

100 років

ХЕРСОНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТУ

*До 100-річчя заснування
Херсонського
державного
університету*

*До 25-річчя підготовки
фахівців спеціальності
«Психологія» у ХДУ*

*До 10-річчя
створення кафедри
загальної та соціальної
психології в ХДУ*

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
ЛАБОРАТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ МАС І СПІЛЬНОТ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ
ГРОДНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЯНКИ КУПАЛИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

ВСЕУКРАЇНСЬКА
(ІЗ МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ)
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

5-6 жовтня 2017 року
Херсон

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет психології, історії та соціології
Кафедра загальної та соціальної психології

Соціально-психологічна служба Херсонського державного університету

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Лабораторія психології мас і спільнот

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ
ГРОДНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЯНКИ КУПАЛІ
Факультет психології**

100 *Років*

ХЕРСОНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТУ

Інститут соціальної
та політичної психології
ІАПІП України

*До 100-річчя заснування Херсонського державного університету
До 25-річчя підготовки фахівців спеціальності «Психологія» у ХДУ
До 10-річчя створення кафедри загальної та соціальної психології в ХДУ*

**МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ (ІЗ МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ)
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**«СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ
ВИМІРИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ»**

5-6 жовтня 2017 р.

Херсон
Видавничий дім «Гельветика»
2017

УДК 159.923(063)
ББК 88.53я43
С 69

Рекомендовано до друку відповідно до ухвали вченої ради
факультету психології, історії та соціології
Херсонського державного університету
(протокол від 11 вересня 2017 р. № 1)

Редакційна колегія:

Шапошникова І. В. – доктор соціологічних наук, професор, декан факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету;

Блинова О. Є. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету.

Відповідальний редактор:

Крупник І. Р. – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету

Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості : матеріали Всеукраїнської (із міжнародною участю) науково-практичної конференції (5-6 жовтня 2017 року, м. Херсон). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017 – 168 с.

Социокультурные и психологические координаты становления личности : материалы Всеукраинской (с международным участием) научно-практической конференции (05-06 октября 2017 года, г. Херсон). – Херсон : Издательский дом «Гельветика», 2017 – 168 с.

ISBN 978-966-916-346-2

Збірка містить матеріали Всеукраїнської (із міжнародною участю) науково-практичної конференції «Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості», що висвітлюють шляхи підвищення соціально-адаптаційних можливостей особистості; проблематику прикладних досліджень у соціально-психологічній сфері; вивчення особливостей формування та розвитку особистісних якостей, системи відносин, чинників, що визначають динаміку та закономірності становлення особистості в умовах сучасної реальності. Видано в авторській редакції.

В сборник включены материалы Всеукраинской (с международным участием) научно-практической конференции «Социокультурные и психологические координаты становления личности», раскрывающие пути повышения социально-адаптационных возможностей личности; проблематику прикладных исследований в социально-психологической сфере; изучение особенностей формирования и развития личностных качеств, системы отношений, факторов, определяющих динамику и закономірности становления личности в условиях современной реальности. Издано в авторской редакции.

УДК 159.923(063)
ББК 88.53я43

ЗМІСТ/СОДЕРЖАНИЕ

Взаємозв'язок особливостей розвитку соціального Я і схильності до суїциду студентської молоді: основні показники Агаркова А.І.	7
Аналіз психологічної структури темпоральності у студентів першого та п'ятого курсів Бабатіна С.І.	10
Типи соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб Блинова О.Є.	14
Психологические защиты и копинг-стратегии в динамике личностного роста Бовт Д.В.	16
Особливості переживання криз у осіб, що виховувалися в умовах сімейної депривації Бовт Т.В.	19
Временные закономерности социального взаимодействия Буганова В.Н.	22
Особистісна зарадність/безпорадність як чинник адаптації особи до умов воєнного конфлікту Васютинський В.О.	25
Роль життестійкості в сприйманні молоддю наслідків воєнного конфлікту і можливих шляхів його розв'язання Вінков В.Ю.	28
Психологические предпосылки профессионального долголетия субъекта деятельности Волянюк Н.Ю., Ложкин Г.В.	31
Особенности этнической идентификации личности в поликультурном регионе Делова Л.А.	33
Аналіз проблеми соціально-психологічної адаптації Дудка Т.М.	36
Психологическая культура как фактор развития психологического здоровья личности Жарикова С.Б.	38
Структурные и функциональные особенности мировоззрения студентов современного технического университета Жидко М.Е., Лушина Т.А.	41
Правовий статус осіб з психічними розладами в контексті соціально-економічних змін Завязкіна Н.В.	44
Вплив ранніх дисфункційних схем на прояв соціальної тривожності особистості Засєкіна Л.В., Коць Є.М.	46

Життєстійкість та саморегуляція як особистісні конструкти регулятивної сфери особистості Ільницька І.А.	48
Формирование социально-психологической компетентности студента в поликультурной образовательной среде вуза Карнелович М.М., Сафиулина Е.В., Сапего А.Н.	51
Робота психолога з родинами військовослужбовців – учасниками бойових дій Кіт В.О.	54
Експериментальна перевірка сформованості соціально-комунікативної компетентності вчителів Ковальова О.А.	56
Фаббінг – як соціально-психологічна проблема Кононенко А.О., Кононенко О.І.	58
Активізація зусиль педагогічної спільноти з підвищення адаптивності громадян до наслідків воєнного конфлікту Коробка Л.М.	61
Жизнестойкость медицинских работников Костюченко Е.В.	64
Образ майбутньої родини у дітей, що виховуються поза родиною Крупник І.Р., Постоялкін С.В.	65
Саморозвиток як ключовий ресурс в життєвій кризі особистості Кузікова С.Б.	68
Співвідношення спрямованості інноваційності особистості та соціально-психологічної адаптованості Кузнєцова О.В.	70
Особливості факторної моделі потенціалу особистості Литвиненко О.Д.	73
Особливості стилів сімейного виховання та їх вплив на формування особистості Літвінова О.В., Коломойчук Д.В.	76
Психологічний супровід старшокласників в процесі розвитку професійної спрямованості Літвінова О.В., Мойса Г.В.	78
Психологічне та соціальне благополуччя як основа здоров'я особистості Майструк В.М.	81
Тринитарная сущность возникновения и функционирования научной школы Матиенко-Куприянов В.И.	84
Механізми впливу ціннісних орієнтацій на стиль життя особистості Місенг Д.В.	86

Содержательно-динамические характеристики этнических стереотипов белорусских и туркменских студентов о культуре Туркменистана Митрофанова О.Г.	89
Основні характеристики статусної поведінки Мойсеєнко В.В.	92
Багатовимірність міждисциплінарних та психологічних парадоксів соціокультурної ідентифікації особистості в координатах «центр – провінція» Моргун В.Ф.	94
Психологічні стратегії адаптації сучасних українців до умов і наслідків воєнного конфлікту в процесі опрацювання травматичного досвіду Мяленко В.В.	97
Інтерсуб'єктна взаємодія як механізм розвитку Наконечна М.М.	101
Специфіка конфліктів в організації та у сфері управління Одінцова А.М.	103
Основні критерії класифікації типів самотності Олейник Н.О.	104
Интеллектуальный потенциал как ресурс саморегуляции субъекта Олефир В.А.	108
Особливості розвитку соціального інтелекту дітей молодшого шкільного віку Орап М.О.	111
Дослідження соціальних аксіом як складової соціального інтелекту журналістів Петрик О.В.	113
Противоречия социального взаимодействия на современном этапе развития искусственной реальности Плохих В.В.	116
До проблеми типології соціальних очікувань особистості Попович І.С.	119
Адаптивний потенціал як основа соціально-психологічної адаптованості особистості Савченко О.В.	122
Гендерні особливості стресостійкості особистості Сергієні О.В., Шевяков О.В., Пріснякова Л.М., Братчікова Ю.К.	125
Основні теоретичні підходи до розуміння процесів розвитку етнічної самосвідомості особистості Ставицький Г.А.	127
Психологічні особливості становлення духовної самосвідомості в процесі онтогенетичного розвитку Ставицька С.О.	130

Особистісний конструкт як смислова система суб'єктивного досвіду індивіда Таточенко С.А.	133
Віднайдення сенсу життя та здійснення вчинку як спосіб подолання емоційних травм Улько Н.М.	135
Нейропсихологічний підхід до корекції розладів зі спектру аутизму у дітей Устінова М.В.	137
Волонтерство как путь формирования социальной компетенции Учаева Н.Н.	139
Особливості прокрастинації як фактору впливу на самодетермінацію сучасної молоді Хасанова Т.Р.	142
Психологічні особливості саморегуляції емоційної сфери особистості Цілинка І.О.	144
Психологические детерминанты социальной компетенции в семьях, воспитывающих детей с аутистическими нарушениями Черного Т.А.	147
Ефективність тренінгового впливу на розвиток соціального інтелекту студентів Чиньона І.І.	149
Соціокультурне середовище як чинник розвитку життєстійкості особистості Чиханцова О.А.	152
Соціальна спрямованість професії священнослужителя Чміль Н.С.	154
Особистісні ресурси як ресурси копінгу важких життєвих обставин Чхайдзе А.О.	156
Здоров'язбережувальна компетентність щодо харчової поведінки – індивідуальний ресурс особистості Шебанова В.І.	158
Вплив «порядку денного» українських ЗМІ на формування політичних цінностей молоді Шусть В.В.	161
Содержательные характеристики образа-я подростков и юношей с разными тенденциями мотивации достижения Янчий А.И., Адасько А.И.	164

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО Я І СХИЛЬНОСТІ ДО СУЇЦИДУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ

АГАРКОВА А.І.

аспірант кафедри практичної психології

Класичний приватний університет

Проблема Я-концепції і соціального Я як її складової досліджувалася багатьма вітчизняними і закордонними вченими. На сьогодні в психології виокремилися три основні підходи до тлумачення поняття Я-концепції та розуміння її феноменології: гуманістичний підхід (Р. Бернс, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл та ін.); психодинамічний підхід (Е. Берн, Дж. Марсія, Г. Саллівен, А. Фрейд, Е. Фром, К. Хорні та ін.); інтеракціоністський підхід (В. Вундт, Н. Грот, П. Жане, Ч. Кулі, Т. Ліппс, Дж. Мід та ін.). Однак на сьогодні актуальною науковою проблемою є дослідження взаємозв'язку особливостей розвитку соціального Я і схильності до суїцидальної поведінки серед студентської молоді.

Провідним фактором схильності до суїциду є соціально-психологічна дезадаптація особистості [1, с. 54], яка в поєднанні із особистісними чинниками (преморбідними якостями особистості, акцентуаціями тощо) і наявністю психотравмуючих ситуацій або ситуацій посиленої фрустраційності, сприяє виникненню суїцидальних думок, намірів і спроб. Виходячи з цього, рівень сформованості, стабільності, узгодженості і стійкості Я-концепції може виступати інтегруючим чинником схильності до суїцидальної поведінки, що знаходить своє відображення в понятті позитивної або негативної (деформованої) Я-концепції.

Я-концепція являє собою сукупність установок, спрямованих на себе, які формуються під впливом життєвого досвіду людини. Вона впливає на інтерпретацію цього досвіду, на цілі, які індивід ставить перед собою, на відповідну систему очікувань, прогнозів щодо майбутнього, оцінку їх досягнення і тим самим на власне становлення. Аналіз наукової літератури дозволив встановити, що Я-концепція є активним початком, виступаючим в трьох функціонально-рольових аспектах: 1) Я-концепція як засіб забезпечення внутрішньої узгодженості; 2) Я-концепція як інтерпретація досвіду; 3) Я-концепція як сукупність очікувань.

Основними функціями Я-концепції є регуляція, адаптація, захист, домагання, репрезентації. В цілому, позитивну Я-концепцію можна прирівняти до позитивного ставлення до себе, до самоповаги, прийняттю себе, відчуття власної цінності в усіх аспектах: фізичному, соціальному, розумовому, емоційному. Вона розвивається в процесі самоактуалізації особистості на основі позитивного ставлення до себе [2]. Для розвитку позитивної Я-концепції необхідно як подолання внутрішньоособистісних суперечностей між «Я-реальним» і

«Я-ідеальним», між «Я-реальним» і «Я-соціальним (дзеркальним)», так і прагнення до самоактуалізації свого внутрішнього потенціалу.

Незалежно від того, що існують різні погляди на появу і розвиток Я-концепції, дослідники самих різних шкіл і напрямів сходяться в тому, що розвиток самосвідомості в юнацькому віці настільки яскравий і наочний, що не викликає сумніву необхідність і можливість розвитку позитивної Я-концепції і формування особистості в цілому.

Однак ця проблема недостатньо досліджена, що проявляється у відсутності чітких понять, критеріїв позитивної Я-концепції; не розкрита структура позитивної Я-концепції особистості студента; не досліджені її змістовні характеристики та їх динаміка в студентському віці. Спроба побудувати таку модель є у роботі О. Ручаєвської [4]. Модель включає в себе наступні блоки:

1) самопізнання (Я-розуміння) – когнітивна сторона Я-концепції. У самопізнанні виділяються наступні компоненти: саморозуміння, прийняття себе, розвинена рефлексія і самоаналіз, самоінтерес, самоспостереження;

2) самоствавлення (Я-відношення) – емоційно-оцінна сторона Я-концепції. У цьому блоці виділяються: самоповага, впевненість у собі, адекватний рівень домагань, адекватна самооцінка, довіра до себе;

3) саморегуляція (Я-поведінка) – поведінкова сторона Я-концепції, яка включає в себе: самовиховання, прагнення до самоперетворення, розвинений самоконтроль, психологічна компетентність, емоційна стійкість, переважання мотивації досягнення успіху [2].

На основі позитивної Я-концепції людина будує відносини з іншими людьми, відноситься до себе, ставиться до діяльності, професії, що веде до самоактуалізації особистості. Ґрунтуючись на представленій моделі, гіпотетично можна виділити основоположні психологічні умови розвитку позитивної Я-концепції особистості студента: розвиток саморозуміння; розвиток впевненості в собі; розвиток емоційної стійкості. Представлена модель дозволяє виділити центральні змістовні характеристики для дослідження Я-концепції студента в умовах вузівського навчання, визначити психологічні умови і засоби розвитку позитивної Я-концепції не тільки шляхом теоретичного узагальнення, а й експериментальним шляхом.

Теоретичний аналіз показав, що на сьогоднішній день немає єдиного підходу серед авторів в ході вирішення питання і розкриття поняття «негативної / позитивної Я-концепції». Дослідники розглядають Я-концепцію як позитивну або негативну з конкретного вузького ракурсу, беручи до уваги або рівень самооцінки або рефлексивності особистості, емоційного прийняття нею самої себе, відношення до оточуючих. Позитивність / негативність Я-концепції в більшості випадків зводиться до складності структури або «самоствавлення» та «самооцінки».

К. Роджерс є одним з тих небагатьох дослідників, хто розглядає Я-концепцію особистості в цілому, в залежності від того, яку позитивну увагу відчувала людина протягом життя. Згідно з К. Роджерсом [3], існує два протилежних типи: «повноцінно функціонуюча особистість» і «неприспосована особистість».

Отже, негативна Я-концепція може виступати передумовою виникнення схильності до суїциду в умовах психотравмуючої і фруструючої ситуації, в період вікових і нормативних криз, тому сформованість соціального Я як складової Я-концепції, його стабільність, узгодженість забезпечує соціально-психологічну адаптованість в ситуаціях кризи і фрустрації, а деформація соціального Я сприятиме формуванню суїцидальної поведінки.

Теоретичний аналіз розвитку соціального Я в період ранньої дорослості і навчання у вузі дозволив виокремити основні особливості розвитку соціального Я як рефлексивні конструкти та емпіричні (що підлягають експериментальному дослідженню) показники: 1) соціалізація через розширення соціальних зв'язків, включення в навчально-професійну діяльність – становлення «професійного Я»; 2) стабілізація соціальної та еґо-ідентичності через засвоєння нових соціальних ролей, посилення її когнітивної складності; 3) засвоєння соціокультурних цінностей, цінностей референтної групи; 4) надбання емоційно-психологічної незалежності і автономності в умовах соціальної взаємодії; 5) подолання протиріч між Реальним Я і Соціальним Я через соціальне порівняння та інтеріоризацію; 6) позитивне самоприйняття; 7) соціально-психологічна адаптованість особистості.

Список літератури:

1. Амбрумова А.Г. Пути и становление отечественной суицидологии / А.Г. Амбрумова // Социальная и клиническая психиатрия. – 1995. – № 4. – С. 44-62.
  2. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – 480 с.
  3. Роджерс К. Клиенто-центрированная терапия / К. Роджерс; пер. с англ. В.В. Лях, А.П. Хомик. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер. – 1997. – 317 с.
  4. Ручаевская Е. Условия формирования «Я-концепции» личности студента / Е. Ручаевская // Innovative (Eco-) Technology, Entrepreneurship and Regional Development. Conference proceedings. – Минск, 2015. – С. 15-20.
-

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО ТА П'ЯТОГО КУРСІВ

БАБАТІНА С.І.

*к. психол. н., доцент, доцент кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет*

Вивчення особистості у темпоральному вимірі є актуальною потребою сьогодення. Життя людини наскрізну пов'язане із часовим фактором. Час є важливим чинником для організації життєдіяльності людини, ми живемо в часі і за часом, відчуваємо його всередині себе і поза собою. Поняття часу розвивається в нашій свідомості по мірі того, як ми оцінюємо своє життя, свою причетність до того великого, що називається людством. У сучасній психологічній науці поняття темпоральності залишається мало вивченим і неструктурованим. Визначення психологічної структури темпоральності у контексті дослідження дозволить виявити особливості організації компонентів темпоральності, а саме переживання, сприйняття часу та динаміку їх зміни у студентів на етапі адаптації та ідентифікації.

Час як основу організації людського життя в особливостях темпоральності вивчали відомі вчені філософи, психологи, персонологи, педагоги. Темпоральність у царині філософії розроблялась в працях Августина, Аристотеля, П. Гайдена, О. Гуревича, Е. Гуссерля, І. Канта, М. Хайдеггера, та ін.; у психолого-педагогічному напрямі темпоральність досліджували К. Абульханова-Славська, Т. Березіна, А. Болотова, З. Кіреєва, В. Ковальов, Р. Свиначенко та ін.

Поряд із значною кількістю наукових досліджень, що розглядають особистість у темпоральному вимірі, більш детального розгляду потребує емпіричне дослідження психологічної структури темпоральності у студентів різного віку, як сензитивного періоду для формування навичок організації життя у часі.

Звідси завдання дослідження полягає в тому, щоб виявити особливості психологічної структури темпоральності, зокрема її компонентів переживання та сприйняття часу, часової орієнтації у студентів першого та п'ятого курсів.

Для досягнення поставленого завдання було проведено кореляційний аналіз даних, який проводився окремо для вибірок студентів першого та п'ятого курсів.

В таблицях 1-2 представлені кореляції для перемінних, що використовувались у дослідженні та побудовані відповідні матриці інтеркореляції показників темпоральності студентів першого та п'ятого курсів. З метою виявлення відмінностей у структурі темпоральності студентів першого та п'ятого курсів проводилося порівняння відповідних кореляційних матриць.

Зауважимо, що у тих напрямках психологічних досліджень, в яких найбільш широко використовується метод інтеркореляції індивідуальних якостей та подальший аналіз їх корелограм, показано, що його необхідно розглядати як інший – структурний спосіб вивчення суб'єктних детермінант тих або інших психічних явищ. Він дозволяє виявити та охарактеризувати детермінацію яко-

го-небудь явища не лише в плані його «аналітичних», одиничних зв'язків з окремими індивідуальними якостями, але і плані його комплексної – структурної обумовленості цілісними підсистемами цих якостей. В матрицях інтеркореляції представлений вичерпний комплекс взаємозв'язків досліджуваних індивідуальних якостей, виражених в кількісних значеннях коефіцієнтів кореляції між рівнями їх розвитку у вибірці, що розглядається.

Порівняння кореляційних матриць показників темпоральності студентів першого та п'ятого курсів було проведене за допомогою процедури SEPATН-аналізу (табл. 3).

В основі обчислення лежить ітеративна процедура знаходження екстремуму функції невідповідності. Ці функції можуть бути різної природи, частіше використовуються функції ML – максимум правдоподібності і GLS – узагальнених найменших квадратів.

Таблиця 1

Кореляції між показниками темпоральності у студентів 1 курсу (n = 82)

Змінні	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9	V10	V11	V12	V13	V14	V15	V16	V17
V1	1,0																
V2	0,07	1,0															
V3	0,08	0,04	1,0														
V4	-0,20	0,02	-0,48***	1,0													
V5	0,05	0,09	-0,37***	0,18	1,0												
V6	0,04	-0,01	0,16	-0,06	0,02	1,0											
V7	0,15	0,06	0,60***	-0,43***	-0,20	0,09	1,0										
V8	-0,03	0,12	-0,45***	0,42***	0,28*	-0,06	-0,32**	1,0									
V9	-0,14	0,04	-0,35***	0,48***	0,34**	0,10	-0,28*	0,49***	1,0								
V10	0,01	0,17	-0,17	0,12	0,01	-0,22**	-0,23*	0,06	-0,02	1,0							
V11	-0,00	-0,12	0,17	-0,24*	-0,13	0,08	0,13	-0,04	-0,05	-0,08	1,0						
V12	-0,17	0,02	-0,31**	0,40***	0,14	-0,01	-0,35*	0,23*	0,25*	-0,02	-0,50***	1,0					
V13	0,12	0,06	0,15	-0,19	-0,05	-0,02	0,20	-0,25*	-0,19	0,10	-0,55***	0,38	1,0				
V14	-0,08	0,16	-0,27*	0,30**	0,24*	0,03	-0,28*	0,21	0,24*	0,13	-0,10	0,16	0,04	1,0			
V15	0,04	0,04	0,06	-0,09	0,03	0,13	0,04	-0,12	-0,05	-0,02	0,14	0,03	-0,19	-0,07	1,0		
V16	0,24*	-0,01	-0,02	-0,11	0,02	0,07	-0,02	-0,09	0,00	0,03	0,04	0,07	-0,08	0,05	0,53***	1,0	
V17	0,09	-0,05	0,08	-0,08	-0,12	0,18	0,04	0,05	0,03	-0,02	0,17	0,07	0,11	0,12	0,37***	0,63***	1,0

Примітка. V1 – Час тече повільно/тече швидко, V2 – Час порожній/насичений, V3 – Час тече плавно/стрибокподібно, V4 – Час приємний/неприємний, V5 – Час безперервний/переривчастий, V6 – Час стислий/розтягнутий, V7 – Час одноманітний/різноманітний, V8 – Час організований/неорганізований, V9 – Час цілісний/роздроблений, V10 – Час безмежний/обмежений, V11 – Орієнтація на теперішнє, V12 – Орієнтація на минуле, V13 – Орієнтація на майбутнє, V14 – Орієнтація в часі, V15 – Оцінювання часу 30 сек., V16 – Оцінювання часу 60 сек., V17 – Оцінювання часу 120 сек.

* – p < 0,05; ** – p < 0,01; *** – p < 0,0001;

Таблиця 2

Кореляції між показниками темпоральності у студентів 5 курсу ($n = 82$)

Змінні	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9	V10	V11	V12	V13	V14	V15	V16	V17
V1	1,0																
V2	0,23*	1,0															
V3	0,27*	-0,02	1,0														
V4	-0,13	0,16	-0,62***	1,0													
V5	-0,07	0,20	-0,30**	0,37***	1,0												
V6	-0,34**	0,33**	0,03	-0,02	-0,03	1,0											
V7	0,21	0,01	0,69***	-0,48***	-0,16	0,19	1,0										
V8	-0,11	0,08	-0,32**	0,24*	0,24*	0,02	-0,32**	1,0									
V9	-0,03	0,47***	-0,32**	0,42***	0,47***	0,07	-0,25*	0,41***	1,0								
V10	-0,26*	-0,22*	-0,23*	0,32**	0,16	-0,05	-0,24*	0,05	0,14	1,0							
V11	0,06	-0,03	0,12	-0,16	-0,08	-0,24*	0,03	0,10	0,05	0,08	1,0						
V12	0,08	0,10	-0,06	0,22*	0,38***	0,01	0,04	0,19	0,28*	-0,11	-0,13	1,0					
V13	-0,12	-0,05	-0,01	-0,07	-0,26*	0,12	-0,06	-0,20	-0,25*	0,05	-0,63***	-0,63***	1,0				
V14	-0,01	0,12	-0,38***	0,32**	0,05	0,03	-0,41**	0,22*	0,22*	0,13	-0,09	0,07	0,03	1,0			
V15	-0,17	0,03	-0,24*	0,27**	0,17	0,08	-0,16	0,30**	0,11	0,32**	-0,10	-0,11	0,17	0,07	1,0		
V16	-0,08	0,04	-0,14	0,15	-0,02	0,06	-0,10	0,06	0,01	0,22*	0,06	-0,24*	0,14	0,06	0,49***	1,0	
V17	-0,00	-0,04	-0,01	0,06	-0,04	0,14	0,04	-0,09	-0,08	0,08	-0,05	-0,09	0,07	-0,08	0,26*	0,73***	1,0

Примітка: V1 – Час тече повільно/тече швидко, V2 – Час порожній/насичений, V3 – Час тече плавно/стрибокподібно, V4 – Час приємний/неприємний, V5 – Час безперервний/переривчастий, V6 – Час стислий/розтягнутий, V7 – Час одноманітний/різноманітний, V8 – Час організований/неорганізований, V9 – Час цілісний/роздроблений, V10 – Час безмежний/обмежений, V11 – Орієнтація на теперішнє, V12 – Орієнтація на минуле, V13 – Орієнтація на майбутнє, V14 – Орієнтація в часі, V15 – Оцінювання часу 30 сек., V16 – Оцінювання часу 60 сек., V17 – Оцінювання часу 120 сек.

* – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$; *** – $p < 0,0001$;

Таблиця 3

Результати SEPATN-аналізу порівняння кореляційних матриць студентів 1 та 5 курсу

Статистики	Тип функції	
	Максимальна подібність (ML)	Узагальнених найменших квадратів (GLS)
Функція невідповідності	1,008	0,726
Максимальний косинус залишку	0,000	0,000
ICSF критерій	0,000	0,000
ICS критерій	0,000	0,000
χ^2	232,849	167,746
Ступені свободи	136,000	136,000
χ^2 p-рівень	0,0001	0,033

Примітка. ICSF критерій – критерій стійкості до множення на постійний множник масштабу; ICS критерій – критерій стійкості до змін масштабу (значення цих критеріїв має бути близьким до нуля).

У табл. 3 вказаний p -рівень, який відповідає довірчій вірогідності відхилення нульової гіпотези про рівність матриць. Тип функції GLS дає такий результат, що при порівнянні кореляційних матриць нульова гіпотеза може бути відхилена на рівні значущості 0,033. Функція ML як показник максимуму правдоподібності є потужнішим засобом за функцію узагальнення менших квадратів. За цим критерієм нульова гіпотеза про рівність кореляційних матриць показників темпоральності студентів першого та п'ятого курсів може бути відхилена на 0,0001 рівні значущості.

Як видно із табл. 3, всі критерії свідчать про те, що кореляційні матриці показників темпоральності студентів першого та п'ятого курсів різні. Про різні кореляційні структури темпоральності у студентів першого та п'ятого курсів свідчать статистики, знайдені як на основі функції ML – максимальної правдоподібності ($p < 0,0001$), так і GLS – узагальнених найменших квадратів ($p < 0,033$). Це указує на якісно різні паттерни взаємозв'язків темпоральних характеристик у цих груп студентів.

Не дивлячись на те, що склад перемінних, що характеризують темпоральність особистості в обох групах повністю ідентичний, їх організація в них різна. Матриці інтеркореляції виявились статистично достовірно різними за критеріями, що свідчить про їх якісну гетерогенність. Звідси витікає, що зміна структурованості темпоральності обумовлена щонайменше двома факторами: онтогенезу як природного розвитку особистості та фактором соціального формування особистості юнака, тобто його соціалізації. Підтвердженням даного факту є дослідження відомого вченого Б. Ананьєва, який, вивчаючи психофізіологію студентського віку, зазначає, що у процесі становлення особистості період студентства має найважливіше значення як завершальний етап освіти, як основна стадія спеціалізації, як момент «старту» в діяльності, в освоєнні соціальних функцій і ролей. Саме в цей період відбувається активний розвиток сенсорно-перцептивних, мнемічних, психомоторних функцій та особливим є розвиток інтелектуальний і мовленнєвий. Вчений зауважує, що ні в дитинстві, ні в отрочстві, а саме в періодах ранньої та пізньої юності виявлені оптимуми цих функцій [1]. Отриманий результат вказує на переструктурування компонентів темпоральності в процесі розвитку особистості студента від етапу адаптації до етапу ідентифікації упродовж навчання у вищому навчальному закладі.

Список літератури:

1. Ананьев Б.Г. Психологическая физиология студенческого возраста и усвоение знаний / Б.Г. Ананьев // Вестник высшей школы. – 1972. – №7. – С. 17-26.
-

ТИПИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

БЛИНОВА О.Є.

д. психол. н., професор

Херсонський державний університет

Складна соціально-економічна та соціальна політична ситуація на Сході України призвела до загострення проблем, пов'язаних із вимушеними переселенцями, яких в офіційних документах позначають як «внутрішньо переміщених осіб». Ці проблеми пов'язані не тільки із працевлаштуванням, житлом, соціальним захистом, але й із соціально-психологічною адаптацією до нового середовища.

Дійсно, культура у більшості своїх проявів для внутрішніх мігрантів не змінилася, вони перебувають у межах своєї країни, проте змінилося соціокультурне оточення, що вимагає від переселенців встановлення нових соціальних зв'язків, знаходження свого місця у нових умовах.

У соціально-психологічному контексті в структурі адаптації виділяється психологічна складова – суб'єктивне почуття задоволеності, і соціокультурна складова – міра об'єктивного залучення в діяльність нової спільноти. Психологічний стан людини в новому соціокультурному середовищі характеризується тривогою, пов'язаною із складністю прогнозування поведінки оточуючих, плутаниною в ціннісних орієнтаціях, розмитістю соціальної та особистісної ідентичності. Особливо несприятливо позначається на емоційному стані людини саме вимушене переселення, викликаючи різноманітні психопатологічні прояви: безсоння, тривожність, дратівливість, невпевненість, страх бути обманутим або ображеним, депресія. Це реакція захисту від нової інформації, наплив якої є таким величезним, що людина протягом певного часу відчуває себе неспроможною впоратися з нею. Наявні знання в новій культурі не завжди є затребуваними, що викликає або необхідність переосмислювати свій досвід заново або замкненість в собі, супроводжується різким падінням самооцінки [1; 2; 3].

Метою нашого дослідження є вивчення психологічних проявів адаптації вимушених мігрантів до нового соціокультурного середовища. Був застосований опитувальник «Адаптація особистості до нового соціокультурного середовища» (Л.В. Янковський). У дослідженні взяли участь 17 студентів ХДУ, переселених із східних областей.

Опитувальник Л.В. Янковського дозволяє виявити рівень (високий, середній, низький) і тип адаптації (адаптивний, конформний, інтерактивний, депресивний, ностальгічний, відчужений) емігрантів до нового соціокультурного середовища. Згідно з результатами, більшість досліджуваних адаптовані до нового соціокультурного середовища, низький рівень адаптації зафіксований в 17,6 % респондентів. Для адаптованих переселенців характерна задоволеність своїм становищем: вони позитивно ставляться до оточуючих, відчувають себе

соціально і фізично захищеними, прагнуть до самореалізації, будують плани на майбутнє.

Більшість досліджуваних показали середній рівень конформного й інтерактивного типу адаптації. Для переселенців із середнім рівнем конформної адаптації характерне прагнення в певних ситуаціях підтримувати позитивні відносини з людьми; орієнтація на соціальне схвалення значимих людей; залежність від певної групи. Середній рівень інтерактивної адаптації характеризує досліджуваних, які частково готові до прийняття даного середовища.

Ностальгічний тип адаптації виражений на середньому рівні в 76,4 % студентів. Для цих досліджуваних характерна часткова втрата зв'язку зі своєю культурою, внутрішній розлад і сум'яття в певних ситуаціях, що виникає через почуття роз'єднаності із традиційними цінностями та нормативами [1; 3]. У свою чергу, низький рівень депресивного типу адаптації, який характеризує більшість досліджуваних (70,5 %), свідчить про гармонічний процес адаптації.

Відчужений тип адаптації у вибірці виражений на середньому рівні більш ніж у половини респондентів (52,9 %), тобто для цих студентів характерна занижена самооцінка; заклопотаність своєю ідентичністю і соціальним статусом; не повне прийняття нового соціуму.

Таким чином, встановлено, що більшість досліджуваних психологічно адаптовані до нового соціокультурного середовища, вони задоволені займаним положенням, але не позбавлені проявів конформізму, ностальгії і відчуженості. У свою чергу, у дезадаптованих студентів, які становлять 17,6 % вибірки, виявлене погіршення самоствавлення по параметрах: самовпевненість, дзеркальне «Я» і самоприхильність. Тобто для них характерна закритість, критичність, невпевненість у собі, тривожність, сумніви в поважному ставленні оточуючих. Загалом, до життя в новій культурі швидко адаптується людина, яка має високу самооцінку, професійно компетентна, екстравертована, відкрита для різних поглядів, приймає загальнолюдські цінності, у конфлікті обирає стратегію співробітництва. Адаптація має для особистості і позитивну сторону: первісний дискомфорт стимулює процес прийняття нових цінностей, моделей поведінки і є важливим для особистісного саморозвитку.

Список літератури:

1. Гриценко В.В. Роль индивидуальных различий в процессе адаптации вынужденных мигрантов / В.В. Гриценко // Психология беженцев и вынужденных переселенцев: опыт исследований и практической работы / под ред. Г.У. Солдатовой. – М.: Смысл, 2001. – 279 с.

2. Панич О.Е. Психологические проявления адаптации вынужденных мигрантов из Украины / О.Е. Панич, Э.Э. Агапова // Электронный научный журнал «Apriori. Серия : Гуманитарные науки». – 2015. – №3. – Режим доступа: www.apriori-journal.ru.

3. Солдатова Г.У. Психологическая адаптация вынужденных мигрантов / Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 4. – С. 66-81.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАЩИТЫ И КОПИНГ-СТРАТЕГИИ В ДИНАМИКЕ ЛИЧНОСТНОГО РОСТА

БОВТ Д.В.

*магистрант кафедры общей психологии и психологии развития личности
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова*

Жизнь человека непоследовательна и разнопланова. На ее протяжении наблюдаются периоды, принципиально отличающиеся один от другого и, соответственно, требующие совсем разных адаптивных приемов и стратегий поведения. В психологии давно выделено понятие психологических защит [5] и, относительно недавно – понятие копинг-стратегий [2]. Первое на сегодняшний день считается неконструктивным вариантом поведения, не столько решающим проблему, сколько отсрочивающим ее во времени. В противовес им, копинг-стратегии или совладающее поведение, как это и следует из названия, способны разрешить возникшее затруднение, снять напряжение за счет конструктивного выхода из ситуации. Несмотря на то, что такое мнение на сегодняшний день является, общепринятым, мы решили еще раз исследовать роль психологических защит и копинг-стратегий в процессе личностного роста. Импульс для этого нам дала экофасилитативная теория, базирующаяся на принципе презумпции развития, сформулированном ее основателем П.В. Лушиным [4]: «Если не доказано, что это регресс, то это прогресс». В рамках экофасилитативного подхода, базирующегося на гуманистической психологии К. Роджерса, полагают, что, даже то, что иногда выглядит как негативное явление, может быть оптимальным способом выхода из сложившейся ситуации: «Неадекватные ситуации требуют неадекватных способов выхода из них» (П.В. Лушин, [4]). Человеческая природа гибка и адаптивна, она, как ручеек на пересеченной местности, ищет способ обойти возникающие преграды с минимальными затратами и потерями. При этом, то, как человек себя ведет, иногда выглядит неразумно и неправильно, но, ведь кризис, как раз, характеризуется безвыходностью – все варианты, которые есть, чем-то плохи и приходится выбирать лучшее из худшего («меньшее из зол»). Возможно, что любой другой вариант поведения, кроме избранного, был бы еще более неразумным и неправильным. В этом контексте у нас возникло предположение, что как копинг-стратегии, так и психологические защиты имеют право на существование (не случайно же они возникли), просто, каждый из этих вариантов оптимален в своих условиях, например, на разных стадиях личностного роста. Для проверки этой гипотезы мы провели исследование, в котором были такие этапы:

1. С помощью методики духовного кризиса определить стадии личностного (духовного) роста, на которых на момент исследования находятся испытуемые.

2. На основе полученной информации сформировать группы испытуемых, находящихся на разных стадиях (кризисных/лизисных) личностного роста.

3. Исследовать особенности применения испытуемыми психологических защит (с помощью методики Келлермана-Плутчека «Индекс жизненного стиля» – LSI) и копинг-стратегий (с помощью методики «Опросник способов совладания», адаптации методики «WSQ»).

4. С помощью методов математической обработки, сопоставить особенности применения испытуемыми психологических защит и копинг-стратегий с текущими фазами личностного роста. Определить, если ли взаимосвязь между этими параметрами.

5. Описать психологические защиты и копинг-стратегии как оптимальные способы поведения на разных стадиях личностного роста.

Испытуемые общей численностью 125 человек в возрасте от 13 до 25 лет, были разделены на 4 группы в соответствии с возрастной периодизацией, изложенной в [3] по 25 человек в каждой:

1. Испытуемые, которые по результатам методики ДДК находятся в пиковой фазе переживания духовного кризиса. Их возраст – 13-15 лет позволяет назвать этот кризис пубертатным.

2. Испытуемые, у которых по результатам методики ДДК кризис не обнаружен. Их возраст – 16-20 лет позволяет отнести их к лизисному (юношескому) периоду.

3. Испытуемые, которые по результатам методики ДДК находятся в пиковой фазе переживания духовного кризиса. Их возраст – 20-21 год, позволяет отнести их к переживающим кризис начала ранней зрелости.

4. Испытуемые, у которых по результатам методики ДДК кризис не обнаружен. Их возраст – 22-23 лет позволяет отнести их к лизисному (ранней зрелости) периоду.

5. Испытуемые, которые по результатам методики ДДК находятся в пиковой фазе переживания духовного кризиса. Их возраст – 24-25 года позволяет отнести их к переживающим т.н. кризис перехода в среднюю зрелость.

Результаты проведенного исследования показали, что для 1,3 и 5 групп (то есть, кризисных), более характерно использование психологических защит, чем копинг-стратегий. Для 2 и 4 групп (лизисных) – предпочитаемыми оказались копинг-стратегии, а не психологические защиты.

Предпочитаемые типы психологических защит и копинг-стратегий в каждой из этих групп разные, что, с нашей точки зрения, определяется возрастными особенностями и отличающимися задачами, решаемыми на разных этапах возрастного развития. Но, важным является то, что математическая обработка полученных результатов убедительно показала наличие значимых отличий в том, какие способы адаптации используют субъекты в кризисных и лизисных периодах своей жизни. Субъекты, переживающие кризис, в терминах исследователей копинг-стратегий, выглядят пассивными и инертными, прибегающими к стандартизованным способам адаптации, вне зависимости от индивидуальных особенностей их ситуации. Но, быть может, это только видимая инертность? Не случайно, П.В. Лушин [4] отмечал, что, в самые напряженные моменты жизни, активность личности переходит «во внутренний регистр», а со стороны такой субъект выглядит пассивным и инертным. Его последователь-

ница, В.Н. Буганова [1], описывая процессы, происходящие в пубертатном периоде, отмечала: «В психике подростков происходит великое таинство взросления и это настолько значимый и масштабный процесс, что внимания на все у них не хватает. Как следствие, во многих внешних ситуациях они выглядят рассредоточенными, но, лишь потому, что их внимание приковано к чуду, происходящему во внутреннем мире». В этом контексте, использование кризисными субъектами именно психологических защит, а не копинг-стратегий, может быть обусловлено тем, что «они могут себе позволить» определенные процессы оставить в режиме «автопилота», поскольку в фокусе внимания находится нечто другое, более важное на данный момент.

В противовес этому, между кризисами, в период лизиса, субъект может себе позволить сосредоточиться на особенностях своих социальных проявлений и творчески, осознанно, активно выработать тот способ совладания, который и является оптимальным с точки зрения стороннего наблюдателя.

Мы подчеркиваем значимость точки отсчета в оценочных суждениях относительно происходящего. Наше исследование показало, что на разных этапах возрастного развития, испытываемые в кризисе склонны тотально прибегать именно к психологическим защитам, а не копинг-стратегиям. Может быть, то, что некоторые исследователи назвали «неконструктивным, инфантильным, неадаптивным», является таковым только с точки зрения стороннего наблюдателя, от которого скрыта внутренняя субъективная сторона происходящих явлений? Не может быть такой всеобщий процесс наивным и неоправданным. Мы полагаем, что природа не ошибается. Просто, иногда ее замысел бывает скрыт от нас.

Понятно, что результаты наших исследований нуждаются в дополнительном подтверждении на гораздо более масштабной выборке испытуемых; в разных социальных средах и условиях. Мы, на этом этапе, в связи с ограниченностью данных, не претендуем на четкие констатации, а лишь приглашаем к раздумьям и высказываем предположение, что взаимоотношения психологических защит и копинг-стратегий могут оказаться не такими однозначными, как это описано до сих пор. А человеческая природа и логика развития – гораздо более мудрой и всепобеждающей.

Список литературы:

1. Волкова Н.В. Coping strategies как условие формирования идентичности // Мир психологии. – 2004. – № 2. – С. – 119-124
  2. Динамика фазовых изменений в психике ребенка. Вісник Одеського державного університету. – 1995 – № 1. – С. 67-73
  3. Кулагина И.Ю. Возрастная психология / И.Ю. Кулагина.– М: УРАО, 1999. –176 с.
  4. Лушин П.В. Личностные изменения как процесс: теория и практика / П.В. Лушин. – Одесса: «Аспект», 2005. – 333 с.
  5. Романова Е.С. Механизмы психологической защиты. Генезис. Функционирование. Диагностика / Е.С. Романова, Л.Р. Гребенников. – М., 1996. – 73 с.
-

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗ У ОСІБ, ЩО ВИХОВУВАЛИСЯ В УМОВАХ СІМЕЙНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ

БОВТ Т.В.

*магістрант кафедри загальної психології та психології розвитку особистості
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова*

Криза особистості є складним явищем, протягом якого актуалізуються майже всі невирішені проблеми людини; дають ознаки психологічні травми, що були отримані на протязі життя; виходить на поверхню все, що потребує змін. Тому не дивно, що особливості перебігу кризи суттєво залежать від обставин дитинства. Якщо воно не було благополучним, наприклад, дитина виховувалась в умовах батьківської депривації, це не може не дати ознаки під час переживання кризи. Однак, яким буде цей вплив, психологам у повній мірі досі не відомо.

Дане питання актуальне тим паче, що, в нашому суспільстві має місце збільшення кількості осіб що переживають кризовий стан. Причинами того є соціальна нестабільність, війна на сході країни, різке збільшення темпу життя, корінна зміна устрою, а відповідно, і всього комплексу соціально-психологічних умов існування практично всіх шарів населення, збільшення кількості всіляких катастроф і конфліктів, втрата звичних, стереотипних цінностей і установок. Все це викликає масове збільшення напруги з відповідною симптоматикою: підвищення рівня спільної тривожності, зростання таких переживань, як самотність, непотрібність, безглуздя існування, страх за майбутнє і багато що інше, що добре відоме фахівцям. Таким чином, актуальність всієї кризисної проблематики не випадкова і не є віянням моди.

Одночасно, украй важливою соціальною проблемою сучасності є створення практики виховання та розвитку дітей, які залишилися без піклування батьків. Ситуація загострюється тим, що кількість дітей поза сім'єю зростає, а психологічна допомога таким дітям значно запізнюється.

Дослідженням особистості дитини позбавленої батьків займалася низка вчених: Н.Н. Авдєєва, Г.М. Бєвз, Л.С. Волинець, Л.Н. Галігузова, Я.О. Гошовський, Т.В. Гуськова, І.В. Дубровіна та М.І. Лісіна [1], С.Ю. Мещерякова, В.С.Мухіна [2], І.В. Пєша, А.М. Прихожан [3], А.Г. Рузька, Є.О. Смірнова, Є.А. Стребелева, Н.М. Толстих та інші.

Термін депривація у психологію увійшов завдяки англійському психологу Дж. Боулбі. Його робота «Материнська турбота і психічне здоров'я», що була вперше опублікована в 1952 році, описує результати психологічного дослідження дітей, евакуйованих під час Другої світової війни. У ній показано, що діти, в ранньому дитинстві позбавлені материнської турботи і любові, відчувають затримку в емоційному, фізичному, і інтелектуальному розвитку. Етимологічно цей термін походить від латинського слова *deprivatio*, що означає втрату, позбавлення чого-небудь. Термін депривація в самому широкому сенсі

застосовують для позначення процесів позбавлення або обмеження можливостей задоволення життєво важливих потреб.

Специфіка розвитку дітей, які виховуються в закритих дитячих установах, свідчить, що багато властивостей і якостей їх пізнавальної сфери та особистості зберігаються протягом усього життя, виявляючи себе в тій чи іншій формі. До них можна віднести особливості внутрішньої позиції: слабка орієнтованість на майбутнє, емоційна спрощеність, збіднений зміст образу «Я», імпульсивність, неусвідомленість і несамостійність поведінки та багато іншого. Все це особливо гостро та небезпечно проявляється під час переживання людиною особистісної кризи. Але, всебічного наукового дослідження залежності кризи особистості від батьківської депривації проведено не було, тому ми гадаємо, що присвятити роботу даному питанню вельми актуально.

Базами нашого емпіричного дослідження були Одеський національний університет імені І.І. Мечникова та Центр соціально психологічної допомоги молоді. Першу групу досліджуваних склали 46 осіб віком від 18 до 22 років, що зростали у дитячих будинках, а під час обстеження перебували у Центрі соціально-психологічної допомоги молоді. У другу групу досліджуваних увійшли 57 студентів психологічного факультету ОНУ імені І.І Мечникова різних курсів стаціонарної та заочної форми навчання того ж віку, що зростали у повних сім'ях. Досліджування було проведене з використанням наступних методик: «Діагностика духовної кризи» Л.В. Шутова та А.В. Ляшук; метод патохарактерологічного дослідження, розроблений А.Є. Лічко; та малюнкова методика «Неіснуюча тварина».

Здійснивши обробку отриманих даних за допомогою методів математичної статистики з використанням t-критерію Стьюдента та кореляції за Пірсоном, ми з'ясували наступне.

1. Динамічні особливості переживання криз у тих, хто зростав в умовах батьківської депривації та тих, що зростали у повних сім'ях, суттєво не відрізняються – кризи настають з тою ж частотою та тривають приблизно такий же час. Математична обробка отриманих результатів за допомогою t -критерію Стьюдента показала, що між цими показниками у двох групах досліджуваних відсутні значимі відмінності. Батьківська депривація дає ознаки не в тому, що кризи особистості переживаються частіше, а в тому, що складає зміст суб'єктивних відчуттів – при однакових динамічних показниках, кризи у тих, хто зростав у дитячих притулках, протікають більш напружено та драматично. Так, у сиріт затягнута регресивна фаза кризи – вони, нібито пручаються наближенню пікової фази – таке собі, невротичне неконструктивне затягування фази, що передує самим критичним переживанням; своєрідний психічний захист – гальмування, аби не настало найгірше. Це свідчить про те, що вони менш настроєні на духовне зростання; не орієнтовані на зміни; в них спостерігаються тенденції неконструктивного розв'язання кризової ситуації.

Крім того, для сиріт менш характерно переживання екзистенційного вакууму – вони, нібито уникають такого стану, заповнюючи своє життя, чим завгодно, аби не думками про сенс життя. Також, випробувані першої групи під

час кризи більш орієнтовані на минуле, в той час, як ті, що виростили в повних сім'ях – на майбутнє.

2. Наше дослідження також показало, що під час переживання кризи, для тих, хто зростав в умовах батьківської деривації, характерно загострення гіпертимних та епілептоїдних типів акцентуацій, що може означати певний ризик делінквентності та труднощів адаптації до нових обставин життя.

3. Результати малюнквого тесту «Неіснуюча тварина» показали значимі відмінності проявів агресивності, що кореспондує з даними В.А. Руженковой, О.В. Ричковой та Ж.В. Саніна [4]. Але, у плані вивчення рівня тривожності, результати наших досліджень вступають в протиріччя з даними Сопрун І.П. і Чебикіна А.Я. [5], та В.А. Руженкова, О.В. Ричковой, Ж.В. Саніна [4], в яких вказується на вираженість особистісної тривожності у осіб, які зазнали батьківської депривації.

Таким чином, можна зробити висновок, що умови життя і виховання в закладі закритого типу та відсутність дитячо-батьківських стосунків деструктивно впливають на життя сиріт та їх здатність у подальшому житті переживати кризові ситуації.

Список літератури:

1. Дубровина И.В., Лисина М.И. Особенности психического развития детей в семье и вне семьи // Возрастные особенности психического развития детей. : сб. науч. трудов / Ред. И.В. Дубровина, М.И. Лисина. – М. : АПН СССР, 1982. – 207 с.

2. Мухина В.С. Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа // Вопросы психологии. – 1989. – № 1.

3. Прихожан А.М. Психология сиротства / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – СПб.: Питер, 2005. – 400 с.

4. Руженков В.А, Рычкова О.В., Саніна Ж.В. Некоторые особенности формирования личности при воспитании в условиях лишения родительского попечительства // Вест. Белгород. ун-та. – Вып. 29: Психиатрия, наркология и медицинская психология. – Белгород, БГУ, 2001. – С.32-34.

5. Сопрун И.П., Чебыкин А.Я. Выраженность тревожности у детей, воспитывающихся в разных социальных условиях // Стреси у повсякденному житті дітей : матер. міжнар. наук. конф. – № 1-2, Спецвипуск. – 2000. – С. 82-84.

ВРЕМЕННЫЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

БУГАНОВА В.Н.

*доцент кафедры общей психологии и психологии развития личности
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова*

Проблемы общения – одна из самых популярных тем в психологии, однако, в абсолютном большинстве случаев она сводится к рассмотрению коммуникативных приемов. Мы же хотим обратить внимание на крайне важный фактор, определяющий особенности человеческих взаимосвязей – время.

Направление психологии времени традиционно развивается в Одесском национальном университете имени И.И. Мечникова. Так, профессором Б.И. Цукановым [5] в психике субъектов выделена индивидуальная единица времени или тау-тип (τ) – фундаментальный параметр, определяющий личностные и поведенческие особенности, в том числе и коммуникативные.

Представители четырех групп и пяти «чистых» типов, описанных Б.И. Цукановым [5] по критерию τ , обладают своими специфическими особенностями коммуникативного взаимодействия. Так, первые две группы ($\tau = 0,7 \div 0,8$ сек и $\tau = 0,8 \div 0,9$ сек) – общительны, экстравертивны, легко заводят новые знакомства, обладают широким кругом друзей и знакомых, с которыми стремятся строить открытые, эмоционально окрашенные отношения. Две другие группы ($\tau = 0,9 \div 1,0$ сек и $\tau = 1,0 \div 1,1$ сек) – напротив, замкнуты, сдержаны, интровертивны, предпочитают узкий круг давних проверенных друзей широкому кругу новых, погруженные в себя и сдержано демонстрирующие содержание своего внутреннего мира. Более точное дифференцирование по τ -типу дает детальный профиль предпочитаемого стиля социального взаимодействия, что позволяет решить многие вопросы теории и практики.

Наличие в человеческой популяции именно таких групп и в таком количестве, обусловлено глобальными эволюционными процессами, описанными, в частности Б.И. Цукановым [5]. В результате, спектр личностных типов описывает состав нынешнего человеческого «Ноева ковчега», в котором наличествует оптимальный набор социальных ролей для формирования идеальной команды. У каждого типажа – свое предназначение, своя роль, свой стиль деятельности. Именно сочетание, взаимодополнение этих «разностей» делает группу могущественной и успешной. Эта комплиментарность забавно отражена в литературе и кинематографе, где характерно объединение четырех принципиально отличающихся персонажей – Д'Артаньяна и трех мушкетеров, четырех танкистов (и собаки), трех товарищей и девушки, трех толстяков и Суоми, Буратино и трех его друзей и т.п. При этом, для каждого субъекта оптимальным и желательным является «найти свое место под солнцем», которое будет соответствовать его врожденным особенностям, а значит, позволит «оставаться самим собой» и, не ломая своей природы, максимально раскрыть свой потенциал.

С другой стороны, временная организация психики проявляется в вопросах совместимости внутри коммуникативных пар (групп) и характере построения отношений при различных сочетаниях τ -типов участников процесса. Известно, что при анализе супружеских отношений, выделяют разные уровни совместимости – физический, психологический, интеллектуальный, социальный, эмоциональный и т.д. Но то же самое имеет место и при установлении отношений любого рода, особенно, значимых – будь то в профессиональной, дружеской или территориальной среде. Поскольку механизм работы внутренних биологических часов субъекта, описанный впервые еще в конце XIX века [1; 2], биоритмический, можно утверждать, что близость τ -типов существенно облегчает установление контакта и создание комфортных, комплементарных отношений. Феномен т.н. «психодинамических близнецов» (субъектов с идентичными индивидуальными единицами времени) создает ситуацию, при которой даже абсолютно незнакомые до этого люди легко и приятно, буквально, с первого взгляда, находят общий язык, вызывая эйфорию единения душ и совпадения мнений и переживаний. Этот пример показывает, насколько мощные механизмы лежат в основе биоритмических закономерностей – их резонанс способен нивелировать все прочие отличия вместе взятые! Люди из разных социальных слоев, географических точек, отличающиеся уровнем образования, специализации, воспитанием при контакте мгновенно «вычисляются» тех, кто дышит и, соответственно, считает время с ними в унисон, «душа в душу» и этого бывает достаточно, чтобы незнакомому человеку протянуть навстречу руку.

В-третьих, индивидуальная единица времени определяет т.н. циклоидную модель переживаемого времени [5] то есть, схему смены фаз жизненного пути с обозначенными подъемами, спадами и точками сингулярности между ними. Ее расчет для конкретного субъекта позволяет определить текущую фазу жизненного пути с присущими именно ей целями и задачами. В.С. Мухина [4] выделила синдром сходного рисования, состоящий в том, что дети, находящиеся на одной фазе возрастного развития (не обязательно, равного хронологического возраста), пользуются одними и теми же рисуночными средствами и приемами, что легко определяют по рисункам друг друга, находя таким образом «своих» в большом кругу и избирая их для последующего более плотного общения. По аналогии с этим, мы говорим о том, что люди вообще, интуитивно вычленяют «своих» в толпе, «вычисляя» их, как было сказано выше, во-первых, по сходной динамике внутренних процессов, а во-вторых – по идентичной фазе жизненного пути. Последнее существенно увеличивает вероятность сходности и, соответственно, взаимопонимания – при всех ситуативных различиях, у них очень много общего в жизненных задачах, проблемах, стилистике и наполненности внутреннего мира. Более того, у философов [3] часто муссируется идея о том, что люди, по большому счету, глубоко одиноки. Только при определенном сочетании фаз, разным субъектам с сильно отличающимися временными реальностями, удастся ненадолго совпасть в резонансном взаимодействии. Причем, чем больше обстоятельств срезонировало, тем более мощное ощущение единения наблюдается, вплоть до бурных вспы-

шек страсти и любви! Но время неумолимо движется и уже в следующее мгновение, часть интерферирующих волн расходятся в своем сложном ритмическом узоре, что заметно разводит людей во времени и, как следствие, часто, в пространстве... Но мы хотим подчеркнуть – для рождения уникального феномена единомыслия и единопущия, обязательным условием является совпадение во времени на максимальном количестве уровней!

В целом, можно сделать такие выводы: 1. Коммуникативные особенности субъекта в первую очередь определяются врожденным параметром – индивидуальной единицей времени. 2. Оптимальной для наиболее успешного решения задач деятельности является команда, в состав которой входит полный спектр личностных типов человеческой популяции по параметру τ . 3. Успешность социальной адаптации субъекта определяется тем, насколько удачно он «вписал» свои врожденные субъективные особенности в поле социальной востребованности. 4. Вопросы совместимости (личной, профессиональной, общественной) в первую очередь определяются особенностями временной организации психики субъектов. А феномен «психодинамических близнецов» обеспечивает высокую вероятность совместимости. 5. Воспетое в искусстве переживание совместности, единения с другим человеком – есть явление максимально многоуровневого совпадения субъективных по своей природе временных реальностей. 6. Проблемы социального взаимодействия должны анализироваться с учетом временной природы человеческой психики.

Таким образом, фактор времени, при всей его важности и фундаментальности, сильно недооценивается при рассмотрении проблем общения. Многочисленные коммуникативные рекомендации по лексическому построению фраз, интонационному сопровождению, мимике и пантомимике, как бы мастерски ни использовались, не способны проложить мостик к человеку, живущему в сильно отличающемся времени – он не услышит и не воспримет... Мы живем во времени и время есть прямой синоним жизни. Мы не можем на него повлиять и изменить. Лучшее, что мы можем сделать – «почтительно снять перед ним шляпу» – учитывать, подстраиваться, и научиться «вписываться» в его сложную игру ритмов, усугубляемую тем, что у каждого человека она своя.

Список литературы:

1. Биологические часы / Под ред. Шноля С.Э. – М.: Мир, 1964.
  2. Вудроу Г. Восприятие времени // Экспериментальная психология / Под ред. Стивенса С.С. – М.: Иностранная литература, 1963.
  3. Гуссерль Э. Собрание сочинений: в 2-х томах / Э. Гуссерль; [пер. с нем. Н. Куренного]. – М.: Логос, 1994.
  4. Мухина В.С. Изобразительная деятельность детей, как форма усвоения социального опыта. – М.: Педагогика, 1981.
  5. Цуканов Б.И. Время в психике человека. – Одесса: АстроПринт, 2000. – 220 с.
-

ОСОБИСТІСНА ЗАРАДНІСТЬ/БЕЗПОРАДНІСТЬ ЯК ЧИННИК АДАПТАЦІЇ ОСОБИ ДО УМОВ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

ВАСЮТИНСЬКИЙ В.О.

д. психол. н., професор, головний науковий співробітник

Інститут соціальної та політичної психології

Національної академії педагогічних наук України

Воєнний конфлікт на Донбасі істотно посилив і загострив потребу громадян психологічно адаптуватися до нових умов життєдіяльності, віднайти засоби зараджування економічним, політико-ідеологічним, соціально-психологічним проблемам. Таке пристосування відбувається у двох основних контекстах – індивідуальному і колективному, що тісно переплетені між собою.

Метою проведеного емпіричного дослідження було виявлення найбільш типових уявлень мешканців локальних спільнот (громад) про способи їхньої поведінки та реагування на обставини життя у воєнний період і визначення, зокрема, особистісних чинників соціально-психологічної адаптації членів спільноти до життя в умовах воєнного конфлікту.

У липні 2017 р. було опитано 150 осіб: по 50 мешканців трьох міст у різних регіонах України – Добропілля Донецької, Синельникового Дніпропетровської та Могилева-Подільського Вінницької обл. Ці міста було обрано на засаді адміністративної і демографічної подібності (вони мають статус міст обласного підпорядкування та практично однакову кількість населення – 31–32 тис.), а водночас із метою подальшого порівняння як регіонів, що мають різне становище з огляду на події на Донбасі. Статєво-вікову структуру вибіркової сукупності загалом та по кожному місту зокрема було зорієнтовано на загальну структуру міського населення України (жінки становили 50,7%; за віком респонденти розподілилися таким чином: від 18 до 29 років – 20,7%, від 30 до 49 – 38%, 50 років і старші – 41,3%).

Як основний метод було застосовано напівстандартизоване інтерв'ю. Респондентам ставили сім запитань: 1) Як вам живеться? 2) Як змінилося ваше життя за три останні роки? 3) Як ви справляєтеся з труднощами, даєте собі раду? 4) Як за три останні роки змінилося життя людей із вашого оточення? 5) Як ці люди з вашого оточення справляються з труднощами, дають собі раду? 6) Як за три останні роки змінилося життя мешканців вашого міста? 7) Як мешканці міста справляються з труднощами, дають собі раду?

Отримані відповіді проаналізовано за допомогою контент-аналізу. За його результатами виділилися три групи семантичних одиниць, які стосувалися до загальних життєвих постав респондентів, оцінки власного життя, оцінки громадського життя. Деяко несподіваним став факт, що власне воєнна тематика звучала нечасто – лише у 8% відповідей.

Серед загальних постав проявилися, зокрема, дві такі, що відображають протилежні позиції щодо можливості і доцільності власної активності, спря-

мованої на зараджування наявним проблемам (насамперед матеріальним, бо саме про них найактивніше говорили респонденти). Зміст однієї з них – «зарадної» – віддзеркалює думка «хто хоче, той знайде можливість працювати і заробляти», яку так чи інакше висловили 6,7% опитаних. «Безпорадну» поставу втілено в наполяганні на безнадійності становища та неспроможності щонебудь змінити: «ніхто нічого не може зробити» – так думають 10% опитаних.

Було здійснено кореляцію цих двох характеристик із 67 ознаками, що містять оцінки індивідуального і колективного життя. Виявлено значущий зв'язок між «зарадною» поставою і шістьма ознаками та між «безпорадною» поставою і 10 ознаками. У просторі таких двох наборів ознак виконано процедуру факторного аналізу.

За результатами факторного аналізу ознак, які корелюють із зарадністю, виділилися три фактори із сумарною дисперсією 65,3%.

Перший фактор (вклад у дисперсію 21,7%) підтверджує загальну позицію респондентів: «зарадні» особи виявляли більшу порівняно з рештою учасників опитування готовність самостійно справлятися з проблемами ($p \leq 0,05$, тут і далі – за критерієм Фішера), краще оцінювали своє становище ($p \leq 0,01$), а також (на рівні тенденції) частіше звертали увагу на схильність людей зі свого оточення очікувати на чийсь допомогу.

Близька до останньої з перелічених у першому факторі ознак риса «зарадних» осіб проявилася в змісті другого фактору (20,5%): ці респонденти охочіше ($p \leq 0,01$) говорили про те, що люди навколо здебільшого нарікають і ніють замість щонебудь робити.

За показниками третього фактору (18,3%) схильні бути зарадними особи активніше ($p \leq 0,01$) відзначали позитивні зміни в житті їхнього міста – упорядкування доріг, парків, зупинок, що логічно узгоджується з їхньою назагал більш оптимістичною позицією.

За результатами факторного аналізу ознак, які корелюють із безпорадністю, також виділилися три фактори із сумарною дисперсією 50,2%.

Перший фактор (21,7%) об'єднав ознаки, які відображають оцінку свого становища та становища оточення: «безпорадні» особи значуще гірше оцінили те, як живеться їм самим ($p \leq 0,01$) і людям із їхнього оточення ($p \leq 0,05$), а також зміни, які сталися в їхньому житті за останні роки ($p \leq 0,05$).

У другому факторі (15,6%), як видається, найбільш яскраво втілюється суперечливий характер оцінок і поведінки «безпорадних» осіб. З одного боку, вони активніше наполягають на тому, що під впливом несприятливих умов життя більше спілкуються зі своїм оточенням, але водночас частіше говорять про те, що стосунки з оточенням складаються погано (в обох випадках $p \leq 0,01$). Із другого боку, оцінюючи поведінку оточення, «безпорадні» громадяни легше помічають, що люди навколо них обурюються й протестують ($p \leq 0,05$), але натомість «не бачать», що вони шукають додаткових заробітків ($p \leq 0,05$) або виїжджають у пошуках роботи ($p \leq 0,01$). Можна сказати, що від оточення «безпорадні» особи очікують на підтвердження слухності своєї песимістичної та водночас пасивної життєвої позиції.

У межах третього фактору (12,9%) найзначущішими стали відмінності в оцінці значення матеріальних проблем, на яких особливо наголошують ті, кому властива безпорадність ($p \leq 0,01$).

Узагальнення описаних характеристик дало підстави для визначення основних варіантів адаптації особи до життя в умовах воєнного конфлікту – тих, що їх самі респонденти достатньою мірою усвідомлюють та експлікують.

По-перше, ідеться про доволі традиційні і зрозумілі способи адаптації осіб зарадних і безпорадних. Перші, як правило, намагаються діяти активно й самостійно, на випередження, виявляючи особисту ініціативу, застосовуючи творчі методи зараджування наявним проблемам. Безпорадні особи поведуться пасивно, уникають брати на себе відповідальність, віддають перевагу стереотипним діям або бездіяльності.

По-друге, зарадним особам притаманний більш оптимістичний погляд на своє теперішнє і майбутнє становище, вони позитивніше оцінюють те, що з ними і навколо них відбувається. Натомість їхні антиподи охочіше зосереджуються на негативних аспектах життя, легше занурюються в песимістичні очікування, дістаючи від цього дещо парадоксальний психологічний комфорт.

По-третє, зарадні і безпорадні особи по-різному ставляться до матеріальних проблем життя. Другі вище оцінюють їхнє значення, нерідко надаючи їм ваги першорядного життєвого чинника. Перші ставляться до матеріального з меншим пієтетом, трактуючи його радше як засіб, а не мету.

По-четверте, найцікавіші, на наш погляд, відмінності стосуються до оцінок оточення та способів взаємодії з ним. Безпорадні особи охоче використовують людей навколо себе для мало- або й зовсім неефективного обговорення своїх проблем, насамперед матеріальних. При цьому вони, як правило, не виходять за межі скарг і нарікань, у розмовах шукають емоційної розрядки, а не інформації про те, як належить діяти, аби поліпшити своє становище. Вони сприймають позитивно оточення, яке підтримує саме такий дискурс спілкування. Натомість їм менш комфортно взаємодіяти з активними людьми, що воліють діяти, а не балакати: важче знаходити з ними спільну мову, а також відчувати й осягати суть їхніх постав і поведінки.

Особи, які спроможні самостійно давати раду з проблемами, виявляються менш залежними від оточення, більш схильні сприймати його як партнерів для рівноправної взаємодії. Водночас у них може формуватися критичне ставлення до постав і поведінки пасивної безпорадної більшості, що є навколо.

РОЛЬ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ В СПРИЙМАННІ МОЛОДДЮ НАСЛІДКІВ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ І МОЖЛИВИХ ШЛЯХІВ ЙОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ

ВІНКОВ В.Ю.

*молодший науковий співробітник лабораторії психології мас та спільнот
Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України*

В контексті дослідження психологічних стратегій адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту постало питання, яку роль відіграє життєстійкість в адаптації спільноти, які шляхи бачить вона в розв'язанні цього конфлікту. Було вирішено поставити ряд питань, щоб з'ясувати думку молоді про причини воєнного конфлікту, тих, хто був винуватцем у його розв'язанні, шляхи розв'язання цього конфлікту. Тому був використаний метод незакінчених речень, щоб уточнити зміст уявлень про воєнний конфлікт. Серед них ми визначили такі: *«Все, що відбулося в нашій країні, сталося за виною ...»*, *«Примирити ворогуючі сторони можливо, якщо ...»*, *«Наша країна рухається ...»*, *«Допомогу постраждалим внаслідок конфлікту держава ...»*, *«Всі реформи, які сталися в нашій державі...»*.

Ці визначенні нами незакінчені речення в контексті попереднього дослідження ми використали разом з методикою вивчення життєстійкості Сальваторе Мадді (в адаптації Д.О. Леонтєва, Є.І. Рассказової). Отримані результати цього опитування, що проводилось на базі Академії муніципального управління і Національного університету імені Тараса Шевченка, будуть покладені в проведення більш ширшого опитування. Отже, було опитано 105 респондентів і зроблений нами контент-аналіз незакінчених речень дали такі результати:

«Все, що відбулося в нашій країні, сталося за виною...» Це незакінчене речення було задане таким чином, щоб не акцентувати надмірну увагу респондента на таких подіях як Майдан, анексія Криму, воєнний конфлікт на сході України, інфляція і знецінення гривні, проблеми в економіці країни, корупція. Важливо було викликати емоційну реакцію респондента і актуалізувати ту проблему, яка є найбільш важливою на його думку. Таким чином це давало можливість зрозуміти, що є найбільш актуальним для наших респондентів. Отже, респонденти покладають провину за те, що відбулося в країні, випадків на українську сторону (64,8 %). У відповідях респондентів серед представників української сторони, що несуть відповідальність за теперішню ситуацію, найбільш згадувалися звичайні люди, народ України в цілому, керівництво держави і сама держава. Найбільш вираженою проблемою на думку респондентів є брак суб'єктності в діях українців як громадян України та брак свідомої позиції при виборі керівництва країни. Це і стало на їхню думку причинами теперішньої ситуації в країні. Що ж стосується громадян України, що тепер проживають на тимчасово окупованій території, то основною причиною воєн-

ного конфлікту вбачають їхню політичну позицію. Керівництво держави в основному несе відповідальність за брак рішучих дій, за некомпетентність, переважанням власних інтересів над державними і корупцію. Основну провину на державу респонденти покладають саме за брак державної інформаційної політики.

Інші відповіді, де відповідальність лежить за теперішню ситуацію в країні, розподілилися таким чином: на обидві сторони (відповідальні й українська, і російська сторони) – 10,5%, тільки Росія – 4,8 %, фінансова вигода (2,9%) і на окремі політичні персоналії (6,7%).

Двомірний аналіз відповідей незакінчених речень показав, що ті, хто покладає провину за ситуацію, що склалася в Україні, на українську сторону, найбільше розглядають, що розв'язання конфлікту має відбуватися шляхом налагодження діалогу (27,9%), компромісу (18%), зміни позиції протилежної сторони конфлікту (13,1%), також силовим розв'язанням цього конфлікту (8,2%).

В той же час розподіл показав, що майбутнє України тими, хто покладає провину за розв'язання конфлікту на українську сторону, сприймається як песимістичне: країна прямує до краху – 23 %, в нікуди – 16,4 %; невизначене майбутнє – 16,4 % і оптимістичне майбутнє – 29,5%.

Допомогу ж від держави постраждалим від воєнного конфлікту оцінюють як таку, що не надається 18%, погано надається – 45,9%, щось надається – 19,7%, достатня допомога – 11,5 %.

Реформи в Україні оцінюють як такі, що провалилися – 19,7 %, не доведені до кінця – 14,8%, не визначились в оцінці – 19,7 %, покращення життя певних людей – 11,5%, реалізовані – 9,8%.

Незакінчене речення *«Наша країна рухається...»* респонденти доповнили такими відповідями: крах (19%), в нікуди (15,2%), нема відповідей (15,2%), невизначено (14,3), стоїть на місці (7,6%), в хороше майбутнє (25,7%). Аналіз психологічних показників за методикою вивчення життестійкості виявив, що життестійкість більш виражена у тих, хто бачить майбутнє України оптимістичним або ще не визначився, яке чекає майбутнє країну, ніж у тих, хто бачить песимістичний сценарій розвитку подій (66,7% проти 33,3 %). Так само схожі показники по залученості до життя, контролю і прийняття виклику. Це говорить про те, що життестійкість має тісний зв'язок з тим, як респонденти сприймають майбутнє України. В цьому випадку високі показники життестійкості пов'язані з оптимістичним баченням майбутнього країни.

У відповідях в реченні *«Всі реформи, які сталися в нашій державі...»* респонденти вважають, що відбувся провал реформ (21%), не завершені до кінця (13,3%), невизначена позиція (18,1%), імітація реформ (8,6%), погіршення життя в країні (4,8%), відведення уваги від справжніх проблем (1,9%), покращення життя певних людей (8,6%), реалізовані (5,7%), що говорить про те, що реформи в більшості випадків респонденти розглядають як провальні і не мають перспективи їх ефективного втілення в життя. При цьому високі показники життестійкості поширені серед респондентів з негативним ставленням до реформ в нашій країні, ніж це серед респондентів з позитивним ставленням до

них. Приблизні значення спостерігаються і при аналізі таких показників як залученість до життя, контроль і прийняття виклику.

«Допомогу постраждалим внаслідок конфлікту держава...» – нема відповідей (14,3%), не надає взагалі (16,2%), погано надає (46,7%), щось надає (14,3%), достатньо (8,6%). Високі показники життєстійкості найбільше поширені в тих респондентів, що вважають, що держава або не надає допомогу постраждалим, або надає, але дуже мало. Протилежну тенденцію спостерігаємо у тих, хто переконаний, що держава надає допомогу. Серед цих респондентів найбільше тих, хто має низький показник по життєстійкості. Такі самі значення отримано і у тих, хто має високі показники по залученості до життя.

Аналіз відповідей речення «Примирити ворогуючі сторони можуть...» дозволив виокремити кілька варіантів кінцевого результату – це діалог (18,1%), компроміс (15,2%), зміна позиції іншої сторони (14,3%), припинення бойових дій (2,9%), нема готового рішення (9,5%), вирішення силовим шляхом (4,8%), має поступитися одна зі сторін (5,7%), нема відповідей (18,1%). У тих респондентів, хто обрав компроміс, припинення бойових дій, нема рішення, а також уникнув відповіді, не спостерігається різниці в життєстійкості, рівномірно розподілилися значення. Проте зустрічається різниця в життєстійкості у тих, хто обрав діалог, зміну позицію іншої сторони, вирішення силовим шляхом, має поступитися одна зі сторін. У цих респондентів високі показники по життєстійкості частіше зустрічаються. Тобто в примиренні ворогуючих сторін респонденти з низькими значеннями по життєстійкості схильні вбачати розв'язання менш активним способом, ніж ті, хто має високі показники по життєстійкості.

Отже, високі показники життєстійкості найбільш поширеними є у респондентів, хто вбачає більш оптимістичне майбутнє України, в той же час ставляться скептично до успішного втілення державних реформ, вважають, що держава могла надавати більш активну і більшу допомогу постраждалим та вважають, що розв'язання воєнного конфлікту має відбуватися більш активним способом, іноді й із застосуванням сили. Із низькими показниками по життєстійкості, більш поширені, навпаки, протилежні тенденції. Проте такі виявленні тенденції в сприйманні спільнотою наслідків воєнного конфлікту і шляхів розв'язання його ще варто перевірити в подальших дослідженнях.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ДОЛГОЛЕТИЯ СУБЪЕКТА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ВОЛЯНЮК Н.Ю.

д. психол. н., профессор

Национальный технический университет Украины

«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ЛОЖКИН Г.В.

д. психол. н., профессор

Национальный технический университет Украины

«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

Постановка и обоснование проблемы. В современной психологической науке большое внимание уделяется вопросам сохранения целостности, здоровья и профессионального долголетия субъекта. Единство его внутреннего мира неразрывно связано с профессиональной деятельностью, которая относится к числу главных средств конструирования жизненного пути. Этот процесс идет куда более успешно, когда деятельность приобретает личностно-значимый оттенок. Объективизация своего «Я» в процессе и продуктах деятельности обеспечивает обретение субъектом смысла жизни. Очевидно, что такая постановка вопроса требует не только принятия своего дела, но и предъявляет серьезные требования к деятелю. Сложно говорить о самореализации и «воплощении» себя в профессии при отсутствии собственной целостности. В основе внутреннего единства профессионала лежат осмысленная идентичность и индивидуальность, которые сохраняются при всех изменениях в профессиональной среде.

Цель исследования состояла в систематизации психологических предпосылок профессионального долголетия субъекта.

Результаты и их обсуждение. Теоретический анализ позволил установить, что к основным показателям профессионального долголетия относят: психологический потенциал, идентичность, устойчивую мотивацию достижения, адекватную самооценку, саморегуляцию.

Поскольку развитие и сохранение психологического потенциала не возможны без его осознания, то одной из предпосылок профессионального долголетия есть обеспечение процессов самопознания и самопонимания. Для этого необходимо обеспечить оценку и прогнозирование вышеперечисленных эмпирических референтов. Наряду с этим еще одной предпосылкой профессионального долголетия, может выступать психологическая практика. Необходимо отметить, что любая психологическая практика может быть понята как структурирование человеком реальности только ему присущим образом, в котором отражен внутренний мир и понимание себя. В русле той или иной практики складывается особая форма работы профессионала самим с собой, обеспечивающая идентичность.

Наибольший эффект в выработке приемов профессионального долголетия достигается в ходе интенсивной групповой подготовки. Данную форму рассматривают как систему воздействий, направленных на развитие, формирование и коррекцию у профессионала необходимых качеств. К этим приемам относят – создание новых смыслов своей профессиональной деятельности, умение рассматривать ситуацию с разных точек зрения, понимание и принятие себя как индивидуальности и действия не вопреки, а в союзе с ней; умение сбалансировать противоречивые установки и жить в согласии с самим собой. Внутренняя гармония и способность выстроить приоритеты профессиональных целей и ценностей ведут к принятию реальных, а не виртуальных факторов своей жизни. К действенным способам обеспечения профессионального долголетия относят приемы самовосстановления физического и психического здоровья, особенно после перегрузок.

Известно, что потребность в здоровье актуализируется, как правило, в случае его потери или по мере утраты. «Здоровый профессионал» не замечает своего здоровья, воспринимает его как естественную данность, как само собой разумеющийся факт. Для оправдания своего нездоровья он использует механизмы психологической защиты. Наиболее распространены такие виды психологической защиты как отрицание и рационализация. Так, механизм действия по типу отрицания заключается в блокировании негативной информации «на входе» или в стремлении избежать новой информации. Рационализация в основном используется для оправдания неадекватного отношения к здоровью на поведенческом уровне.

Переживания, связанные со своим здоровьем, в частности с его дефицитом, являются очень значимыми в контексте самооценки профессионала, в определении его «линии жизни», «плана жизни», «жизненного стиля» в доминирующем настроении. Оптимистичное настроение приводит к повышению жизненного тонуса и психологической устойчивости, повышает иммунитет и создает основу для профессионального успеха.

К важным направлениям профессионального долголетия следует также отнести: противодействие профессиональному старению, профилактику профессиональных кризисов и деструкций, сбоев, разрывов в профессиональной биографии, рефлексии своего профессионального опыта и ошибок, инвентаризацию разрушающих стратегий поведения.

Выводы. Таким образом, профессиональное долголетие субъекта является не столько его личным желанием, а сколько обязательным условием его жизнедеятельности. Основными показателями профессионального долголетия являются: психологический потенциал, профессиональная идентичность, устойчивая мотивация достижения, адекватная самооценка и осознанная регуляция поведения и деятельности.

ОСОБЕННОСТИ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЛИЧНОСТИ В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ РЕГИОНЕ

ДЕЛОВА Л.А.

к. соц. н., ведущий научный сотрудник

*Адыгейский республиканский институт гуманитарных исследований
имени Т.М. Керашева*

г. Майкоп, Республика Адыгея, Российская Федерация

Республика Адыгея входит в состав Южного федерального округа России, который включает Краснодарский край, Астраханскую, Волгоградскую, Ростовскую области, Дагестан, Ингушетию, Карачаево-Черкессию, Кабардино-Балкарию, Калмыкию, Северную Осетию, Чечню. На территории Адыгеи кроме двух основных этносов, населяющих республику, – русских и адыгов – (их количественное преобладание ярко выражено: 61,5% и 25%), по результатам Всероссийской Переписи 2010 года, проживают представители более чем 100 национальностей и этнических групп. Третье место по количеству проживающих на территории республики принадлежит лицам армянской национальности (3,5%). Другими наиболее многочисленными национальностями, населяющими Республику Адыгея, (кроме русских, адыгов и армян) являются украинцы, курды, татары, цыгане, белорусы.

Каковы особенности этнической идентичности личности в полиэтничном, поликультурном регионе?

Этническая идентичность является составной частью социальной идентичности, состоит в осознании своей принадлежности к определенной этнической общности.

Как отмечают исследователи [1, с. 75], этническая идентичность связана с формированием чувства родственности с группой и одновременно с процессом межгрупповой дифференциации.

Этническая идентичность – часть самосознания, часть социальной идентичности, психологическая категория, которая относится к осознанию своей принадлежности к этнической общности. В ее структуре 2 компонента:

- 1) когнитивный (знания, представления об особенностях собственной группы, осознание себя в качестве ее члена);
- 2) аффективный (оценка качества своей этнической группы).

Этническая идентичность в своем формировании соотносима с этапами психического развития ребенка. Одна из первых концепций развития у ребенка этнической идентичности принадлежит Ж. Пиаже, которым выделены следующие этапы развития этнической идентичности у ребенка:

- 1) 6-7 лет – приобретение ребенком фрагментарных и несистематических знаний об этнической принадлежности;
- 2) 8-9 лет – четкая идентификация себя со своей этнической группой, основанием идентификации служит национальность родителей, язык;

3) 10-11 лет – этническая идентичность формируется в полном объеме.

Этническая идентичность – динамическое образование. В связи с меняющимися внешними обстоятельствами меняется и этническая идентичность и личности, и этнической общности.

Наиболее естественной стратегией, дающей как личности, так и этнической общности ощущение психологической безопасности и стабильности, является стремление сохранить или восстановить позитивную этническую идентичность.

Основными формами этой стратегии, состоящей в пересмотре критериев сравнения, являются:

1) Поиск новых оснований для сравнения.

2) Восстановление субъективного благополучия за счет сравнения своей этнической группы с более слабой, что наблюдалось в Восточной Германии, когда сравнение осуществлялось не с успешными западными немцами, а с более уязвимой группой иностранных рабочих – выходцев из азиатских стран.

3) Попытка сменить этническую группу, к которой личность себя относит. Данная стратегия наблюдается у выходцев из межэтнических семей, у которых важную роль играет критерий внутреннего выбора в процессе этнической идентификации.

Согласно модели двух измерений этнической идентичности, предложенной Дж. Берри (Berry I.W.) в русле исследования аккультурации, личность может иметь как сильную, так и слабую идентификацию со своей и с группой доминантного большинства.

Позитивная этническая идентичность при благоприятных социально-экономических условиях сопровождается чувствами гордости, достоинства, уверенности, удовлетворения, оптимизма. Существует внутренняя связь между позитивной групповой (этнической) идентичностью и аутгрупповой (межэтнической) толерантностью.

Сильная идентификация только с собственной группой в полиэтнической среде, указывают исследователи, может быть связана с тенденцией к сепаратизму, ориентацией на раздельное развитие групп [1, с. 79]. Гиперидентичность со своей этнической группой в полиэтническом обществе сопровождается этноцентристскими стереотипами, предубеждениями по отношению к представителям других этнических групп.

Слабая, не четко выраженная идентичность с двумя этническими группами – маргинальная идентичность – ощущение личностью себя не в ситуации межгрупповой дифференциации, а колебание между двумя культурами, нормами и ценностями, которых он в должной мере не овладел, приводит к внутри- и межличностным конфликтам. Путаясь в идентичностях, личности с маргинальной идентичностью внешне могут быть агрессивно настроенными националистами в пользу своей или чужой группы, в зависимости от того, у какой из групп в данный момент более высокий статус, что подтверждается результатами эмпирических исследований. Так, в указанном исследовании [1, с. 75–86] выявлено: личности с маргинальной этнической идентичностью, полностью включенные в русскую культуру и одновременно плохо владеющие

казахским языком, испытывают предубеждения по отношению к русским, демонстрируя негативные установки в отношении межэтнических взаимодействий, предпочитая внутригрупповые моноэтнические контакты. Так, 45% опрошенных, демонстрирующих маргинальную этническую идентичность, считают: в межэтническом браке с русскими возникнут проблемы с родственниками, 25% отвергают возможность создания межэтнической семьи, 25% затруднились ответить на поставленный вопрос, что, по мнению авторов исследования, свидетельствует об испытываемых личностью с маргинальной идентичностью дискомфорте и колебаниях.

Бикультуризм, множественная этническая идентификация, более характерна для выходцев из межэтнических семей.

В полиэтничном регионе, каковым является Республика Адыгея, национально-смешанная (межэтническая семья) – норма жизни. Осознание своей принадлежности одновременно к двум этническим группам благотворно сказывается на личностном росте выходцев из межэтнических семей, так как в случае данной модели этнической идентичности личность усваивает ценностные ориентации, присущие обеим культурам.

Однако этническая идентификация подростков из разнонациональных смешанных семей детерминирована не только внешними факторами – социокультурной ситуацией, статусом этнической группы в регионе, но и особенностями психологического климата в семье, спецификой семейных воздействий на подростка, в частности, типом отношения родителей к нему и уровнем их авторитета. Так, результаты исследования [2, с. 35–42] подтвердили гипотезу о влиянии авторитета родителей на этническую идентификацию подростков в национально-смешанных семьях. Наиболее значимым фактором, определяющим этническую идентичность подростков в межэтнических семьях, является уровень авторитета родителей: большая часть испытуемых (64,3%) выбрала для себя национальность наиболее авторитетного из родителей.

Идентификация с двумя этническими группами – биэтническая идентичность – ведет к межэтнической толерантности. Так, в исследовании, проведенном в Казахстане [1, с. 75-86] по изучению языка как фактора этнической идентичности, выявилось: у казахов, владеющих в одинаковой степени и казахским, и русским языком, наблюдалось отсутствие негативных аттитудов по отношению к русским и внутригруппового фаворитизма.

Таким образом, результаты исследований свидетельствуют о различных моделях этнической идентичности личности в полиэтничном регионе в зависимости от складывающихся социально-экономических условий.

В контексте нашего исследования наиболее продуктивной представляется биэтническая идентичность выходцев из межэтнических семей, усвоивших национальные особенности двух этносов, что детерминирует этническую толерантность личности.

Список литературы:

1. Донцов А.И., Стефаненко Т.Г., Уталиева Ж.Т. Язык как фактор этнической идентичности // Вопросы психологии. –1997. – № 4.
  2. Левкович В.П., Кузмикайте Л.Д. Формирование этнического сознания подростка в семье // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. – № 6.
-

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ

ДУДКА Т.М.

*к. психол. н., доцент кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет*

Соціально-психологічна адаптація є необхідною умовою функціонування суспільства як єдиного соціального організму, оскільки передбачає включеність особистості в соціальне середовище через набуття статусу, місця в соціальній структурі суспільства.

Різні аспекти проблеми адаптації були предметом вивчення як вітчизняних (І. Булах, Т. Драгунова, Л. Жезлова, Л. Закутська, В. Каган, І. Кон, М. Кле, Н. Максимова), так і зарубіжних вчених (Ф. Александер, Р. Бенедикт, Дж. Даллард, М. Мід, Н. Міллер, Р. Сірс, Т. Френч та інші), проте й досі відсутній єдиний погляд на саму сутність даного поняття та його детермінацію.

Соціально-психологічна адаптація – це процес взаємодії особистості і соціального середовища, під час якого відбувається активне пристосування психіки особистості до умов фізичного та соціального середовища. Процес соціально-психологічної адаптації пов'язаний з адаптивною ситуацією, що виникає у зв'язку зі змінами в соціальному середовищі, або переходом із одного соціального середовища в інше, нове для даної особистості, коли звичні шаблони поведінки, стереотипи сприйняття, установки і орієнтації особистості стають малоефективними [3].

В.В. Гриценко підкреслює, що сутністю соціально-психологічної адаптації є поєднання стійкості (збереження ідентичності, тотожності організму самому собі) з мінливістю (досягненням нових станів), яке здійснюється на рівні способів її взаємодії з середовищем і на рівні адаптивних механізмів [1].

Складним є питання про показники соціально-психологічної адаптації. У найбільш загальному вигляді такими показниками є стан психічного здоров'я особи та ступінь біологічного відтворення певної групи. Це означає, що показники адаптації визначають життєздатність і виживання як індивіда, так і групи. Також відзначаються показники, пов'язані з переосмисленням ситуації, ефективності вирішення важких ситуацій, у тому числі у навчальній і професійній діяльності.

Однією з найбільш актуальних теоретичних і практичних задач адаптації є проблема її механізмів, чинників та критеріїв, за допомогою яких процес адаптації може бути прискорений і спрямований у соціально корисному напрямку.

Під чинником адаптації розуміється комплекс умов, що визначають вид, характер (швидкість і етап) та результати адаптації. На результат адаптації впливають різноманітні чинники, які взаємопов'язані між собою та прискорюють чи гальмують процес адаптації. Ці чинники надзвичайно численні, різна їх вагомість та радіус дії. Поряд з об'єктивними чинниками, що визначають загальний напрям адаптації і чинниками, специфічними для конкретного середовища (матеріально-технічна база, наявність житла, побутові умови), є такі, дія яких проявляється крізь функціонування адаптуючого середовища і наявність чи відсутність яких залежить від нього. Ці чинники об'єктивні відносно особистості, але є суб'єктивними відносно середовища адаптації і діють у різних педагогічних колективах по-різному [2].

У процес адаптації включаються соціально-психологічні, соціально-економічні, соціально-демографічні, соціально-психологічні, психофізіологічні та інші чинники, суб'єктивні й об'єктивні, соціальні й особистісні, природні, чинники діяльності, технологічні, внутрішні і зовнішні (що лежать за межами цієї системи), основні і другорядні; специфічні; чинники колективу; чинники розвитку та інші. Всі вони по-різному впливають на успішність адаптації і на її результат у залежності від ступеня інтенсивності та тривалості впливу, взаємозв'язані між собою, діють як єдине ціле, як система взаємообумовлених обставин, у якій існує субординація й координація чинників [3].

Слабо розробленими є знання про психологічну структуру та рівні соціально-психологічної адаптації. Відтак, питання, що стосуються соціально-психологічної адаптації є актуальними на сьогоднішній день та потребують детального вивчення.

Список літератури:

1. Гриценко В.В. Социально-психологическая адаптация переселенцев / В.В. Гриценко. – М. :Форум, 2011. – 224 с.
  2. Крушецька Я.В. Фізіологія і психологія праці / Я. В. Крушецька. – К.: КНЕУ, 2002. – 182 с.
  3. Кузнецов П.С. Адаптация как функция развития личности / П.С. Кузнецов. – Саратов: Изд-во Саратов. гос. ун-т, 1991. – 85 с.
-

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ

ЖАРИКОВА С.Б.

к. психол. н., доцент кафедры психологии

Национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского

«Харьковский авиационный институт»

События, происходящие в нашей стране, являются четким свидетельством негативных изменений общества, истощения ресурсов духовного, психического и психологического здоровья украинцев.

Психологическое здоровье – это многокомпонентный феномен, базирующийся на разнородных характеристиках человека, обеспечивающих ресурс личностного развития, достижение ощущения жизненного благополучия, сбалансированного между успешностью функционирования индивида и «ценой» достижений целей развития.

Теоретическая структурная модель психологического здоровья личности включает четыре составляющие, отражающиеся в определенных показателях и определяющиеся конкретными диагностическими характеристиками:

1. Адекватность образа Я (уровень самооценки, характеристики самоотношения и представлений о себе).

2. Гармоничность отношений, готовность к конструктивному взаимодействию с социумом (характер отношения к другим, качество взаимодействий с социумом, развитие коммуникативных способностей).

3. Адаптивность к условиям жизни и жизненным трудностям (характеристики эмоциональных состояний и жизненных установок).

4. Способность к самостоятельной организации деятельности (характеристики саморегуляции, степень осмысления жизненных перспектив и т.п.) [2].

Таким образом, психологическое здоровье объединяет комплекс жизненно важных качеств и характеристик человека, способствующих не только выживанию в сложных жизненных условиях, но и личностному развитию, реализации творческого потенциала, конструктивному расходу жизненных сил и восполнению энергии индивида.

Понятие «психологическое здоровье» по своему содержанию близко с определениями понятия «психологическая культура», что подтверждается многочисленными исследованиями Л.Д. Деминой, И.В. Дубровиной, Т.Е. Егоровой, Л.С. Колмогорова, Н.Б. Лисовской, О.И. Моткова, А.Б. Орлова, В.В. Семикина, Е.А. Трощинина и других.

Так Ю.М. Лотман утверждает, что психологическая культура предполагает реализацию психологических знаний в жизни индивида с позиций уважения, любви, совести, ответственности, бережливого отношения к чувству личного достоинства, как своего, так и другого человека [5].

Т.Е. Егорова определяет психологическую культуру человека как совокупность культурно-исторических способов человеческой деятельности по восприятию и произвольной регуляции переживаемых человеком эмоциональных состояний, психических процессов и состояний сознания, включая поведенческие акты, и указывает, что она имеет характер гуманистически и экологически ориентированного отношения человека к окружающему миру и самому себе [1]. Данное определение тесно переплетается с ключевыми показателями составляющих психологического здоровья.

Е.А. Климов одной из специфических особенностей психологической культуры считал индивидуально-неповторимое в человеке [4].

О.И. Мотков рассматривает развитую психологическую культуру как разумную самоорганизацию и самореализацию своих стремлений с учётом внутренних потребностей, возможностей, и особенностей окружающей среды. Психологическая культура, наряду с оптимальным образом жизни и развитыми духовными ценностями, по его мнению, обеспечивает устойчивое гармоничное функционирование личности и является одновременно одним из его проявлений. Она является важной частью общей культуры человека и его интегральной гармоничности, и служит, в конечном итоге, личностным средством оптимального осуществления желаний и целей личности, обеспечения «хорошей жизни» [6].

По определению Н.И. Исаевой, психологическая культура – это свойство личности, заключающееся в готовности и способности субъекта быть гармоничным с собой, с другими людьми, природой, окружающим миром; это мера гуманизации человека и способ гармонизации личности, системообразующим конструктом которого является «Я». Психологическая культура, характеризуя высокий уровень самосознания, саморегуляции и готовности личности к целенаправленной работе по саморазвитию и самосовершенствованию, обеспечивает гармоничное функционирование личности и является одновременно его выражением [3].

Роль психологической культуры в развитии психологического здоровья подчеркивают результаты многолетних исследований О.И. Моткова:

1. Психологическая культура представляет собой технологию организации и осуществления стремлений человека, связанных, в основном, с самоопределением и саморегуляцией поведения в различных жизненных сферах. Она является частью общей культуры и интегральной гармоничности личности.

2. На выраженность характеристик психологической культуры существенное влияние оказывают психобиологические свойства личности – темперамент, характер, базовые стремления, возраст и др. В построении конкретных планов и действий одновременно участвуют все уровни личности, как начальный психобиологический, так и уровень оперативного Я, и самый «высокий» уровень духовных ориентаций и ценностей. Результаты их взаимодействия друг с другом и с внешними факторами определяют окончательные направленность и рисунок поведения человека.

3. Люди с развитой психологической культурой выше оценивают свои функциональные психические состояния: самочувствие, настроение, общую

активность, а также удовлетворённость жизнью, – чем лица с низкой ПК. Для них характерен и невысокий уровень ситуативной и личностной тревожности.

Таким образом, содержательная нагрузка понятия «психологическая культура» позволяет рассматривать ее в качестве мощного ресурса развития психологического здоровья, выступающего социально-психологическим механизмом продуктивной адаптации человека в обществе, условием осуществления профессиональной деятельности, полноценного взаимодействия личности с продуктами общественной деятельности и окружающими людьми.

Список литературы:

1. Егорова Т.Е. Теоретико-методологические основания исследования психологической культуры и ее становления в российском обществе / Т.Е. Егорова // Преемственность психологической науки в России: традиции и инновации : сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 215-летию Герценовского ун-та. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2012. – С. 33–38.

2. Жарікова С.Б. Забезпечення психологічного здоров'я підлітків в умовах загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Жарікова Світлана Борисівна ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2012. – 19 с.

3. Исаева Н.И. Особенности развития психологической культуры студентов в процессе обучения в вузе [Электронный ресурс] / Н.И. Исаева // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2010. – № 5(77). – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-razvitiya-psihologicheskoy-kultury-studentov-v-protssesse-obucheniya-v-vuze>

4. Климов Е.А. Введение в психологию труда / Е.А. Климов – М., 2014.

5. Лотман Ю.М. Воспитание души / Ю.М. Лотман. – СПб., 2011.

6. Мотков О.И. О природе высших психических функций / Перспективы развития культурно-исторической теории. Мат-лы VII Межд. чтений памяти Л.С. Выготского (14-17 ноября 2006). Ред. проф. В.Т. Кудрявцев. – М., 2006. – С. 62-68.

СТРУКТУРНЫЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ СТУДЕНТОВ СОВРЕМЕННОГО ТЕХНИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

ЖИДКО М.Е.

к. психол. н., доцент

*Национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»*

ЛУШИНА Т.А.

аспирант

*Национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»*

Первоначально мировоззрение являлось предметом изучения философии. Первым его упоминает И. Кант, однако не отличает его от мирозерцания. В дальнейшем понятием “мировоззрение” заинтересовались смежные науки, такие как педагогика и социальная философия. В психологии данное понятие и его типы являются малоизученными. На данный момент не существует методик на определение типов мировоззрения [1, с. 5].

Понятие мировоззрение, его значения в жизни человека и общества рассматривали такие философы, как Аристотель, Гегель, Декарт, И. Кант, Платон, Спиноза. Роль и место мировоззрения в науке изучали: И. Пригожин, М. Хайдеггер, Тейяр де Шарден, К. Ясперс. Психолого-педагогические основания профессионального мировоззрения в своих работах анализировали Ю.К. Бабанский и А.П. Усова [3, с. 310-319; 4, с. 128].

Среди последних работ, посвященных данной тематике, можно выделить следующие: исследование структуры мировоззрения (А.И. Афанасьева, И.Л. Андреева, Е.А. Ануфриева, В.И. Бакштановский); исследование проблем формирования мировоззрения (С.Г. Барабанщикова, В. Ваккова, С.М. Ковалев); исследование профессионального мировоззрения студентов (М.А. Кузнецов, Н.И. Михальченко, П. Митева, Г.М. Новикина) [2, с. 22].

Под мировоззрением мы понимаем систему взглядов на окружающий мир и на место в нем человека, определяющую отношение человека к этому миру, другим людям, самому себе.

Классификация типов мировоззрения может быть различной в зависимости от науки изучающей ее, а также периода времени, в которое оно изучалось. Среди разнообразия выделенных типов мировоззрения за весь период его изучения, мы пришли к мнению выделить следующие наиболее часто упоминаемые типы мировоззрения: обыденное, научное, религиозное, философское.

Несмотря на большое количество работ по изучению мировоззрения, проблема эмпирического определения типов мировоззрения остается до сих пор

малоизученной. Также в ходе теоретического исследования не было выявлено ни одного теста на определения типа мировоззрения.

Таким образом, мы считаем, что мировоззрение – это обширная система взглядов на мир, которое определяет отношение к миру и себе.

В статье описан разработанный нами тест-опросник, позволяющий определить тип мировоззрения у студентов современного технического университета. Опросник содержит 60 вопросов, определяющих 4 основные шкалы: ОМ (обыденное мировоззрение); РМ (религиозное мировоззрение); НМ (научное мировоззрение); ФМ (философское мировоззрение). В качестве испытуемых нами выбраны студенты современного технического университета, так как данная категория людей еще не была изучена в работах на данную тематику.

Основа теста началась с разработки его спецификации. В качестве манифестация были выбраны: обыденное мировоззрение, религиозное мировоззрение, научное мировоззрение. В качестве содержательных областей были определены: личностно-эмоциональная сфера, интеллектуальная сфера, ценностно-смысловая сфера. В ходе разработки теста манифестации поддались количественному измерению и была добавлена манифестация “философское мировоззрение”.

После создания спецификации теста были созданы тестовые вопросы и ключ. Первоначальный вариант теста включал в себя 3 шкалы и состоял из 90 вопросов. В дальнейшем тест поддался экспертной оценке в составе 5 экспертов. С учетом их заключений, были внесены поправки, и в тест была также включена шкала ФМ (философское мировоззрение), количество вопросов было увеличено до 120.

Следующим этапом было проведение пилотажного исследования. В качестве испытуемых были отобраны студенты технического университета в возрасте от 17 до 23 лет.

Расчет полученных данных начался с подсчета эффективности тестовых вопросов. В результате подсчета из 120 тестовых вопросов были определены 67 эффективных заданий.

Подсчет дискриминативности теста проводился в два этапа. На первом этапе создавалась подготовительная матрица анализа заданий. В данной матрице содержались вопросы на каждый ответ каждого испытуемого по формуле $\sum(\dot{n} - \dot{n}1)$, где $\dot{n}$ – сумма всех ответов испытуемого на вопрос, $\dot{n}1$ – ключевой ответ на порядковый вопрос (0 или 1). На втором этапе производилась корреляция через коррелирование данных матрицы анализа заданий с использованием программы SPSS 17. В результате из 67 вопросов осталось 60 эффективных и дискриминативных вопросов.

После переоформления нумерации тестовых заданий, был проведен расчет надежности тестовых заданий. Путем разделение заданий на четные и не четные была проведена корреляция их между собой с использованием программы SPSS 17. Корреляция между формами (половинами) теста являлась положительной. Статистики, которые являлись функциями этого значения, могут принимать значения, входящие в теоретически допустимые интервалы.

Так как среди индивидуальных различных баллов наблюдается согласие на малом уровне значений, тест обладает надежностью.

Валидность заданий была рассчитана по коэффициенту корреляции τ_{a-b} Кенделла с использованием программы SPSS 17. При наличии положительного согласия, не выходящего за пределы допустимой нормы, тест оказался валидным.

После подсчетов был представлен конечный вариант теста из 60 вопросов и 4 шкал, готовый к применению.

Таким образом, теоретический анализ литературы показал, что на данный момент, несмотря на количество работ и разнообразие подходов в изучении мировоззрения, нет ни одного теста опросника на выявления типов мировоззрения, тем более у студентов современного технического университета.

Исходя из малой изученности данного вопроса, отсутствие методик, а также близости данного понятия с темой диссертационной работы, связанной с профессиональным самосознанием, нами было принято решение разработать на данную тематику тест-опросник на выявление типов мировоззрения.

Данный тест является эффективным, надежным, валидным; дает возможность определить тип мировоззрения студента; предоставляет возможность математической обработки результатов; является оперативным способом оценки большого количества респондентов; способствует объективности оценок лица, проводящего исследование.

Список литературы:

1. Gilazova I.B. Diagnosis instrumentary for students scientific outlook components evaluation within the frame of steady civilization development. // Bulletin of Ryazan State University. – 2012 – № 4(37). – С. 5.
  2. Riakobon. Philosophy. – М.: МУ. – 2009. – С. 22
  3. Беляев И.А. Человек и его мироотношение. Сообщение 1. Мироотношение и мировоззрение // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – Краснодар: КубГАУ. – 2011. – № 09(73). – С. 310–319.
  4. Грицанова А.А. Философия // Новейший философский словарь. – 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный Дом. – 2013. – С. 128.
-

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСІБ З ПСИХІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН

ЗАВЯЗКІНА Н.В.

к. психол. н., доцент факультету психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У наш час проявляється значна тенденція до розширення прав осіб з психічними розладами, пов'язана із зміненими соціально-економічними умовами в суспільстві й оновленням законодавчої бази. Це призвело до росту правової активності громадян, які стали все частіше вирішувати свої майнові і немайнові стосунки у цивільному судочинстві. В багатьох осіб з психічними розладами відзначається досить високий рівень соціального функціонування, вони ведуть активний спосіб життя і стають учасниками майново-правових стосунків. У зв'язку з цим відзначається зростання кількості судово-психіатричних та комплексних судово-психолого-психіатричних експертиз за цивільними справами, що безпосередньо пов'язано з питаннями захисту прав та свободи волевиявлення громадян України.

Особливо це стосується посмертних експертиз в цивільному процесі. На думку більшості дослідників, проведення посмертних комплексних психолого-психіатричних експертиз є одним з найбільш складних видів експертної діяльності, котре вимагає особливої кваліфікаційної підготовки від експерта, в тому числі експерта-психолога, і передбачає оцінку психічного стану особи на період часу, що цікавить суд у минулому, коли ця особа була учасником будь-якої юридично значущої дії, за відсутності можливості її безпосереднього дослідження. Через об'єктивну специфіку такого роду експертиз, експерт-психолог досліджує тільки матеріали справи та медичної документації. Все це разом із сукупністю недиференційованої юридичної інформації ускладнює роботу експерта, який змушений «рухатися» важко та не завжди послідовно в аналізі індивідуальних характеристик підекспертного, його мотивів та наданими показаннями свідків.

Посмертна експертиза вміщує у собі цілу низку маловивчених питань щодо її теорії та практики, дієздатності-недієздатності, обмеженої дієздатності, а також методології й методики дослідження об'єктів експертизи з дорученням психолога, доказовості експертного висновку. Все це обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Теоретичною основою предмета дослідження при посмертній експертизі у цивільному процесі у кінцевому підсумку є вирішення питання дієздатності особи на період вчинення юридично значущої дії (правочину). Оцінка й обґрунтування цього поняття неможливі без аналізу з сучасних позицій понять “дієздатність”, “недієздатність”, “обмежена дієздатність” з їх визначенням та висвітленням взаємозв'язків, що їм характеризують. Тому стає актуальним питання психологічних критеріїв та психологічного «навантаження» визначених категорій [1; 2; 3].

Наукові розробки цієї проблеми були нечисленими і стосувались окремих сторін експертиз у цивільному процесі (В.В. Горінов, С.К. Носова, С.М. Шишков). Тому законодавча формула недієздатності, дієздатності та обмеженої дієздатності вимагає удосконалення, в тому числі у зв'язку з введенням та розповсюдженням цивільного кодексу України в новій редакції. Багато запитань щодо розуміння та використання цих категорій пов'язані також з переглядом експертної оцінки осіб з межовими розладами, їх впливу на здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними при здійсненні правочину.

Посмертна експертиза вміщує цілу низку питань щодо її теорії та практики, що є ключовими для судово-психіатричної та судово-психолого-психіатричної експертизи в цілому. Зокрема, це стосується питання категорій дієздатності-обмеженої дієздатності, недієздатності, методології й методики дослідження об'єктів експертизи, доказовості експертного висновку [4, 5].

На теперішньому етапі розвитку судової психології висуваються питання удосконалення і оптимізації експертної практики щодо експертизи у цивільному процесі взагалі, і, зокрема, посмертної експертизи. Експертна оцінка в цивільному процесі при посмертних експертизах базується не просто на клінічних, психологічних та соціальних критеріях, а потребує глибокого дослідження структури особистості, що неможливе без використання спеціальних психологічних знань.

Список літератури:

1. Дмитриева Т.Б. Судебно-психиатрическая экспертиза в гражданском процессе / Дмитриева Т.Б., Харитонов Н.К., Иммерман К.Л., Королева Е.В. – М.: Юридический центр пресс, 2003. – 251с.
  2. Харитонов Н.К. Новые аспекты комплексных психолого-психиатрических экспертиз в гражданском процессе / Харитонов Н.К., Королева Е.В., Богатырева И.Э. // Российский психиатрический журнал. – 2000. – № 3. – С. 42–45.
  3. Холодковская Е.М. Дееспособность психически больных в судебно-психиатрической практике / Холодковская Е.М. – М., 1967. – 112с.
  4. Шостакович Б.В. Психиатрическая экспертиза в гражданском процессе / Шостакович Б.В., Ревенок А.Д. – Киев: «Здоровье», 1992. – 183с.
  5. Ілейко В.Р. Посмертна судово-психіатрична експертиза у цивільному процесі : методологічні, методичні принципи проведення та завдання / В.Р. Ілейко // Український вісник психоневрології. – 2002. – Т. 10. – Вип. 1(30). – С. 120–121.
-

ВПЛИВ РАННІХ ДИСФУНКЦІЙНИХ СХЕМ НА ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

ЗАСЄКІНА Л.В.

д. психол. н., професор,

завідувач кафедри загальної та соціальної психології

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

КОЦЬ Є.М.

аспірант кафедри загальної та соціальної психології

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Схема-терапія, розроблена Дж. Янгом, є відповіддю критиків когнітивно-поведінкової терапії про те, що остання є механічною, надто операціоналізованою і не торкається глибинних інтенцій і потреб людини. Запропонована типологія схем відповідає провідним сферам діяльності особистості, які пов'язані із провідними потребами: прив'язаності і необхідності зв'язку, самовираженні у стосунках з іншими, автономії, встановлення меж, і саморозвитку. Незадоволення потреб у цих сферах призводить до виникнення ранніх дисфункційних схем, кожна з яких зумовлює спектр конкретних негативних глибинних переконань, що деструктивно впливають на поведінку людину.

Метою нашого дослідження ж комплексне вивчення соціальної тривожності з перспективи ранніх дисфункційних схем і створення типології соціальної тривожності на їх основі. Такий підхід дає змогу глибше зрозуміти природу соціальної тривожності, а головне правильно реалізувати психотерапевтичну роботу з урахуванням раннього досвіду і існуючих негативних думок людини про себе, інших і світ.

Дж. Янг зі своєї командою у результаті комплексних експериментальних досліджень виділили 18 можливих дисфункційних схем, які об'єднуються у п'ять важливих сфер життя: втрата зв'язку та відкинення (схеми покинення/нестабільності стосунків, недовіри/скривдження, емоційної депривації, дефективності/сорому, соціальної ізоляції/відчуження); обмежена автономія і здатність досягати успіху і реалізовувати себе (залежність/безпорадність, очікування катастрофи та вразливість до кривд і хвороби, злиття, некомпетентності/неминучості невдач); порушення меж (особливий статус і права, недостатній контроль самодисципліни); спрямованість на інших (підкорення, самопожертва, пошук визнання); надмірна пильність та інгібіція (негативізм, песимізм, емоційна інгібіція, надвисокі стандарти/гіперкритичність, покарання) [1].

В емпіричному дослідженні взяли участь 209 осіб – студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, віком 18-25 років. Для діагностики використовувалися методики SPIN та YSQ-S3.

**Показники кореляційних зв'язків
ранніх дисфункційних схем та соціальної тривожності**

№ з/п	Ранні дисфункційні схеми	Коефіцієнт кореляції рангів Спірмена
1	Емоційна депривація	0,165, $p < 0,05$
2	Покинення	0,206 $p < 0,01$
3	Скривдження	0,220 $p < 0,01$
4	Соціальна ізоляція	0,228 $p < 0,01$
5	Дефективність	0,184 $p < 0,05$
6	Злиття	0,270 $p < 0,01$

Таким чином, важливого значення набувають дисфункційні дитячі схеми, які формуються як наслідок міжособової взаємодії з дитинства із значущими для неї людьми. Як бачимо, найбільша представленість схем належить до сфери втрати зв'язку і відкинення, що формує вразливу дитячу схему внаслідок труднощів прив'язаності. Усі ці схеми пов'язані із відсутністю безпеки і надійності в міжособових стосунках, саме тому вони безпосередньо впливають як на підвищену тривогу, «а раптом щось станеться», так і очікування загрози саме з боку інших. Схема покинення пов'язана із нестабільністю близьких стосунків і страхом втратити усі контакти, бути осудженим і самотнім. Така схема часто породжується внаслідок досвіду бути покинутим близькими людьми у дитинстві.

Схемі соціальної ізоляції притаманна відсутність почуття належності, оскільки ці особи в дитинстві мали досвід вилучення із групи однолітків. Саме це, на наш погляд, загострює страх бути соціально ізольованим і відчуженим знову. Особи зі схемою скривдження відчують загрозу з боку інших, оскільки в дитинстві також мали такий досвід скривдження іншими людьми. Схема покинення проявляється в тому, що особи побоюються бути покинутими знов і знов, а також глибинним переконанням, що нові стосунки не триватимуть довго.

Емоційна депривація часто формується внаслідок того, що особа в дитинстві попри часто нормальні стосунки у сім'ї, не отримувала достатньо любові турботи, безпеки, любові, піклування. Тому особи із цією схемою переважно не здатні на бурхливі емоції. Особи зі схемою емоційної депривації не здатні осягнути, що їх може хтось по-справжньому любити, тому ця схема більшою мірою впливає на життя оточення особи, ніж на неї саму. Лише тоді, коли стосунки руйнуються, вона розуміє, що в міжособових відносинах є значні проблеми. Іншою, пов'язаною із соціальною тривожністю схемою із цієї сфери, є схема дефективності, яка характеризується відчуттям неповноцінності і непотрібності. Ці люди вважають, що вони не заслуговують на любов чи повагу, оскільки вважають себе не вартими любові. Часто ця схема пов'язана із відчуттям сорому, яке сформувалося як результат знецінення і приниження у дитинстві.

Також встановлено кореляційний зв'язок із схемою злиття, що належить до сфери обмеженої автономії і здатності досягати успіху. Схема злиття характеризується повною відсутністю сформованої ідентичності і неможливістю

приймати рішення без інших людей. Найчастіше такою людиною є мама, яка свого часу обмежувала автономний розвиток дитини і перешкоджала необхідній сепарації. Як результат особи із цією схемою нездатні мати власну думку, наполягати на ній і почувати себе цілісною особистістю без іншої важливої для неї людини.

Результати подальшого дослідження соціальної тривожності і побудова когнітивно-поведінкових моделей її прояву відповідно до ранніх дисфункційних схем уможливить правильне планування психотерапевтичної роботи.

Список літератури

1. Young, J., Klosko, J., Weishaar M. Schema therapy: a practitioner's guide. New York: Guilford Press, 2003. – 367 p.

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ТА САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК ОСОБИСТІСНІ КОНСТРУКТИ РЕГУЛЯТИВНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

ІЛЬНИЦЬКА І.А.

аспірант кафедри загальної та соціальної психології

Херсонський державний університет

Умови сучасного життя по праву називають екстремальними і такими, що спричиняють розвиток стресу. Це пов'язано з багатьма факторами і загрозами, у тому числі суспільно-політичними, інформаційними, соціально-економічними, екологічними, природними та ін. Тому сучасна психологія виявляє підвищений інтерес до такої інтегративної властивості особистості, як життєстійкість, у деяких джерелах – життєздатність.

Л. Александрова зазначила, що про феномен життєстійкості (hardiness) і його значення для людини вперше заговорив американський психолог С. Мадді, з точки зору якого поняття «життєстійкість» відображає психологічну живучість і розширену ефективність людини, пов'язану з її мотивацією до подолання стресогенних життєвих ситуацій [2].

А. Лактіонова, А. Махнач відзначили: «термін «життєздатність» (resilience) буквально перекладається як гнучкість, пружність, еластичність, стійкість (до зовнішніх впливів) і як здатність швидко відновлювати здоровий фізичний і душевний стан» [4, с. 291]. Існує низка визначень поняття «життєстійкість (життєздатність)». Найбільш поширеним є розуміння цього поняття як здатності до розвитку, виживання і самостійного існування. Д. Леонтьєв вважає, що дана властивість особистості характеризує міру здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішність діяльності [1].

Життєстійкість представляє собою систему переконань про себе, світ, відносини із світом. С. Кузікова зазначила у своїй роботі, що життєстійкість людини пов'язана із можливістю подолання різних стресів, підтримкою високого рівня фізичного і психологічного здоров'я, а також з оптимізмом, самоефективністю, суб'єктивною задоволеністю власним життям, здатністю до неперервного особистісного саморозвитку [3].

Останнім часом життєстійкість вивчалась в контексті подолання стресу, адаптації у суспільстві, фізичного та психічного здоров'я, у співвідношенні зі смисложиттєвими орієнтаціями, індивідуально типологічними особливостями особистості, самостваленням, стильовими характеристиками саморегуляції поведінки та інше.

Центральним і найбільш дослідженим структурним компонентом самосвідомості є феномен саморегуляції. Суб'єктом саморегуляції є людина, а об'єктом можуть виступати властиві їй психічні явища, виконувана діяльність, поведінка. Саморегуляція – це механізм, з якого забезпечується централізуюча, спрямовуюча і активізуюча позиція суб'єкта. Вона здійснює оптимізацію психічних можливостей, компенсацію недоліків, регуляцію індивідуальних станів у зв'язку з завданнями й небуденними подіями діяльності. Юнаки з особливою гостротою починають відчувати потребу у ствердженні себе у колективі однолітків, щодо оцінки їх оточуючими, причому такій, котра, за можливості співвідноситься з самооцінкою. Саморегуляція дозволяє юнакові змінюватися, в тому відповідність до змінюючих обставин зовнішнього світу і умов його життя, підтримує необхідну своїй діяльності психічну активність, забезпечує свідому організацію та влитися корекцію його дії.

Головне, що юнак усвідомлює мотиви своєї діяльності і може керувати своїми потребами, і це справді дає можливість бути господарем, творцем власного життя, свободу від обставин і можливість самоактуалізації, активного творчого ставлення до свого життя, розуміння своєї самоідентичності.

С. Кузікова, досліджуючи емоційну складову розвитку особистості, зазначає, що у юнацькому віці значно розширюється коло чинників, здатних викликати емоційний відгук; подальшого розвитку набуває емоційна пам'ять [3]. Саме тому в юнацтві закінчується формування механізмів внутрішнього емоційного гальмування, з'являється здатність до вибіркового реагування на зовнішні дії. В цілому юнацький вік характеризується більшою, в порівнянні з підлітковим, диференційованістю емоційних реакцій і способів вираження емоційних станів, а також підвищенням самоконтролю і саморегуляції.

Однією з причин уваги саме до юнацького віку є його перехідний статус, що зумовлює низку цікавих об'єктивно та суб'єктивно значущих особливостей. Соціальна ситуація розвитку зумовлена необхідністю особистісного і професійного самовизначення, вибору життєвого шляху.

В ситуації вибору, В. Моросанова відзначила: «зняття невизначеності можливо лише засобами регуляції, а у випадку психічної регуляції засобами саморегуляції в тому сенсі, що молода особистість може сама дослідити ситуацію, програмувати свою активність, контролювати і коригувати результати діяльності» [5, с. 64].

Важливим фактором розвитку особистості юнацького віку є формування світогляду, активної життєвої позиції, планування перспективи, усвідомлення власної значущості тощо, зазначені складові зумовлюють розгляд регулятивних характеристик осіб юнацького віку, визначених в межах дослідження.

Аналізуючи отримані результати за тестом життєстійкості, нами було встановлено, що для більшості досліджуваних студентів першого курсу властиво середній рівень прояву залученості, контролю, життєстійкості та високий рівень прийняття ризику. Тобто, для них є більш властиво упевненість в тому, що навіть в неприємних і важких ситуаціях, стосунках краще залишатися залученим: бути в курсі подій, у контакті з навколишніми людьми, присвячувати максимум своїх зусиль, часу, уваги тому, що відбувається, брати участь в тому, що відбувається. Також властиво ситуаційна схильність прояву контролю за обставинами, організовувати пошук шляхів впливу на результати стресогенних змін, в противагу впаданню в стан безпорадності та пасивності. Досліджувані респонденти ситуаційно схильні справлятися зі стресами, проявляти психологічну живучість, гнучкість поведінки в подоланні стресів та проявляти мотивацію подолання стресогенних життєвих ситуацій. Однак при цьому для них характерно розглядати життя як спосіб отримання досвіду, вони готові діяти в умовах, за відсутності стовідсоткові гарантії успіху, на свій розсуд.

Таким чином, аналізуючи отримані результати, ми можемо стверджувати, що рівень життєстійкості студентів залежить від багатьох чинників: від саморегуляції поведінки, здатності виділяти значимі умови досягнення цілей як в актуальній ситуації, так і в перспективному майбутньому, вміння адекватно оцінювати результати своєї діяльності та можливі причини невдач, прийняття цінностей особистості, що самоактуалізується, схильності контактувати з оточуючими, гнучкості у власній поведінці та несхильності до надчутливості до власних переживань та потреб.

Список літератури:

1. Абульханова К.А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. – СПб. :Алетейя, 2001. – 304 с.
  2. Александрова Л.А. Концепции жизнестойкости в психологии / Л.А. Александрова; ред. М.М. Горбатова, А.В. Серого, М.С. Яницкого // Сибирская психология сегодня. Сб. научн. трудов. – Вып. 2 – Кемерово: Кузбас-свуиздат, 2004. – С. 82-90.
  3. Кузікова С.Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : [монографія] / С.Б. Кузікова. – Суми: Видавництво МакДен, 2012. – 410 с.
  4. Махнач А.В. Жизнеспособность подростка: понятие и концепция / А.В. Махнач, А.И. Лактионова // Психология адаптации и социальная среда: современные подходы, проблемы, перспективы. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – С. 290-312.
  5. Моросанова В.И. Индивидуальная саморегуляция и характер человека / В. И. Моросанова // Вопросы психологии. – 2007. – №3. – С. 59-69.
-

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТА В ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ ВУЗА

КАРНЕЛОВИЧ М.М.

*к. психол. н., доцент, доцент кафедры общей и социальной психологии
УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы»*

САФИУЛИНА Е.В., САПЕГО А.Н.

магистранты

УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы»

В современном мире в условиях активной глобализации во всех сферах общественной жизни значительно возрастает число и интенсивность контактов с представителями иных культур. Социальное пространство, в котором взаимодействуют представители различных культур, является важнейшим стратегическим резервом в процессах социализации личности. Сегодня субъект взаимодействия уже не может ограничиться процессом построения диалога с субъектами одной культуры, он должен эффективно осуществлять социальную и профессиональную деятельность в поликультурной среде. Обозначенные задачи актуализируют проблему социально-психологической компетентности личности в полиэтничном обществе, что определяет теоретическую и практическую значимость проблемы формирования межкультурного диалога.

Под поликультурной образовательной средой следует понимать часть образовательной среды учебного учреждения, представляющую собой совокупность условий, влияющих на формирование личности, готовой к эффективному межкультурному взаимодействию, сохраняющих культурную идентичность и стремящихся к пониманию других культур, умеющей жить в мире и согласии с представителями разных культур [1].

Поликультурная образовательная среда вуза, представляя собой модель социального пространства, в котором взаимодействуют представители различных культур, является важнейшим стратегическим резервом в развитии социально-психологической компетентности студента. Современный специалист уже не может ограничиться знаниями и умениями в области выбранной специальности, он должен освоить социокультурный пласт теории и практики, позволяющий эффективно осуществлять эффективное взаимодействие и взаимопонимание в поликультурной среде.

В процессе подготовки специалистов педагогических и психологических специальностей в вузе необходимо реализовывать задачи формирования у студентов коммуникативной и перцептивной компетентности как значимых компонентов психологической культуры личности профессионала.

Коммуникативная компетентность в психолого-педагогической литературе рассматривается как совокупность ряда способностей, позволяющих осуще-

ствлять регуляцию общения; эмпатическое свойство и знания о способах ориентации в различных ситуациях, свободное владение вербальными и невербальными средствами общения. Развитие коммуникативных умений, необходимых субъекту в будущей профессиональной деятельности, можно формировать как в ходе специальной подготовки к общению, так и в ходе разнообразной деятельности, в которую личность включена.

В настоящее время в теории и практике высшего образования идет поиск методов обучения, с помощью которых возможно преодоление недостатков традиционной организации учебного процесса как индивидуально-совместной деятельности студентов. Приобретение опыта делового общения возможно при условии включения студента в совместно-взаимодействующую учебно-профессиональную деятельность, стимулирующую активность каждого субъекта образовательного процесса и дающую возможность тренировки коммуникативных умений.

Перцептивная компетентность означает степень соответствия сформировавшихся у субъекта картин мира, стереотипов, образов научным картинам мира [1]. В процессе освоения психологических дисциплин в вузе студент нередко сталкивается с необходимостью преодоления собственной «житейской психологии». Помочь студенту избавиться от стереотипов обыденного сознания, противоречащих научному психологическому знанию, способны специальные методы поликультурного образования. Данные методы стимулируют студентов к активной познавательной деятельности и способствуют развитию умений психологического анализа социальной реальности, социальных репрезентаций, социально-психологических характеристик и особенностей поведения представителей своей культуры, религии, этноса и субъектов иных культур.

Большой потенциал для решения обозначенных проблемных задач имеют интерактивные методы обучения психологии, при которых усвоение материала, его теоретическая и практическая проработка организуется в процессе непосредственного взаимодействия студентов друг с другом.

Одним из таких интерактивных методов обучения психологии является метод театрализации в микрогруппах, заключающийся в подготовке и представлении студентами мини-сценок, сюжетных этюдов по заданию преподавателя. Работа в группах дает возможность чаще вступать в коммуникацию с другими, формулировать свою позицию, согласовывать действия, что способствует развитию сотрудничества, межличностной компетентности, коммуникативной культуры. Групповое взаимодействие является мощным стимулом активизации процессов мыслительной творческой деятельности. Рефлексивная проработка, отражение изучаемых научных психологических понятий посредством театрализации приводит к более глубокому пониманию их связи с наблюдаемыми явлениями в жизни студента, а следовательно, и к лучшему усвоению, и мотивирует на использование полученного знания в деятельности, учении, общении.

Средствами «студенческого театра» могут являться как вербальные, так и невербальные средства коммуникации, а также любые предметы, находящиеся

в аудитории. Использование метода позволяет студенту «творить знание» для себя, раскрыть смысл, содержание изучаемого материала.

Формированию перцептивной компетентности субъектов образовательного процесса способствует использование интерактивного метода, условно названного нами «Метафоры», который направлен на формирование у студентов более глубокого понимания и видения сущности психологических явлений на основе нахождения аналогий, или культурных метафор. Студентам предлагается найти и интерпретировать с научной точки зрения пословицы, поговорки, сказки и легенды разных народов о правилах и нормах общения, взаимодействия, межличностного восприятия в многообразных жизненных ситуациях и сферах жизнедеятельности; о влиянии группы на личность, групповых эффектах и др. Знакомство студентов с устным народным творчеством (фольклором) разных культур, этносов дает возможность «погрузиться» в психологию обыденного сознания представителей данных культур, обогатить собственное понимание изучаемых феноменов и развивать поликультурную перцептивную компетентность как основополагающего, на наш взгляд, структурного компонента коммуникативной компетентности.

Данные методы зарекомендовали себя как высокоэффективные, способствующие формированию у студентов интерпретативного подхода к анализу и пониманию личности и ее поведения; освоению стратегий эффективного профессионального и межличностного общения с учетом поликультурного многообразия. Отмеченные положительные аспекты интерактивных методов позволяют широко использовать их в качестве методов обучения психологии в высшей школе, обеспечивающих качественное профессиональное образование студентов и способствующих формированию социально-психологической поликультурной компетентности будущих специалистов сферы «человек-человек».

Список литературы:

1. Вербова, К.В. Психологические барьеры межкультурного взаимодействия студентов / К.В. Вербова, О. Г. Митрофанова // Весці БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2014. – № 3. – С. 15–19.
-

РОБОТА ПСИХОЛОГА З РОДИНАМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ

КІТ В.О.

аспірант кафедри психології

Тернопільський педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Гостро затребуваною потребою сьогодення є вирішення актуального та суспільно значущого завдання – психологічного супроводу та допомоги як військовослужбовцям – учасникам бойових дій, так і їх родинам. На волонтерських засадах на базі Української Спільки Психотерапевтів 2 грудня 2013 р. була створена Львівська Кризова психологічна Служба, яка налагодила співпрацю із військовими частинами Західного регіону України, військовими шпиталями, Львівським міським центром соціальної, юридичної та психологічної допомоги учасникам бойових дій. Фахівці Служби також проводять комплекс психологічних та соціальних заходів, спрямованих на профілактику і реабілітаційну роботу з військовослужбовцями, здійснюють консультативно-психологічну, психокорекційну, психотерапевтичну роботу з родинами учасників бойових дій – їх дітьми, дружинами, сестрами та матерями.

За період від початку збройного конфлікту на сході України була проведена робота із 281 родиною військовослужбовців. Більшість дружин самі звернулись за допомогою, тому здійснювалась профілактика травматизації та емоційного вигорання як з ними, так і за потреби з їх чоловіками – учасниками бойових дій, а також проводилась навчально– методична робота.

За час роботи Кризової Служби було розглянуто широкий спектр актуальних запитів щодо психологічної допомоги учасникам бойових дій та їх родинам. Зокрема, впродовж 2014-2015 років специфіка роботи психолога з дружинами, які чекали своїх чоловіків з війни, полягала в наступному: емоційне перевантаження, страхи за життя та здоров'я чоловіка, відчуття несправедливості тощо. Жінкам було важко справлятися з відсутністю інформації про чоловіка та його перебування у зоні бойових дій, в якому стані його здоров'я, які загрози його життю, чи має він достатньо їжі, медикаментів, аmunіції, яка забезпечує йому належний рівень безпеки. З особистих причин занепокоєння викликали ревності, відсутність розуміння, як саме в чоловіка організоване життя, як проходить його «робочий день», дозвілля; чи є розваги. Дружини, чий чоловіки не достатньо інформували про своє буденне життя на лінії фронту, перебували у невіданні, що часто викликало зайве дофантазування, яке їх бентежило. Жінки набували нового досвіду «дружини військовослужбовця діючого бойового війська», який суттєво відрізнявся від того, до якого вони звикли у звичайному мирному житті, котре позбавлене ризиків війни. Така реорганізація багатьом давалася нелегко.

З кінця 2015 року і дотепер у зв'язку із надзвичайно травмуючими факторами і затяжним збройним конфліктом, демобілізацією бійців та їх поверненням додому, змінюється зміст запитів дружин щодо надання їм психологічної

допомоги. Насамперед, це втрата психоемоційного балансу близьких, інтимних стосунків. Дружини, як правило, скаржаться, що додому повертається чоловік «не той», якого вони відправили на війну. І навіть не той, з яким вони прожили на телефонному та інтернет-зв'язку один чи півтора роки (термін, який на той час перебували на війні мобілізовані чоловіки).

У їхніх чоловіків почали виявлятися проблеми психічного та психологічного спектрів: бойові поранення, психотравми; посттравматичні стресові розлади; пов'язані із важкими переживаннями втрати друзів; гостре відчуття розпачу від незавершеності збройного конфлікту в країні; алкоголізація. Все це, звичайно, впливало на стосунки в родині. Очікування дружин щодо своїх чоловіків не справджувались, бо жінки чекали на чоловіків, які повернуться і будуть так само, як і раніше, до служби, виконувати сімейні та батьківські обов'язки. Але цього часто не відбувалося. Чоловік фізично вже перебував вдома, але морально, психологічно йому важко було повернутися до родинних обов'язків – ділити господарські клопоти із дружинами, включатися у процес виховання дітей. Часто страждала також і сексуальна сфера життя подружжя.

Ми можемо констатувати, що в нормі відновлення формату та ритму мирного життя чоловіка, який повернувся з війни, відбувалось впродовж двох місяців. Проте траплялися рецидиви, коли чоловікові так і не вдавалось почати нове мирне життя і він шукав шляхи повернення на війну. Були родини, де процес реадаптації (ресоціалізації) ускладнювався різними чинниками, як соціальними, так і фізичними або психологічними. Зокрема, з нашої практики волонтерської діяльності, можна констатувати, що не менш як 12 відсотків мобілізованих, які взяли участь у бойових діях на сході України, залишилися на контрактній основі продовжувати військову службу і надалі. Близько 75 відсотків демобілізованих повернулися до мирного життя без сторонньої допомоги за термін прийнятої часової «норми» 4-6 місяців. Та, відповідно, до 20 відсотків ветеранів мали певні труднощі соціально-психологічного чи психіатричного характеру.

У 2016-2017 рр. психологічна робота проводилась з 53 дружинами (родинами) демобілізованих учасників бойових дій. На жаль, за цей період 8 родин офіційно розлучилися, 7 – з ініціативи чоловіка. 18 родин знаходяться у процесі розлучення, 13 із них – з ініціативи чоловіка.

Родини, окрім юридичних і соціальних проблем, мають психологічні, як-от:

- різні бачення розподілу сімейних обов'язків;
- взаємне знецінення значення внесків як чоловіка, так і його дружини, взаємні образи з цього приводу;
- зміна системи цінностей, коли чоловік більше цінує тепер своїх побратимів, аніж родину та своє подружжя;
- втрата чоловіком сенсу бути разом саме із дружиною, або бути сімейним взагалі;
- емоційне вигорання дружини («жінка-мати»), яка опікувалися і доглядала пораненого чоловіка, повільний процес адаптації та ресоціалізації постраждалих фізично та морально чоловіків до сімейного життя і батьківських обов'язків тощо.

Наш досвід роботи свідчить про значні труднощі, які виникають у подружжях ветеранів, що призводить до руйнування родин. Цього можна уникнути, якщо надавати як самому учаснику бойових дій, так і його родині можливість пройти курс психологічної реабілітації із врахуванням низки обставин (соціальних, етнічних, релігійних, сімейних).

Тому важливими завданнями роботи психолога у Кризовій службі є осмислення і узагальнення практичного досвіду із родинами військовослужбовців, опрацювання психодіагностичних методик, вивчення досвіду зарубіжних країн для пошуку ефективних шляхів надання психологічної допомоги, розроблення та впровадження практичних рекомендацій з психологічної підтримки та психологічної реабілітації.

Список літератури:

1. Варій М.Й., Козяр М.М., Коваль М.С. Військова психологія і педагогіка : навч. посібник / за заг. ред. М.Й. Варія. – Львів : Сполом, 2003. – 624 с.
  2. Кузікова С.Б. Теорія і практика вікової психокорекції : навч. посібник / С.Б. Кузікова. – 2-ге вид., стер. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 384 с.
-

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СФОРМОВАНOSTI СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ

КОВАЛЬОВА О.А.

науковий співробітник

Інститут обдарованої дитини

Національної академії педагогічних наук України

Експеримент здійснювався у рамках констатувального етапу дисертаційного дослідження «Психологічні особливості розвитку соціально-комунікативної компетентності вчителів» протягом 2014 – 2017 року на базі наступних закладів: загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва, зокрема середня школа № 12, ліцей №23, гімназія №172; Інституту післядипломної педагогічної освіти ім. Грінченка; Національного педагогічного університету ім. Драгоманова; Національного центру «Мала академія наук України»; онлайн-ресурсів. Загальна вибірка дослідження налічує 396 осіб.

У проведенні експериментального дослідження на констатувальному етапі ми бачили наступну логіку його організації: 1) створення та дослідження *цільового показника СКК*, тобто інтегрального показника, який би базувався на структурно-змістовній моделі СКК і був призмою, через яку ми б досліджували всі інші чинники та особливості розвитку СКК; 2) дослідження внутрішніх *прогностичних показників СКК* через діагностику складників СКК, особливо її

мотиваційно-ціннісного і особистісного компонентів; виявлення особливостей розвитку СКК через аналіз зв'язків, впливів та тенденцій.

Метою констатувального етапу нашого дослідження було визначити реальний стан сформованості соціально-комунікативної компетентності вчителів загальних навчальних закладів, дослідити особливості розвитку її складників, вплив чинників та виявити проблемні зони розвитку для подальшої розробки формувальних заходів.

Гіпотеза констатувального етапу дослідження представляє собою наступні твердження: авторська структурно-змістова модель соціально-комунікативної компетентності [1, с. 27–33] логічно правильна, представляє собою детальну схему однієї інтегральної якості, має тільки необхідні складники, які, в свою чергу, пов'язані між собою і доповнюють один одного.

У процесі констатувального етапу вирішувались наступні **завдання**: 1) підібрати ефективні методики оцінки сформованості соціально-комунікативної компетентності вчителів та її складників, а також методи перевірки достовірності результатів та методики дослідження психологічних чинників розвитку соціально-комунікативної компетентності; 2) сформувати репрезентативну вибірку вчителів для участі у експерименті, розподілити їх на контрольну та експериментальну групи з дотриманням всіх наукових вимог; 3) провести діагностику всієї вибірки за обраним діагностичним інструментарієм;

4) встановити рівень сформованості соціально-комунікативної компетентності вчителів, максимальні, середні та мінімальні значення; встановити особливості розвиненості складників соціально-комунікативної компетентності та найбільш впливові психологічні чинників для розробки наступних формувальних заходів; 6) провести аналіз результатів експериментального дослідження за допомогою методів математичної статистики для: перевірки надійності діагностичного інструментарію, для встановлення зв'язків між різними (залежними та незалежними) змінними.

Програмою констатувального експерименту передбачалося проведення трьох основних етапів: пошуково-аналітичного, діагностико-емпіричного та контрольньо-порівняльного.

Психодіагностичні методики, які ми використовували на етапі констатувального експерименту: Методика діагностики рівню соціальної фрустрованості Л.І. Вассермана, КОС-2, Дослідження вольової саморегуляції, Методика самооцінки соціального інтелекту Tromso, Опитувальник рольової компетентності, Опитувальник емпатичних тенденцій Мехрабіана і Елштайна, Методика діагностики перешкод у встановленні емоційних контактів В.В. Бойко, Тест Кеттелла 16 PF (форма С), Методика діагностики ступеню задоволеності основних потреб, Методика ціннісних орієнтацій М. Рокича, Методика «Установки», Методика діагностики самооцінки мотивації до схвалення Д. Марлоу і Д. Крауна.

У ході експерименту була створена і апробована авторська методика «Особливості соціально-комунікативної компетентності особистості», [2, с. 112-116], яка вимірювала *цільовий показник СКК*, а також тенденцію розвитку соціально-комунікативної компетентності.

Результати експерименту дали змогу виділити смислові зв'язки між окремими складниками структури СКК та встановити експериментально, що авторська структурно-змістова модель СКК логічно правильна.

Результати (докладно будуть представлені у дисертаційній роботі) показали, що особливості розвитку СКК та формування тенденції розвитку в сторону соціальної або комунікативної складової пов'язані з особливостями особистісно-мотиваційної сфери вчителя; що існують значимі відмінності між особливостями розвитку СКК вчителів і студентів, вчителів з різним навчальним профілем тощо.

Список літератури:

1. Ковальова О.А. Модель соціально-комунікативної компетентності // Освіта та розвиток обдарованої особистості. Щомісяч. науково-метод. журнал / О.А. Ковальова. – № 11 (30). – 2014.

2. Ковальова О.А. Результати апробування авторської методики «Оцінювання рівня сформованості соціально-комунікативної компетентності» в рамках пілотажного дослідження // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: Зб. наук. праць. – К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2016. – Вип. 1 (16). – С. 134.

ФАББІНГ – ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

КОНОНЕНКО А.О.

*д. психол. н., професор кафедри іноземних мов природничих факультетів
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова*

КОНОНЕНКО О.І.

*д. психол. н., доцент кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова*

У зарубіжній і вітчизняній психології стали виділяти новий вид, залежної поведінки – «фаббінг» (англ. – phubbing), – пристрасть до мобільних пристроїв – телефонів, планшетів і так далі, коли віртуальне спілкування йде в пріоритеті, а звичайне, живе відкладається на невизначений термін.

Фаббінг – це соціальне явище, що характеризується зловживанням гаджетами в процесі комунікації з іншими людьми, – це нове явище для соціальної дійсності, яка набула поширення внаслідок технічного прогресу і повального захоплення смартфонами [1]. Цей термін з'явився в 2007 році з появою смартфона або «розумного телефону», в декількох дюймах якого були закладені можливості стаціонарного комп'ютера.

Поняття «фаббінг» винайдено групою австралійських письменників і фахівців з лексикології в рамках промо-кампанії словника «Macquarie Dictionary» за підтримки австралійського відділення рекламного агентства McCann. Для популяризації проблеми була запущена кампанія «StopPhubbing», яка закликала людей приділяти більше уваги живому спілкуванню.

На сайті кампанії наводиться тривожна статистика: «Якби фаббінг був чумою, то ця хвороба вже забрала б населення рівне шести Китай. В середньому ресторані можна зафіксувати 36 випадків фаббінга за вечерею. І це незважаючи на те, що 97% відсотків опитаних заявляють, що під час фаббінга їжа стає значно гірше на смак. 87% відсотків підлітків вважають за краще спілкуватися за допомогою SMS або месенджерів, ніж обличчям до обличчя» [4].

Основні ознаки фаббінга: під час їжі людина не може відірватися від гаджета; тримання смартфона в руці навіть під час ходьби; моментальне хапання смартфона при звукових оповіщеннях, незважаючи на бесіду з людиною; під час відпочинку (пікнік, день народження, вечірка, прогулянка) людина більшу частину часу проводить в гаджеті; боязнь пропустити що-небудь важливе в стрічці новин; безпідставне перегортання вже побаченого в мережі; бажання проводити в компанії смартфона більшу частину свого часу [3].

Фахівці також відзначають, що найбільшого поширення це явище набуло в підлітковому середовищі, де бажання приділити електронним пристроям, ніж реальному спілкуванню з однолітками та батьками вище, ніж серед більш вікових категорій людей. На це явище вже звернули увагу дитячі психологи і вони рекомендують батькам частіше спілкуватися зі своїми дітьми і намагатися обмежувати використання дітьми всіляких гаджетів, особливо за столом і під час спілкування.

Дослідники приділяють фаббінгу особливу увагу, оскільки це явище набуває все більшої популярності. Зокрема, в жовтні 2015 року професор Джеймс Робертс і Мередіт Девід з Бейлорського університету (Техас) провели два дослідження у вигляді опитування серед 453 дорослих американців, щоб з'ясувати як фаббінг впливає на відносини в парі. Перший етап дослідження полягав у складанні типів особистостей, які виявляють залежність від гаджету в процесі спілкування зі своїм партнером. На наступному етапі дослідження ця кваліфікація була запропонована в якості тесту 145 дорослим респондентам, які вибрали тип, найбільш підходящий для визначення їх партнера. Отримані результати показали, що: більше половини опитаних (46,3%) вважають свого партнера залежним від фаббінга; близько чверті (22,6%) називають фаббінг однією з основних причин конфліктів в їх відносинах; більше третини (36,6%) піддослідних відзначили, що періодично відчують почуття пригніченості – зокрема, через те, що партнер воліє живому спілкуванню з ними комунікацію через гаджет; 32% випробовуваних залишилися задоволені своїми відносинами, незважаючи на фаббінг.

У 2016 році передумови фаббінга проаналізували вчені зі Школи психології Кентського університету. У дослідженні взяли участь 251 осіб (93 чоловіки та 158 жінок у віці від 18 до 66 років). Психологи виявляли схильність респондентів до інтернет-залежності, їх здатність до самоконтролю, а так само

схильність синдрому FOMO (англ. «Fearofmissingout» – «страх пропустити щось важливе», наприклад, боязнь пропустити новину в стрічці новин) [2, с.9].

За результатами дослідження встановлено, що жінки більше схильні до фаббінгу, ніж чоловіки. Більш того, вчені виявили взаємозв'язок між пристрастю до фаббінгу і синдромом ФОБО, залежністю від інтернету, а також слабким самоконтролем.

Користувачі смартфонів визнають фаббінг соціальною проблемою. Як правило, людей дуже дратує, коли співрозмовники їх ігнорують і концентруються на своїх смартфонах. Однак вони не помічають, як часто роблять це самі. Таким чином в суспільстві та у особистості виникає необхідність позбуватися від цієї залежності, щоб уникнути депресій і конфліктних ситуацій в особистому та суспільному житті.

Список літератури:

1. Гурьева А. Что такое фаббинг и почему он стал нормой? / А. Гурьева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.gazeta.ru/science/2016/06/09_a_8292083.shtml

2. Козулина Н.С. Фаббинг – неблагоприятный фактор в формировании компетенций у студентов ВУЗов / Н.С. Козулина, А.Ю. Карачев // Научный журнал «Современные исследования социальных проблем». – 2016. – № 10. – С. 56-65.

3. Подостроец Л. Смартфоны «подсадили» людей на новую зависимость / Л. Подостроец // Стандарт. – 2016. – № 6. – С.9.

4. Соловьев Д. Цифровой словарь: Как интернет и гаджеты меняют нас / Д. Соловьев. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.soloveev.ru/wp-content/uploads/2016/05/Digital-Vocabulary-full.pdf>

АКТИВІЗАЦІЯ ЗУСИЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ З ПІДВИЩЕННЯ АДАПТИВНОСТІ ГРОМАДЯН ДО НАСЛІДКІВ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

КОРОБКА Л.М.

*к. психол. н., доцент, старший наук. співробітник,
завідувач лабораторії психології мас і спільнот
Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України*

В умовах суспільних змін, пов'язаних із воєнним конфліктом на сході України, важливою складовою роботи з усіма громадянами України, які на собі відчули конфлікт та його наслідки, є соціально-психологічна та педагогічна підтримка. Події, які відбуваються в Україні, показали необхідність соціально-психологічного захисту, психологічної допомоги дітям, окремим людям, різним соціальним групам та важливість психолого-педагогічної підтримки як окремої особи, так і різних спільнот із підвищення рівня індивідуальної та колективної адаптації до кризових умов.

Таким чином зростає потреба населення у психологічній підтримці та допомозі, і чи не найбільше потребують соціально-психологічної підтримки діти. В цьому контексті навчальні заклади – школа, дитячий садочок, інші форми організації навчання дітей є серцевиною організації соціально-психологічної та педагогічної роботи із дітьми та їх батьками. Великий потенціал освітянської сфери в сучасній складній ситуації в країні спрямовується на надання відповідних сучасним викликам і проблемам суспільства.

Навчальне середовище має бути безпечним та забезпечувати захист і психосоціальне благополуччя учнів і студентів, учителів та інших працівників сфери освіти. Як зазначається в стандартах, освіта, окрім своїх традиційних функцій, у кризові періоди і після них відіграє додаткову роль забезпечення фізичного, психосоціального і когнітивного захисту населення, особливо дітей.

Педагогічні працівники закладів освіти можуть вчасно виявляти дітей, яким потрібна психологічна, педагогічна чи соціальна допомога, спрямовувати їх і їхніх батьків до відповідних фахівців – соціальних педагогів, практичних психологів, представників органів державної влади, громадських організацій тощо. Адміністрація навчальних закладів мобілізує ресурси громади для надання необхідної допомоги постраждалим дітям чи їхнім сім'ям. В закладах освіти діти та їхні сім'ї дізнаються нову актуальну для виживання в період кризи інформацію, отримують необхідні знання. Педагогічні працівники допомагають дітям критично сприймати суперечливу інформацію про події, що відбуваються в країні, яку вони отримують із різних джерел [1, с. 37-38].

Великий обсяг роботи та відповідальність покладається на шкільних психологів та соціальних педагогів. Основними цільовими групами, з якими працюють ці фахівці, є вихованці, учні, студенти усіх типів навчальних закладів,

серед яких є особи, що були переселені з інших регіонів України; батьки і члени сімей переселених вихованців, учнів, студентів; діти і сім'ї учасників АТО; діти і сім'ї поранених та загиблих в бойових діях; діти-сироти, а також діти, що мають вади психофізичного розвитку.

Найбільш поширеними видами допомоги, що надаються психологами системи освіти є: індивідуальне і групове обстеження дітей і дорослих; індивідуальне і групове консультування; індивідуальна і групова психотерапія; психологічна корекція негативних емоційних станів, страхів; адаптація до нових умов проживання і навчання; групові інтерактивні заняття, тренінги, «групи зустрічей»; налагодження системи комунікацій з органами соціального захисту, волонтерами, закладами охорони здоров'я, місцевою адміністрацією тощо.

Слід зазначити, що період конфлікту водночас може виступати ресурсом позитивних змін у системі освіти та в суспільстві в цілому, сприяти підвищенню якості освітніх послуг та життя населення країни. Упровадження в навчальних закладах програм конструктивного вирішення конфліктів, медіації, критичного мислення, психологічної культури, навичок безпечної поведінки тощо сприятиме зниженню рівня агресії в громадах і попередженню конфліктів, а також утвердженню ідей миробудування, а педагоги, психологи системи освіти покликані виступати моделлю миротворця для наслідування.

Існуюча ситуація в суспільстві вимагає від педагогічної спільноти активізації зусиль із підвищення адаптивності громадян до наслідків воєнного конфлікту, перегляду практики роботи та захисту дітей у навчальному закладі. Це актуалізує потребу підвищення кваліфікації працівників освіти з питань соціально-педагогічної та психологічної роботи з учнями та їхніми батьками в кризових умовах.

В програми системи підвищення кваліфікації вчителів, вихователів, інших педагогічних працівників необхідно включати спеціальні курси із сучасних психолого-педагогічних проблем, залучати фахівців у сфері подолання наслідків травмуючих подій, покращення соціально-психологічної адаптації дітей в нових умовах навчання і проживання. Зазначимо, що процес підвищення кваліфікації вчителів, психологів та соціальних педагогів закладів освіти не може вважатися повноцінним, якщо він не містить у своїх навчальних програмах поглибленого знання сучасних соціальних процесів та проблем, ознайомлення із накопиченими інноваційні матеріалами, практичним досвідом, формами та технологіями роботи.

Сьогодні триває наукове узагальнення досвіду надання психологічної допомоги у кризових ситуаціях, розробляються навчальні програми, спецкурси для різних категорій фахівців. На виконання п. 2.2 рішення колегії Міністерства освіти і науки України «Про стан та проблеми надання психологічної допомоги суб'єктам освіти в умовах антитерористичної операції на Сході країни» (протокол №3/3-3 від 26.03.2015р.) розробляються навчальні програми, спецкурси для підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Для вирішення окреслених проблем, за ініціативи автора, було розроблено програму спецкурсу «Соціально-психологічні проблеми адаптації спільноти до кризових умов». Навчальну програму розроблено для системи післядипло-

мної педагогічної освіти з метою активізації зусиль педагогічної спільноти з підвищення адаптивності громадян до наслідків воєнного конфлікту та підвищення компетентності педагогічних працівників із соціально-психологічних проблем адаптації різних спільнот до кризових умов. Програму було впроваджено автором в навчальний процес Сумського ОШПО.

Метою реалізації такої програми є більш глибоке розуміння слухачами системи післядипломної освіти соціально-психологічних проблем адаптації спільноти до кризових умов, підвищення їхньої компетентності із надання соціально-психологічної підтримки різним категоріям населення в процесі їх адаптації до кризових умов, зокрема до наслідків воєнного конфлікту.

Матеріали навчальної програми розроблено з урахуванням сучасних теоретичних напрацювань із проблеми адаптації в психологічній науці та практиці надання соціально-психологічної підтримки різним групам населення, що переживають наслідки травматичних подій. Особлива увага приділяється проблемі складнощів соціально-психологічної адаптації різних спільнот до умов і наслідків воєнного конфлікту; сутності позитивної адаптації спільноти до кризових умов, як процесу посттравматичного зростання та його ролі у подоланні спільнотою наслідків кризових і травматичних подій; формам і методам психолого-педагогічної підтримки різних категорій населення в процесі їх адаптації до кризових умов, якими мають оволодіти вчителі, психологи та соціальні педагоги закладів освіти.

У навчальній програмі, підготовленій з урахуванням отриманих під час виконання НДР «Психологічні стратегії адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту» результатів, міститься необхідна сума знань, вмінь і навичок, що дозволяють поглибити розуміння педагогічними працівниками соціально-психологічних проблем адаптації спільноти до кризових умов, підвищити їхню компетентність та активізувати зусилля з надання соціально-психологічної підтримки різним категоріям населення в процесі їх адаптації до кризових умов.

Список літератури:

1. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. / заг. ред. Левченко К.Б., Панок В.Г. – К. : Агентство «Україна». – 2015. – 181 с.

ЖИЗНЕСТОЙКОСТЬ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ

КОСТЮЧЕНКО Е.В.

к. психол. н., доцент

Гродненский государственный университет имени Янки Купалы

Проблема эффективности труда на сегодняшний день остается одной из самых главных применительно к проблематике развития общества. Такие феномены, как профессиональный стресс, эмоциональное выгорание являются предметом исследования многих ученых-психологов. В настоящее время проблема профессиональных деформаций в среде медицинских работников является актуальной в силу высокой стрессогенности медицинской деятельности. В качестве переменной, которая может оказать влияние на выраженность профессиональных деформаций, является жизнестойкость. Мы проанализировали выраженность данного показателя и его компонентов в группах врачей и медицинских сестер с разным стажем медицинской деятельности. На основании полученных данных можно заключить, что:

1. В выборке врачей по мере возрастания длительности медицинской деятельности отмечается уменьшение общего показателя жизнестойкости. ($p < 0,01$). В группе врачей со стажем медицинской деятельности от 1 до 5-ти лет по сравнению с врачами, чей стаж работы составил от 5, 1 до 10-ти лет данный показатель выше. Данный факт можно рассматривать как снижение способности совладания со стрессом, возрастание внутреннего напряжения, что больше выражено в выборке врачей с длительностью работы от 5, 1 до 10-ти лет.

2. В выборке врачей выявлены различия между показателями таких субшкал, как «вовлеченность» ($p < 0,05$) и «контроль» ($p < 0,05$). Снижение этих показателей отмечается в группе врачей со стажем медицинской деятельности от 5, 1 до 10-ти лет. Такие результаты могут свидетельствовать о снижении удовлетворенности от собственной деятельности, возникновению чувства беспомощности, ощущение себя вне жизни.

3. В группе медицинских сестер также отмечается снижение общего показателя жизнестойкости по мере увеличения стажа медицинской деятельности. В группе врачей со стажем медицинской деятельности от 1 до 5-ти лет по сравнению с врачами, чей стаж работы составил от 5, 1 до 10-ти лет данный показатель выше ($p < 0,01$).

4. В выборке медицинских сестер обнаружены значимые различия по субшкале «контроль». Отмечается уменьшение значений данного показателя по мере увеличения стажа медицинской деятельности. Так, в группе медицинских сестер, чей стаж составил от 1 до 5-ти лет данный показатель выше по сравнению с медицинскими сестрами, имеющими длительность медицинской деятельности от 5, 1 до 10-ти лет ($p < 0,05$). Таким образом, снижение показателей по субшкале «контроль» может свидетельствовать о некотором снижении субъектности медицинских сестер с увеличением длительности их медицин-

ської діяльності, а також зростанні їх неспроможності. По таким підшкалам, як «вовлеченість» і «прийняття ризику» в даній групі досліджуваних значимих відмінностей отримано не було.

5. При міжгруповому порівнянні отриманих результатів було відзначено, що серед лікарів і медичних сестер з досвідом медичної діяльності від 1 до 5-ти років значимих відмінностей за показником життєстійкості виявлено не було. Також значимі відмінності не були виявлені і за підшкалами «вовлеченість», «прийняття ризику» і «контроль».

6. При міжгруповому порівнянні результатів, отриманих в групі лікарів і медичних сестер з досвідом медичної діяльності від 5,1 до 10-ти років були виявлені значимі відмінності за такими показниками, як «життєстійкість» ($p < 0,01$) і «контроль» ($p < 0,05$), які в групі медичних сестер нижче за порівнянням з лікарями. По таких показниках, як «вовлеченість» і «прийняття ризику» значимих відмінностей отримано не було.

Можливо передбачити, що у медичних сестер за порівнянням з лікарями відзначається відсутність впевненості в тому, що боротьба дозволяє впливати на результат події, в результаті чого зростає відчуття власної неспроможності.

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОЇ РОДИНИ У ДІТЕЙ, ЩО ВИХОВУЮТЬСЯ ПОЗА РОДИНОЮ

КРУПНИК І.Р.

*к. психол. н., старший викладач кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет*

ПОСТОЯЛКІН С.В.

*к. біолог. н., практичний психолог вищої категорії
Сокирницька ЗОШ І-ІІІ ст.*

Уявлення людини про себе, про своє місце в суспільстві є одним із наріжних каменів соціальної психології. Фундамент вивчення проблеми соціальних уявлень, до яких, безумовно, відносяться також і уявлення про майбутню сім'ю, заклали французькі соціальні психологи С. Московічі, Ж. Абрік, Д. Жоделе та інші [3]. Базуючись на працях М. Вебера та Е. Дюркгейма, які розуміли соціальні уявлення як знання, що приймаються більшістю людей впливаючи на їх діяльність, соціальні уявлення, на думку представників цієї школи, формуються в результаті впливу, навіювання соціуму на особистість. Вітчизняні психологи дотримуються схожих поглядів. Зокрема, С.Л. Рубінштейн розглядав уявлення як образи, які виникають у свідомості і мають надважливе значення для свідомого психічного життя, оскільки вони, базуючись на особисто-

му досвіді, надають людині змогу планувати своє майбутнє. Уявлення як внутрішній план дій, як перспектива майбутнього представлені у працях П.Я. Гальперіна [5]. Таким чином, соціальні уявлення виконують функції адаптації до ситуацій, орієнтації поведінки.

Уявлення особистості про свій майбутній життєвий шлях та перспективи, зокрема образ майбутньої сім'ї вивчали: К.О. Абульханова-Славська, Т.В. Андреева, Е.Г. Ейдемільер, Т.П. Ємельянова та інші [3; 4].

З точки зору вказаних дослідників моделі поведінки у родині, подружні та батьківські, формують у дитини уявлення про побудову та взаємовідносини у своїй майбутній сім'ї. Так наприклад, розроблена К.О. Абульхановою-Славською концепція життєвої стратегії містить компонент уявлення про майбутнє життя у вигляді життєвої перспективи та життєвих планів [5]. Таким чином уявлення про сім'ю, установки, очікування справляють великий вплив на взаємовідносини майбутнього подружжя.

Процес становлення життєвої перспективи в багатьох аспектах залежить від сімейних відношень у батьківській родині. Е.Г. Ейдемільер та В.В. Юстицький вважають, що образ родини залежить від сукупності уявлень про сценарну поведінку кожного члена сім'ї. На їх думку, сімейні уявлення – досить стійкі утворення, вони впливають на сприймання сімейних ситуацій та забезпечують типове реагування, оскільки уявлення про більшість ситуацій у вигляді типових сценаріїв сформоване у людини ще до того, як вона з ними зіштовхнеться [5]. Поняття: що таке сім'я, що означає гарна сім'я, для чого вона потрібна сформовані в дитинстві слугують орієнтирами в розбудові та критеріями оцінки своєї родини. О.П. Чернов уявлення про сім'ю пропонує представити у вигляді мисленневих моделей. Це означає, що особистість перед початком взаємодії у сім'ї прогнозує, як будуть розвиватися події, як прореагують інші члени родини на його дії. Будь-яка модель будується на зразках. Саме батьки надають зразки взаємовідносин та утворюють моделі, якими керується наступне покоління. Ставши дорослою, особистість може прийняти таку модель або знехтувати. Це стосується безлічі соціальних ролей, в тому числі і таких, які використовуються у подружньому житті. Традиції, шаблони взаємовідносин, норми спілкування та поведінки передаються із покоління в покоління.

Одним із вірогідних наслідків відсутності батьків є труднощі у повноцінному засвоєнні ролей батьків, чоловіка або дружини, тобто у дитини виникає викривлення та затримка розвитку уявлень про свою майбутню родину.

Знаходячись у деприваційній ситуації внаслідок незадоволення потреб у батьківській увазі, любові, спілкуванні дитина може засвоїти або первинну для неї, деструктивну або ідеалізовану модель сім'ї та сформувати на цій основі образ власної родини. Через це ймовірні проблеми у майбутньому сімейному житті цілком виправдано з наукової точки зору розглядати у контексті родинної депривації.

Класичні дослідження впливу сімейної депривації на особистість дитини Дж. Боулбі, Д.В. Віннікотта, Й. Лангмейера, З. Матейчика, Г.М. Прихожан, Н.М. Толстих та роботи сучасних науковців О.Г. Алексеєнкової, Г.М. Бевз,

Я.О. Гошовського, Г.М. Лялюк обґрунтовують труднощі та нестійкість сімей утворених вихованцями дитячих будинків дією родинної деривації [1; 4].

Зокрема видатні дослідники впливу психічної депривації на дітей, які виховуються поза родиною, Й. Лангмейер, З. Матейчик висували гіпотезу стосовно передачі негативних характеристик у подружніх стосунках наступному поколінню та вказували на те, що депривована дитина може виявити у майбутньому неспроможність у ролі батька чи матері [2].

Слід також зазначити, що в Україні продовжує залишатися надзвичайно високою кількістю вихованців дитячих будинків та шкіл-інтернатів. Так, на 1 січня 2016 року, у різних сирітських закладах перебувало 73 тисяч дітей.

Таким чином, дослідження образу майбутньої сім'ї у підлітків, які виховуються в закладах інтернатного типу, на нашу думку, дозволять зробити припущення, наскільки благополучні, психологічно зрілі сім'ї вони зможуть створити у дорослому житті.

Список літератури:

1. Алексеенкова Е.Г. Личность в условиях психической депривации: Учебное пособие / Е.Г. Алексеенкова. – СПб.: Питер, 2009. – 96 с.
  2. Бевз Г. Приемные семьи / Г. Бевз. – К.: Главник, 2006. – 112 с.
  3. Емельянова Т.П. Социальное представление – понятие и концепция: итоги последнего десятилетия / Т.П. Емельянова // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22, № 6. – С. 39–47.
  4. Прихожан А.М. Психология сиротства / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – СПб.: Питер, 2005. – 400 с.
  5. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи / Э.Г. Эйдемиллер, В.В. Юстицкис. – СПб.: Питер, 2008. – 672 с.
-

САМОРОЗВИТОК ЯК КЛЮЧОВИЙ РЕСУРС В ЖИТТЄВІЙ КРИЗІ ОСОБИСТОСТІ

КУЗІКОВА С.Б.

д. психол. н., професор, завідувач кафедри психології

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Успішність подолання кризових станів значною мірою залежить від характеру і ступеня вираженості наявних у людини ресурсів. Традиційно розрізняють два великі класи ресурсів – психологічні і соціальні. Говорячи про психологічні ресурси, перш за все мають на увазі особистісні якості, психологічні властивості, характеристики міжособистісних взаємин людини, її здібності, досвід. Соціальні ресурси відображають доступність інструментальної, моральної, емоційної допомоги з боку оточення. Сама їх наявність підвищує суб'єктивну вітальність і життєстійкість, робить можливим подолання криз і прийняття викликів життя. Серед різноманітних ресурсів, які потенційно має людина, ми виокремимо ті, що належать до системи уявлень про себе, про світ і себе в ньому.

Зазначимо, що серед найбільш згадуваних у дослідженнях рис особистості, відповідальних за успішність подолання нею важкої життєвої ситуації, виділяють *локус контролю*, або інтернальність/екстернальність (А. Бек, Е. Десі, Р. Райан, М. Селігман, Х. Хекхаузен). Інтернальність проявляється, зокрема, в суб'єктивній упевненості людини у власній здатності та готовності долати важкі обставини життя. Протилежний полюс представлений феноменом «вивченої безпорадності» (М. Селігман), який являє собою щось більше, ніж просто екстернальний локус контролю, набуваючи параметрів життєвої позиції особистості, яка відмовляється приймати рішення і брати на себе відповідальність за своє життя. Інтерналі, навпаки, впевнені, що в їх житті багато що спричинене їх власною діяльністю, і відповідно вважають себе відповідальними за те, що з ними відбувається, схильні приймати виклики життя.

Цінною є така думка. Якщо людина знає, «навіщо» вона живе, то вона може витримати будь-яке «як», будь-які труднощі (В. Франкл). Дж. Крумбаугх зазначає, що люди, в житті яких є смисл і мета, більш успішно долають важкі життєві обставини (J. Crumbaugh). Серед зарубіжних наукових публікацій також наявні праці, присвячені дослідженню ролі цінностей і смислів у подоланні наслідків психотравмуючих ситуацій (А. J. W. Taylor). Відтак наявність у людини усвідомлюваних цілей і смислу життя, усвідомлення свого призначення в житті, покликання є могутнім фактором, що підвищує стійкість особистості до впливу несприятливих обставин. Відсутність такого смислу, «екзистенційний вакуум» (В. Франкл), навпаки, підвищує вразливість людини, позбавляючи її життя вектору та цінності.

Інші спостереження свідчать про те, що на здатність людини ефективно долати життєві труднощі впливає її психологічна зрілість, втілювана в понятті «*психологічний вік*». Зріле ставлення до свого життя, розумний баланс оцінок,

надаваних минулому, майбутньому і сьогоденню, створюють умови для успішної інтеграції психотравмуючої події, подолання кризового стану. Напроти, суттєві відхилення психологічного віку від хронологічного свідчить про невідреагованість психічної травми (Т. Т. Березіна, Є. І. Головаха, О. О. Кронік, Т. М. Титаренко).

Плани на майбутнє так само відіграють важливу роль у підвищенні стійкості людини до впливу психотравмуючої ситуації. Відсутність бажання планувати своє майбутнє є одним із проявів посттравматичного стресу, показником перебування у кризі (В.Д. Менделевич, К. Обуховський, Дж. Форд, Дж. Рузек, М. Фридман, Ф. Гусман).

Включення події в контекст свого життя, одержання досвіду, здатність до переосмислення події в позитивних термінах є однією з основних стратегій зарадної поведінки. Вміння віднайти смисл психотравмуючої ситуації, інтегрувати його в суб'єктивну картину світу дає можливість сприймати події як частину свого життя і свого досвіду.

Назвемо ще один важливий момент. Для ефективної життєдіяльності людини важко переоцінити значущість процесів розуміння того, що відбувається (Ж.П. Вірна, І.В. Кряж, М. К. Мамардашвілі, М.О. Холодна, Н.В. Чепелева, Р. Лазарус, С. Фолкман). Розуміння дозволяє людині надати особистісного смислу ситуації та всьому тому, що відбувається навколо неї. Суб'єктивне імовірнісне прогнозування, яке забезпечує випереджальне передналаштування функціональних систем, також відіграє важливу роль у здатності людини долати життєві труднощі, оскільки дає змогу підготуватися до очікуваних негативних подій найбільш успішно і повно (В.А. Іванніков, І.М. Фейгенберг). Дж.А. Келлі стверджував, що психологічні процеси в особистості людини відбуваються на основі того, як вона антиципіює події. Отже, суб'єктивний імовірнісний прогноз чинить регулюючий вплив як на фізіологічні процеси, так і на всі сфери особистості людини. Здатність до імовірнісного прогнозування подій та знання закономірностей, що лежать в основі явищ, уможлиблює «антиципацію прийдешніх подій, що значно знижує травматичний ефект «раптових» (в іншому випадку) життєвих труднощів. Психічна регуляція неможлива без неперервного зіставлення образів теперішнього та образів імовірнісного майбутнього. Прогнозування можна розглядати як покладений в основу адаптації психіки, фізіологічних систем та організму в цілому принцип оптимального управління, оснований на врахуванні очікуваних майбутніх подій. Відтак, здатність людини до ефективної адаптації та саморозвитку в складних мінливих умовах життя напряму пов'язана з її здатністю до імовірнісного прогнозування та з інтелектом в цілому.

Одночасно з названими вище психологічними ресурсами людина володіє і багатьма іншими: наприклад, як ми вже зазначали, це автентичність, суб'єктивна вітальність, оптимізм, толерантність до новизни (готовність до змін – А. Гусєв, П. Лушин), *навички саморегуляції та поведінки у складних ситуаціях життя і досвід подолання її наслідків тощо.*

Принципово важливим є той факт, що названі психологічні ресурси належать до числа поповнюваних. Більше того, вони *формуються впродовж люд-*

ського життя. Це та змінна в системі «людина–життя», яка підвладна самій людині. Психологічні ресурси саморозвитку (самозмінювання) є тими базовими характеристиками особистості, які опосередковують вплив несприятливих обставин будь-якого характеру.

У рамках ресурсного підходу широко використовується термін «ключовий ресурс» – головний засіб, що контролює та організує розподіл інших ресурсів, тобто скеровує загальний фонд ресурсів. За нашою позицією, таким ключовим ресурсом може бути суб'єктність стосовно власного життя і розвитку.

Підсумуємо. Упродовж життя людина змінюється постійно – зі зміною життєвих обставин, значущих осіб, віку, соціального статусу. Як правило, це відбувається не завжди усвідомлено. Проте саме усвідомлення своїх потенційних можливостей (психологічних ресурсів) і вміння керувати їх реалізацією робить людину активним творцем свого життя, суб'єктом особистісного саморозвитку.

СПІВВІДНОШЕННЯ СПРЯМОВАНOSTІ ІННОВАЦІЙНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТОВАНOSTІ

КУЗНЄЦОВА О.В.

*к. психол. н., доцент кафедри загальної та диференціальної психології
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського*

Поглиблення знань про закономірності розвитку особистості в сучасному світі потребує залучення до аналізу тих феноменів, які й породжуються або оприявнюються саме сучасністю на актуальному етапі її розгортання, так званою «пізньою сучасністю» (за Е. Гідденсом) [2, с. 599]. Загострюється необхідність вивчення тих психологічних властивостей, що допомагають соціально-психологічній адаптованості особистості, враховуючи посилення новизни, зростання темпів змін та трансформацій дійсності, їх глобальний та всеосяжний характер.

Останнім часом зростає увага дослідників до феномену інноваційності, інноваційного потенціалу особистості (Ю.О. Власенко, А.Г. Гаттауліна, В.Е. Клочко, Т.Д. Ким, Т.С. Леухіна, та ін.; Grewal, Menta, Kardes, Larsenand Wetherbe). В загальному контексті інноваційність розглядається як чинник, що забезпечує адаптацію людини до світу, що постійно змінюється [3, с. 87]. На нашу думку, інноваційність можна розглядати як стійку властивість особистості, як її здатність до корисних перетворень середовища від стану звичної (хабітуальної) дійсності до оновленої (модернізованої) через пошук та впровадження нововведень (ідей, сенсів, технологій тощо), спрямованих на адаптацію до динамічної

сучасності; це здатність до конструктивного переструктурування взаємодії зі світом в умовах швидкоплинних змін.

Розглядаючи структуру інноваційності як самостійної властивості з позицій континуально-ієрархічної концепції особистості, обґрунтованої О. П. Санніковою [1], ми виокремлюємо спрямованість у якості одного з вимірів базисного рівню її організації. Вектор спрямованості інноваційності презентує «переваги» певних сфер життєдіяльності для прояву цієї властивості, що відображає вибірковість у психічному реагуванні на новизну та зміни у середовищі. У якості різновидів спрямованості інноваційностіми розглядаємо: *практичну* (орієнтація на пошук та впровадження нових способів виконання повсякденної та виробничої діяльності відповідно у побутовій (ПбІ), в професійній (ПрІ) сферах), *комунікативну* (схильність до випробування нових способів спілкування та взаємодії між людьми у сферах особистого спілкування з близькими та друзями (ІСо), професійного спілкування (ІСп), масових комунікацій (Імк) та в організації внутрішнього досвіду власної особистості, діалогу з власним Я, ауто спрямованість (АІ), *суспільно-організаційну* (схильність до нових практик у основних сферах суспільного життя: економіко-фінансовій (ЕФІ), екологічній (ЕІ), політичній (ПІ), соціально-культурній (СКІ) та технічній (ТІ).

Зважаючи на значення інноваційності як такої для адаптації особистості в мінливому середовищі, важливим є уточнення співвідношення вказаних векторів прояву цієї властивості (спрямованості інноваційності) з ознаками соціально-психологічної адаптованості. З цією метою ми організували емпіричне дослідження, зреалізоване у три етапи: організаційний, діагностичний, аналітико-інтерпретаційний. Було використано розроблену нами у відповідності до вимог психометрики психодіагностичну методику «Самооцінка спрямованості інноваційності» та Методику діагностики соціально-психологічної адаптації (СПА) (К. Роджерс, Р. Даймонд). До вибірки дослідження увійшли 105 осіб – студенти різних факультетів та слухачі відділення перепідготовки за спеціальністю «Психологія» Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. У відповідності до поставленої мети нами проведено кореляційний аналіз емпіричних даних за допомогою статистичної програми SPSS for Windows 17.0.

В результаті встановлено, що більшість показників спрямованості інноваційності та соціально-психологічної адаптованості мають кореляційні взаємозв'язки. Так, показник *професійної інноваційності* (ПрІ) додатньо корелює зі шкалами: «адаптивність», «прийняття себе», «прийняття інших» ($p < 0,01$), «внутрішній контроль» ($p < 0,05$), від'ємно – з показником «неприйняття інших». Показник *комунікативної інноваційності в сфері професійного спілкування* (ІСп) додатньо корелює зі шкалою «прийняття себе» ($p < 0,05$), від'ємно – «дезадаптивність», «неприйняття себе», «неприйняття інших», «емоційний дискомфорт», «внутрішній контроль» ($p < 0,01$), «веденість», «ескапізм» ($p < 0,05$). Таким чином, у підвищенні соціально-психологічної адаптованості особистості значну роль відіграє інноваційність в професійній діяльності та професійному спілкуванні, що дозволяє відчувати людині себе відповідною до історичного часу, соціальних стандартів сучасного суспільства, ідентифікувати себе як професіонала, здатного

до освоєння та подальшого розвитку модерних способів діяльності. З іншого боку, справедливо вважати, що і задовільна соціально-психологічна адаптованість посилює саме таке спрямування психічних можливостей людини до контакту з новизною та її корисного використання.

Слід вказати на значний спектр взаємозв'язків з соціально-психологічною адаптованістю *політичної спрямованості інноваційності* (ПІ). Це від'ємні зв'язки з показниками «неприйняття інших» ($p < 0,01$), «дезадаптивність», «емоційний дискомфорт», «зовнішній контроль», «веденість» ($p < 0,05$)), що вказує на значення розвитку орієнтації на засвоєння та впровадження нових (сучасних) форм управління та реалізації влади на будь-якому рівні для запобігання проявам дезадаптованості в емоційному та особистісному самопочутті, у міжособистісних стосунках.

Окремі взаємозв'язки отримано між показниками СПА та *спрямованістю інноваційності в сфері масових комунікацій* (Імк) (додатній з показником «домінування» ($p < 0,01$) та від'ємний – з «неприйняття себе», «неприйняття інших» ($p < 0,05$)); *ауто спрямованістю інноваційності* (АІ) (додатній з показником «домінування» ($p < 0,01$)); *соціокультурною спрямованістю інноваційності* (від'ємний з показниками «неприйняття інших», «емоційний комфорт», «веденість» ($p < 0,01$)); *спрямованістю інноваційності в економіко-фінансовій сфері* (додатній з показником «домінування» ($p < 0,05$), від'ємний – з показником «неприйняття себе» ($p < 0,05$)); *екологічною спрямованістю інноваційності* (додатній з показником «прийняття інших» і від'ємний – з «неприйняття інших» ($p < 0,05$)).

Всі вказані факти підтверджують встановлені вище тенденції, окрім даних про від'ємний зв'язок *соціокультурної спрямованості і інноваційності* з емоційним комфортом. Саме посилення орієнтації на нові смисли, на переструктурування системи відносин з оточуючою дійсністю в глобальних культурних вимірах призводять до зростання емоційного занепокоєння, напруження, внутрішнього сум'яття. Цей результат відображає той факт, що саме соціокультурні інновації зустрічають найбільший спротив і найбільшою мірою викликають конфлікти, як зовнішні, так і внутрішні.

Отже, отримані дані вказують на взаємозалежність, з одного боку, спрямованості інноваційності як здатності до пошуку та впровадження нововведень, передусім до оновлення професійної діяльності та професійного спілкування та, з іншого, ознак внутрішньої соціально-психологічної адаптованості, що відображають стан психічної рівноваги, задовільного самопочуття, гармонійності у міжособистісних стосунках та комфорту у взаємодії з соціальним середовищем.

Список літератури:

1. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре личности / О.П. Санникова. – Одесса: Хорс, 1995. – 334с.
  2. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка [пер. с польск. С.М. Червонной]. – М.: Логос, 2005. – 664 с.
  3. Яголковский С.Р. Психология инноваций: подходы, модели, процессы : монография/ С.Р. Яголковский. – М.: НИУ ВШЭ, 2010. – 272 с.
-

ОСОБЛИВОСТІ ФАКТОРНОЇ МОДЕЛІ ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

ЛИТВИНЕНКО О.Д.

доцент кафедри диференціальної та спеціальної психології

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

Для диференціації особистісних потенціалів були проведені пілотажні дослідження за опитувальником домінуючого настрою Л. В. Кулікова, за опитувальником «Оцінка рівня задоволення якістю життя» Н.Е. Водоп'янової, опитувальник «Самооцінки рівню соціальної креативності» та «Самооцінка рівню онтогенетичної рефлексії». Кожна з застосованих методик передбачала огляд потенціалів особистості через призму безпосередньої спрямованості.

Наведемо результати факторного аналізу із зведеними значення інтервальних змінних, що були впорядковані за силою впливу (таблиця 1).

Таблиця 1

Факторна модель потенціалу особистості

Показники	Фактор		
	1	2	3
Розкутість-напруженість	0,912	-0,131	0,107
Задоволеність-незадоволеність життям в цілому	„891		
Тонус високий-низький	0,878	0,184	-0,157
Стійкість-нестійкість емоційного тону	0,859		
Спокій-тривога	0,848		0,201
Позитивний-негативний образ власно себе	0,838		
Бадьорість-зневіра	0,417	0,404	-0,363
Рівень онтогенетичної рефлексії	-0,261	-0,204	
Підтримка		0,848	
Робота		0,814	
Особисті досягнення		0,802	0,157
Спілкування з близькими		0,626	0,357
Напруженість		0,625	0,102
Рівень соціальної креативності		0,565	
Активне-пасивне відношення до життєвої ситуації		0,489	
Оптимістичність		0,464	-0,131
Негативні емоції	0,117	0,230	0,647
Самоконтроль		0,428	0,472

В результаті було отримано 3-х факторну модель потенціалу.

Перший фактор склали показники «Розкутість – напруженість», «Задоволеність-незадоволеність життям в цілому», «Тонус високий-низький», «Стійкість-нестійкість емоційного тону», «Спокій-тривога», «Позитивний-

негативний образ себе» та «Бадьорість-зневіра». Показник «Розкутість – напруженість» відображає наявність чи відсутність прагнення до досягнення бажаного, зміни себе, подолання перешкод та опанування життєвих ситуацій. Важливою рисою цього показника виступає загальний емоційний фон особистості, наявність чи відсутність емоційного напруження. Показник «Задоволеність – незадоволеність життям в цілому» виступає як наслідок здатності брати на себе відповідальність та приймати рішення, бути активним та спрямованим на самореалізацію та досягнення успіху. Показник тону характеризує активність життєвої позиції та запаси ресурсів для готовності розвитку на шляху професійного становлення та успішної соціальної адаптації. За розглядом показника «Стійкість – нестійкість емоційного тону» можна виділити домінування позитивного чи негативного емоційного фону, здатність до ефективної саморегуляції, адекватної поведінки та взаємодії. Бажання створення соціально бажаного образу власної особистості та критичність до самого себе являють головні риси показника «Позитивний – негативний образ себе». Найменш виражений за всіх показник «Бадьорість – зневіра» визначає переваги позитивного чи негативного настрою та спрямованість у майбутнє з радісним чи похмурим поглядом.

Психологічний зміст вищеописаних показників та сили впливу за інтервальними значеннями дозволили першому фактору надати назву «Індивідуально-особистісний потенціал».

Другий фактор визначено показниками «Підтримка», «Робота», «Особисті досягнення», «Спілкування з близькими», «Напруженість», «Рівень соціальної креативності», «Активне-пасивне ставлення до життєвої ситуації» та «Оптимістичність».

Показник «Підтримка» підкреслював наявність чи відсутність у с бажаної підтримки та розуміння серед оточуючих. Показник «Особисті досягнення» виступив індикатором загальної наявності успішної діяльності та реалізації прагнень, наявності енергії та спрямованості на отриманні бажаного результату. Меншою мірою були виражені показники «Спілкування з близькими», «Напруженість» та «Рівень соціальної креативності», що визначали наявність задоволеності спілкуванням з близькими та рідними як запоруку душевної рівноваги та певного ресурсу для майбутніх досягнень. Найменш виражені показники «Активне-пасивне ставлення до життєвої ситуації» та «Оптимістичність» виражали характер ставлення до життєвої позиції та подій мінливого життя.

Другий фактор було визначено як «Соціально-особистісний потенціал».

Останній фактор складалася з показників «Негативні емоції» та «Самоконтроль». Домінування в емоційному фоні негативних тенденцій знижує задоволеність власним життям, з іншого боку, наявність самоконтролю допомагає в корегуванні емоційних проявів та стабільності поведінки і взаємодії у суспільстві. За вище визначеними рисами третій фактор отримав назву «Потенціал емоційного контролю».

При встановленні внутрішніх зв'язків між потенціалами було використано коефіцієнт Спірмена. Результати проведення кореляційного аналізу наведені у таблиці 2.

Дослідження взаємовпливів між потенціалами особистості

Показники		Індивідно-особистісний потенціал	Соціально-особистісний потенціал	Потенціал емоційного контролю
Індивідно-особистісний потенціал	ρ	1,000	0,095	0,214
	p	–	0,284	0,016
Соціально-особистісний потенціал	ρ		1,000	0,597
	p	-		0,001
Потенціал емоційного контролю	ρ			1,000
	p	–		

Виявлено сильну додатню взаємозалежність емоційного контролю та соціально-особистісного потенціалу ($\rho=0,597$, $p=0,001$). Така картина визначає високий ступінь взаємодії соціально-особистісного потенціалу із емоційною складовою потенціалу. Залежність емоційного потенціалу та потенціалу індивідно-особистісних якостей була слабо виражена ($\rho=0,214$, $p=0,016$). Домінування активної життєвої позиції та намірів розвитку не відчувало сильного впливу за збільшення песимістичних та негативно окрашених тонів у житті респондентів. Також збільшення впливу складових індивідно-особистісного потенціалу не виявило бурхливих емоційних реакції та сприймалося досліджуваними як логічний наслідок розвитку власних здібностей та якостей.

Таким чином, за допомогою факторного аналізу було виділено трьохфакторну модель потенціалу та диференційовано індивідно-особистісний, соціально-особистісний та потенціал емоційного контролю.

Список літератури:

1. Куликов Л.В. Психогигиена личности / Л.В. Куликов. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.
2. Лаврик А.В. Личностные ресурсы как интегральная характеристика личности / А.В.Лаврик // Гуманизация образования. – 2014. – №1. – С. 44-54.
3. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості / Т.М.Титаренко – К.: Марич, 2009.– 232 с.

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

ЛІТВІНОВА О.В.

*к. психол. н., доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського*

КОЛОМОЙЧУК Д.В.

*магістр II курсу навчання, спеціальність «Психологія»,
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського*

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема дитячо-батьківських відносин як фактора психічного благополуччя особистості набуває особливої актуальності. Найчастіше злочинність, жорстокість, байдужість до оточуючих, а часом навіть до близьких, породжується неправильним вихованням особистості, психологічним та фізичним насильством в родині. Роль сім'ї в суспільстві незрівнянна за своєю силою в порівнянні з іншими соціальними інститутами, оскільки саме в сім'ї формується і розвивається особистість, відбувається оволодіння нею соціальними ролями, необхідними для адаптації в суспільстві, що значною мірою залежить від обраного батьками стилю виховання.

Стиль сімейного виховання – це спосіб взаємодії батьків та дітей, що характеризується застосуванням певних засобів і методів виховного впливу, виражається у особливій манері вербального та невербального спілкування [3, с. 74]. Існують різноманітні класифікації стилів сімейного виховання, в основі яких лежать особливості внутрішньосімейних та міжособистісних взаємин.

В основу класифікації американського психолога Дж. Болдуїна включені наступні критерії: сімейний контроль і вимоги, емоційна підтримка і способи оцінки. На цій основі автор виділив два стилі виховання:

– демократичний стиль – підвищується рівень спілкування в сім'ї, діти беруть активну участь в обговоренні сімейних питань, їх думка є важливою, батьки завжди готові прийти на допомогу;

– контролюючий стиль – батьки створюють великі обмеження в поведінкових можливостях дітей, але при цьому дитина отримує ґрунтовне пояснення сенсу заборон [4, с. 91].

Л.Г. Саготовська виокремила стилі сімейного виховання, ґрунтуючись на таких критеріях: емоційність і рівень включеності дорослих у відносини з дітьми. Класифікація нараховує шість видів: 1) пристрасть: діти – це єдина мета в житті; 2) байдужість до потреб, інтересів і запитів; 3) егоїзм з боку батьків – дорослі звалюють на дітей непосильні ноші; 4) дитина розглядається як об'єкт для виховання, але без урахування її індивідуальних особли-

востей; 5) дитина – перешкода в побудові кар'єри, особистого життя; 6) дитина отримує ряд обов'язків, але при цьому отримує і повагу [1, с. 126].

Аномальні стилі сімейного виховання, як зазначає Е.Г. Ейдемільер, поділяються з урахуванням емоційної присутності, піклування та контролю, врахування вікових та особистісних здібностей:

1. Гіпопротекція – контроль і опіка знаходяться на мінімальному рівні, зустрічаються навіть ситуації патологічної бездоглядності; в даному випадку приділяється мало уваги як в духовному, так і в фізичному аспекті.

2. Домінуюча гіперпротекція – надмірна турбота пригнічується контролем в самих незначних речах, має місце велика кількість заборон і обмежень.

3. Потураюча гіперпротекція – поступливість і задоволення всіх бажань дитини.

4. Емоційне відторгнення – ігнорування потреб дітей, іноді жорстоке поводження; вираз емоційного негативу у вигляді постійних невдовольень.

5. Підвищена моральна відповідальність – вимоги, що висуваються до дитини не відповідають її віковому розвитку [2, с. 47].

Д. Боумрід запропонував три типи особистостей, характер яких відповідає певним методам виховної діяльності їх батьків: 1) авторитетні батьки – особистості цього типу ініціативні, товариські, енергійні, допитливі, впевненіші в собі, відповідально відносяться до своїх обов'язків, їм легше дається засвоєння соціально прийнятних і заохочуваних форм поведінки; 2) авторитарні батьки – діти стають дратівливими, підозрілими, похмурими, тривожними, схильними до конфліктів, насилу встановлюють контакти через постійну настороженість і навіть ворожості до тих, хто їх оточує і внаслідок цього – нещасні; 3) поблажливі батьки – при такому відношенні діти імпульсивні, агресивні, найчастіше мають проблеми з дисципліною, нерідко їх поведінка стає просто некерованою [5, с. 323].

Таким чином, кожний стиль виховання призводить до певних наслідків та згодом відображається на особистості. Застосування такого стилю як демократичний, коли дитина має певні обов'язки, повагу, розуміння зі сторони батьків формує її як гармонійну особистість, здатну розуміти себе, мати власні погляди, бути відповідальною та проявляти турботу до інших. В свою чергу, контролюючий стиль, наявність гіперпротекції сприяє появі залежного типу особистості, яка не здатна бути самостійною, потребує постійної підтримки, прагне не докладати ніяких зусиль, а отримувати все в готовому вигляді, проявляє егоїстичні тенденції. Батьки, здійснюючи свідомий, вмотивований вибір стилю сімейного виховання самі визначають, якою людиною в майбутньому стане їхня дитина та наше суспільство в цілому.

Список літератури:

1. Андреева Т.В. Семейная психология / Т.В. Андреева.– СПб. : Речь, 2004. –244 с.
  2. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание / Т.А. Куликова. – М. : «Академия», 1999. – 232 с.
  3. Малкович М.М. Стилi сімейного виховання та їх роль у формуванні гендерних уявлень дітей / М. Малкович. – К. : Наука, 2010. – С. 74.
  4. Николаенко В.М. Психология и педагогика / В.М. Николаенко, Г.М. Залесов, Т.В. Андрюшина. – М. : НФРА-М, 2000. – 324 с.
  5. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений / Л.Б. Шнейдер. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 512 с.
-

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД СТАРШОКЛАСНИКІВ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

ЛІТВІНОВА О.В.

*к. психол. н., доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського*

МОЙСА Г.В.

магістр

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Проблема професійної спрямованості старшокласників не є новою в психологічній науці, але необхідність її актуалізації викликана тим, що на теперішній час з'явилась велика кількість нових професій, що потребує розгляду необхідних професійно важливих якостей, це по-перше. По-друге, велика кількість сучасних студентів зробила свій професійний вибір несвідомо, орієнтуючись на прагнення батьків, інтереси друзів і тому, немотивоване навчання призводить до того, що ми маємо некваліфікованих фахівців в різних галузях виробництва. По-третє, зробити правильний професійний вибір – це важливе життєве завдання, від якого залежить як фінансове благополуччя, соціальний статус особистості, її емоційний стан, так і процвітання всієї держави. Вимушена зміна професії через помилку при її виборі, необхідність у переучуванні та перекваліфікації потребують певних витрат та відволікають працездатну людину від участі у суспільному виробництві, внаслідок цього суспільство зазнає відчутних матеріальних втрат.

Основними критеріями границь і етапів професійної спрямованості варто вважати рівень розуміння особистістю сенсу життя, зміну відтворюючого виду діяльності й повноту рівня співвіднесення «хочу» – «можу» – «потрібно» у конкретної особистості. Тобто, старшокласник, приходячи до моменту остато-

чного вибору свого професійного шляху, повинен усвідомлювати свої професійні інтереси із наявними у себе і необхідними для професії здібностями та розуміння того, наскільки в суспільстві є попит на дану професію і чи є можливість бути працевлаштованим за нею у подальшому. Тому процес професійного становлення достатньо складний, багатоаспектний, що потребує кваліфікованої допомоги старшокласнику з боку батьків, педагогів, психологів.

Допомогти старшокласнику в усвідомленому виборі власного професійного шляху може створена система психологічного супроводу, яка буде полягати як у виявленні професійних інтересів, так і у діагностиці наявних професійно важливих якостей, що дозволить учню зрозуміти і співвіднести свої «хочу» і «можу». Психологічну діагностику потрібно провести завчасно, щоб мати час для розвитку необхідних якостей і здібностей, якщо «хочу» буде переважати над «можу». Доцільним буде і проведення психологічних тренінгів, протягом яких старшокласники не тільки зможуть пізнати світ різноманітних професій, але й усвідомити те, які особистісні якості та здібності вони мають і зрозуміти свою відповідність професіограмі обраної ними професії.

Термін «тренінг» пішов від англ. «train, training», що означає «виховання, навчання підготовка, тренування». Н.Ю. Хряцова пропонує розуміти під тренінгом багатофункціональний метод навмисних змін психологічних феноменів людини, групи і організації з метою гармонізації професійного та особистісного буття людини. Ю.М. Ємельянов визначає СПТ як групу методів розвитку здібностей до навчання та до оволодіння будь-якими складними видами діяльності. Л.А. Петровська визначає СПТ як форму психологічного впливу в процесі інтенсивного навчання в груповому контексті [1].

Усвідомлення своїх професійних намірів в ситуації психологічного тренінгу відбувається під впливом ряду факторів: 1) підвищення мотивації до самопізнання в результаті дій групових норм, що акцентує інтроспекцію; 2) усвідомлення власних потреб, можливостей, професійних інтересів та цінностей; 3) створення позитивних образів та перспектив професійного та особистісного майбутнього; 4) постановка цілей для підтримки і розвитку образу «Я»; 5) надання учаснику тренінгу максимального зворотного зв'язку в його особистісних проявах і професійної поведінці [2].

В якості тренінгових вправ, які будуть доцільними як для діагностики професійних інтересів старшокласників, так і для розуміння ними типів існуючих професій, можна використати наступні:

Техніка «Складання інформаційної карти». Вправа виконується письмово. Інструкція: «Візьміть ручки і зошити і заповніть таблицю, яка поділена на три стовпчика. Необхідно заповнити кожен стовпчик, відповідаючи на запитання: 1) Що мені цікаво (знати чи робити)? 2) У якій професії я цього зможу досягти? 3) Що мені потрібно для отримання цієї професії? Записи в таблиці повинні розташовуватися блоками «інтерес – професія – необхідні кроки». Зараз ви пишете всі ваші інтереси незалежно від того, реальні вони чи ні. Ви визначаєте максимально широке поле ваших інтересів. На роботу вам відводиться 25 хв. Якщо будуть виникати питання – задавайте їх відразу». Дана вправа допомагає старшокласнику поєднати свої інтереси, які виникали в дитинстві, в підлітково-

вому віці з переліком відомих йому професій і усвідомити, які кроки необхідно зробити для актуалізації цих професійних інтересів.

Техніка «Посадові функції». Ведучий обирає на вибір 3-4 посади для групового аналізу, наприклад: директор рекламної агенції, офіціант в ресторані, ведучий на телебаченні, няня тощо. Всім учасникам потрібно розділитися на групи, кожні група отримує свою посаду. Протягом групового обговорення (10 хв.) кожна група прописує функції, які здійснює представник, що займає певну посаду та необхідні якості, що будуть забезпечувати продуктивне виконання посадових обов'язків. Коли кожна група обговорила своє завдання починається обговорення між всіма групами, що дає можливість змінити свою думку чи навпроти, доповнити свій список. Дана вправа дає можливість старшокласникам зрозуміти відмінності між поняттями «професія» і «посада», проявити креативність, логічне мислення для з'ясування функціоналу кожної посади і визначити поняття «професійно важливі якості».

Техніка «Казкова автобіографія». Інструкція: кожному учаснику групи необхідно обрати будь-якого казкового персонажа, модифікувавши його ім'я, наприклад, «колобок – многобок», «Белоснежка – Делоснежка», «Аліса – Мелісса» і т.ін. Протягом 15 хвилин потрібно написати автобіографію обраного героя, звертаючи увагу на головні моменти його життя та його якості. Потім учасникам групи потрібно об'єднатися в міні-групи по три особи, назвати своїх героїв, обговорити в групах свої автобіографії, виокремити з автобіографій по три особистісні якості героїв, які важливі для групової діяльності, прагнути знайти щось подібне в розповідях кожного учасника групи. Потім необхідно уявити, що всі твоє учасників – це один колектив, одна організація і необхідно обрати кожному з трійці згідно з їхніми особистими якостями із автобіографії напрям роботи, за що конкретно ця людина може відповідати. Закінчується вправа презентацією кожної мікрогрупи, даючи назву своєму колективу і знайшовши напрям їхньої діяльності. Дана вправа дає можливість групового обговорення важливих з точки зору продуктивної професійної діяльності якостей особистості, сприяє розвитку креативності та творчого мислення.

Таким чином, психологічний супровід старшокласників в процесі розвитку професійної спрямованості є необхідним і бажаним, адже тільки в процесі групової роботи, яка буде проходити в ситуації психологічної безпеки, довіри, розкнутості, старшокласник, з одного боку, отримає знання щодо існуючого світу професій, а з іншого, зможе усвідомити свою відповідність між «хочу», «можу» і «потрібно». Суспільство має завжди бути зацікавленим в можливості кожної людини ще під час навчання у школі визначитись у тій галузі трудової діяльності, де б вона змогла якнайповніше проявити свої здібності та реалізувати свої наміри у свідомому виборі професії.

Список літератури:

1. Евтихов О.В. Практика психологического тренинга / О.В. Евтихов. – СПб. : Речь, 2004. – 256 с.
  2. Тренинг профессиональной идентичности: Руководство для преподавателей вузов и практикующих психологов / Автор составитель Л.Б. Шнейдер. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 208 с.
-

ПСИХОЛОГІЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЯК ОСНОВА ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

МАЙСТРУК В.М.

аспірант кафедри загальної та соціальної психології

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Холістична модель здоров'я передбачає духовне благополуччя (позитивні цінності, ідеали та сенс життя); інтелектуальне благополуччя (здатність набувати знання і застосувати їх для розв'язання різних задач); емоційне благополуччя (здатність регулювати свої емоції та справлятися із стресовими ситуаціями); соціальне благополуччя як здатність спілкуватися і взаємодіяти із різними людьми та фізичне благополуччя (харчування, гігієна та відпочинок).

Соціальне благополуччя, або його відсутність, знайоме фахівцям у галузі громадського здоров'я в контексті соціальної рівності та рівності доходів, соціального капіталу, соціальної довіри, соціальної взаємодії і соціальних зв'язків.

У багатьох дослідженнях інтелектуальне, емоційне і духовне благополуччя об'єднуються у понятті психологічного благополуччя, а останнє часто зіставляється із соціальним благополуччям.

Психічне благополуччя включає в себе здатність зробити так, щоб здоров'я і щастя сприяли зміцненню стосунків із іншими людьми. Люди з психічним благополуччям знають себе і свої потреби, чітко усвідомлюють межі, звертаються до інших, використовуючи навички емоційної обізнаності та приймають і керують конфліктами без маніпуляції або примусу.

Психічно благополучні люди також щедрі, мудрі і співчутливі. Вони приймають виважені рішення від імені інших. Звідси випливає, що сприяння психічному благополуччю всіх, особливо тих, хто перебуває у владі, є важливим чинником запобігання соціальної нерівності і нездорової політики.

Психічне і соціальне благополуччя, відтак, тісно взаємопов'язані, але різні поняття, які часто плутають між собою в літературі. Психічне благополуччя включає в себе здатність реалізувати свій творчий потенціал, мету і сенс життя, можливість робити позитивний внесок у життя спільноти, формувати пози-

тивні відносини з іншими людьми, відчуваючи зв'язок із ними та підтримку. Крім того, психічно благополучні люди перебувають у душевній рівновазі, радості, щасті, можуть впоратися із життєвими негараздами, впевнені й гнучкі, беруть відповідальність за себе і за інших в залежності від обставин.

Соціальне благополуччя залежить від суми індивідуального психічного благополуччя в групі, спільноті чи суспільстві, якості влади – місцевої, організаційної, національної та міжнародної, якості послуг і надання підтримки тим, які її справді потребують, справедливого розподілу ресурсів, включаючи доходи, поваги до інших людей і їх потреб, співчуття і співпереживання, і справжньої взаємодії.

Цьому можуть сприяти ієрархічно побудовані стосунки в сім'ях, громадах, на робочих місцях, у школах або владних органах. Тому політика владних структур разом із внеском сімей, підприємств й організацій має бути спрямована на створення колективного психічного благополуччя.

Багатовимірна модель благополуччя (Ryff, 1989, 1995) включає шість окремих компонентів позитивного психологічного функціонування [1; 2]. Ця комбінація відбиває широту тлумачення благополуччя, яке охоплює позитивну оцінку себе та свого минулого життя (самоприйняття), відчуття постійного зростання та розвитку особистості (особисте зростання), переконання, що життя має ціль і зміст (мета в житті), якісні стосунки з іншими (позитивні стосунки з іншими), здатність відповідально ставитися до свого життя та навколишнього світу (оволодіння оточуючим світом), а також відчуття самовизначення (автономія).

Самоприйняття. Найпоширенішим критерієм благополуччя з багатьох точок зору є відчуття самоприйняття. Його вважають головною рисою психічного здоров'я, а також характеристикою самоактуалізації, оптимального функціонування та зрілості. Теорії життєвого шляху також підкреслюють важливість прийняття себе та власного минулого. Тому наявність позитивного ставлення щодо себе – провідна риса позитивного психологічного функціонування.

Позитивні стосунки з іншими. У багатьох теоріях ідеться про важливість теплих, довірливих міжособистісних стосунків. Здатність любити вважають центральним компонентом психічного здоров'я.

Автономність. Особа вважається повнофункціональною, коли у неї є внутрішній локус оцінки і вона не потребує від когось схвалення, проте оцінює інших за особистісними стандартами. Індивідуація залучає позбуття умовностей, коли особа не дотримується колективних страхів, вірувань, законів.

Компетентність. Здатність індивіда вибирати чи створювати умови, придатні для його психічних умов, належить до характеристик психічного здоров'я. Зрілість вимагає участі у визначних сферах діяльності. Успішний процес старіння також визначає міру того, наскільки індивід користується можливостями навколишнього середовища. Відтак, активна участь та керування середовищем – важливі компоненти інтегрованої моделі позитивного психологічного функціонування.

Життєва мета. Психічне здоров'я охоплює переконання, що надають людям відчуття існування цілі та змісту життя. Визначення зрілості також від-

биває чітке розуміння цілі життя, відчуття спрямованості та інтенціональності. Вікові теорії життєвого циклу стосуються розмаїття змінюваних цілей у житті, наприклад, бути продуктивним та творчим чи досягати емоційного балансу у подальшому житті. Тому цілі, наміри та відчуття на пряму має той, хто живе позитивно з відчуттям змістовності життя.

Особистісне зростання. Оптимальне психологічне функціонування вимагає не лише досягнення викладених вище характеристик, а й того, що особа продовжує нарощувати свій потенціал, своє зростання та розвиток як особистість.

Потреба до актуалізації та усвідомлення своїх можливостей – одна з головних у контексті особистісного зростання з боку клінічної психології. Тому постійне особистісне зростання та самореалізація займають ключові місця у вищезгаданих теоріях. До того ж, їх можна вважати виміром благополуччя, що тісно пов'язано з аристотелівським поняттям евдемонії.

Отже інтеграція теорій психічного здоров'я, вікових теорій життєвого циклу вказують на багаточисельність чинників позитивного психічного функціонування. Однак, небагато праць підкреслюють вагомість таких якостей позитивних стосунків з іншими, як автономія, життєва мета, особистісне зростання, що розглядаються головними компонентами благополуччя.

Оскільки усі види благополуччя приводять до зростання рівня психічного здоров'я, а духовне і тілесне начало виокремлюються в образі Я як предмета самоприйняття, у подальшому нашому дослідженні усі ці види благополуччя об'єднуюватимуться в поняття психологічного благополуччя особистості як основи її здоров'я.

Список літератури

1. Ryff, C. D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being // *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1989. – Pp. 1069–1080.
  2. Ryff, C., Keyes, C. M. The Structure of Psychological Well-Being Revisited // *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 69, No. 4, 1995. – Pp. 719–727.
-

ТРИНИТАРНАЯ СУЩНОСТЬ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НАУЧНОЙ ШКОЛЫ

МАТИЕНКО-КУПРИЯНОВ В.И.

*старший преподаватель кафедры физического воспитания
ГВУЗ «Киевський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

В современном науковедении основной «единицей» организации научной деятельности считается именно малая научная группа или так называемый первичный исследовательский коллектив, а понятия «группа» и «малая группа» обычно употребляются как синонимы.

Организация современной науки в виде деятельности научных групп имеет два важных социально-психологических следствия. Во-первых, все ключевые социально-психологические процессы, протекающие в малой группе, оказывают большое влияние на процесс научного познания. Во-вторых, коллективный научный труд приобретает специфику в отношении индивидуального исследовательского труда и коллективной организации других видов деятельности.

Научная школа – это институт, который обеспечивает в диалектическом единстве процесс познания и процесс передачи знаний. Новые знания непосредственно передаются в ходе процесса познания, нередко без какого-либо разрыва во времени этих фаз. Научная школа, будучи социальным организмом, не существует изолированно. Она возникает как следствие научных и общественных потребностей и нуждается в научном и социальном признании. Результаты ее исследований должны использоваться в других областях развивающихся научных исследований или найти применение в общественной практике.

Любой феномен науки и «школа» как групповая деятельность может быть адекватно интерпретирован только в системе трех «измерений»: социально-психологическом, предметно-логическом и личностном.

Социально-психологическая предпосылка возникновения научной школы состоит в достижении соответствующей областью науки такой стадии развития, когда индивидуальные формы научного труда уже не удовлетворяют требованиям этой области науки, а коллективные формы ещё не существуют.

Социально-психологический контекст научной деятельности на уровне малой группы складывается из базовых социально-психологических процессов, протекающих во всех видах малых групп, а также из специфических именно для научных коллективов феноменов, таких как научная программа, ролевая структура, предметно-рефлексивные отношения. При этом базовые социально-психологические процессы в научных группах тоже приобретают структурные и функциональные особенности, обусловленные спецификой научной деятельности. Специфика социально-психологических процессов в этом контексте дала жизнь соответствующей области знания – психологии организаций, в структуре которой видное место принадлежит изучению научных организаций.

Предметно-логическая предпосылка возникновения научной школы является порождаемая логикой развития науки потребность в разработке научно-категориального аппарата, позволяющего более адекватно постичь исследуемые явления, чем это удавалось на основе прежних категориальных схем. Своеобразную общность категориальной структуры мышления и следует отнести к тем «надличностным» факторам, которые играют конституирующую роль в функционировании научной школы. Ведущая роль в разработке нового категориального аппарата принадлежит лидеру научной школы, который определяет содержательный и языково-терминологический каркас концепции

Личностные предпосылки создания лидером научной школы состоят в наличии у него специфических педагогических и организационных способностей. Хорошо известна зависимость школы от личностных качеств «учителя», т.е. лица, выполняющего лидерские функции. Каждой школе присущ свой личностно-неповторимый стиль, отпечаток которого лежит на интеллектуальном и нравственном облике группы. В научном самосознании сплошь и рядом школа ассоциируется с образом ее лидера. Роль создателя научной школы предъявляет определенные требования к личности ученого:

1. Лидер научной школы должен быть генератором основной идеи.
2. При всей разносторонности, глубине и энциклопедичности знаний в своей и смежных областях науки, глава научной школы для успешного выполнения своей функции учителя должен быть сосредоточен на достаточно узком научном направлении.
3. Лидер научной школы должен обладать педагогическим и лекторским талантом.
4. Лидер научной школы должен иметь организаторские способности.
5. Лидер научной школы должен обладать определенным комплексом индивидуально-личностных качеств (сильная воля, целеустремленность, принципиальность, обаяние и т. п.).
6. Лидер научной школы должен иметь ценностную ориентацию, способствующую максимальной эффективности деятельности возглавляемого им коллектива.

Таким образом, на уровне научного сообщества научная деятельность организована как двухслойный пирог. На поверхности – официальные нормы науки и когнитивные правила научного познания. Под ними – неформализуемые когнитивные ориентиры и антинормы, складывающиеся под влиянием субъективных интересов учёных. Социально-психологические факторы, стоящие за неформальными ориентирами познания и антинормами науки, действуют сквозь призму её официальных норм и когнитивных стандартов, что обуславливает амбивалентность профессионального самосознания учёных, выражающуюся в применении ими двух «репертуаров», а также определяет главную специфику социально-психологической детерминации научной деятельности на её данных. Соответственно к числу главных детерминант этой деятельности на уровне научного сообщества можно отнести: 1) её официальные нормы; 2) неофициальные нормы; 3) когнитивные правила; 4) неформальные ориентиры; 5) субъективные интересы ученых.

МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА СТИЛЬ ЖИТТЯ ОСОБИСТОСТІ

МІСЕНГ Д.В.

аспірант лабораторії методології психосоціальних

і політико-психологічних досліджень

Інститут соціальної та політичної психології

Національної академії педагогічних наук України

Сучасний світ характеризується процесами глобалізації та високим темпом зміни суспільних цінностей, норм та стандартів, що призводить до постійної модифікації життєдіяльності усіх груп населення. У вищезазначених умовах процес становлення стилю життя особистості також піддається змінам. Наразі немає єдиного усталеного погляду на визначення поняття стилю життя, і, цей феномен залишається предметом аналізу концептуально різних напрямків гуманітарної думки, що зумовлює його розпливчастість, а, відповідно, перешкоджає визначенню механізмів його формування та функціонування. Відтак, можна визначити декілька підходів до визначення даного поняття:

– Соціально-психологічний, у якому стиль життя визначається через вибір та/або реалізацію соціально усталених практик (М. Вебер, Т. Веблен, П. Бурд'є).

– Психоаналітичний, у межах якого стиль життя визначається як індивідуальні компенсаторні стратегії (А. Адлер, Р. Плутчик);

– Загальнопсихологічний, що передбачає розгляд стилю життя як інтегральної характеристики взаємодії особистості з оточенням (Т.М. Титаренко, Л.В. Сохань, О.В. Лібін, О.Г. Малина, Р. Елліот, Д. Чені).

Низка дослідників у рамках загальнопсихологічного підходу наголошують на зв'язку життєво-стильових особливостей з ціннісними орієнтаціями, втім залишається незрозумілим, чи йдеться про детермінанти, чи про аспекти самого феномену стилю життя. Багато у чому така невизначеність зумовлена розпливчастістю самого поняття стилю життя. На основі попередньо здійсненого теоретичного аналізу категорії стилю життя можна запропонувати наступне визначення. Стиль життя особистості представляє собою способи взаємодії особистості зі світом, які реалізуються у відносно усталених життєвих стратегіях і тактиках. Однак, даний феномен відображає не тільки особливості взаємодії особистості та світу, але може звужуватися до способів взаємодії особистості та соціального оточення, включаючи особливості прояву стратегій та способів такої взаємодії. Стиль життя формується у взаємодії із оточуючим середовищем та частково обумовлений ним, однак, у той самий час відображає особистісний творчий компонент, а значить може розглядатися як вияв суб'єктності та індивідуальності. Така двоїстість позиції стилю життя логічно призводить до вивчення питання чинників формування та факторів впливу на стиль життя. З огляду на те, що стиль життя є саме поведінковим виявом жит-

тевих практик, то правомірно розглядати ціннісні орієнтації як можливий фактор або, навіть, детермінанту його формування.

Активний період формування стилю життя особистості припадає на старший підлітковий (15-17 років) та ранній юнацький вік (15-19 років), що є завершальним етапом формування самосвідомості та Я-концепції як складного процесу пізнання себе та своїх якостей, мотивів, думок, положення у суспільстві; усвідомлення себе як суб'єкта діяльності. У своїй сукупності вищезазначені процеси визначають характер виконання життєвих завдань особистості, та сприяють виробленню сталих поведінкових паттернів.

Припускається, що головним структурним компонентом, через який відбувається вплив ціннісних орієнтацій на стиль життя особистості є Я-концепція. Згідно з поглядами Р. Бернса, особистість сприймає себе на фоні об'єктивно існуючих стандартів та через призму культурних, загальнокультурних, групових та індивідуальних цінностей, засвоєних у плінні життя [1]. Відповідно до цього припущення визначається загальний механізм впливу ціннісних орієнтацій на стиль життя: Ціннісні орієнтації впливають на Я-концепцію особистості (структури Я-реальне, Я-ідеальне), що спонукає особистість до вироблення та прояву певних стратегій взаємодії з оточенням, визначення та реалізації життєвих практик, специфічним поведінковим виявом чого є стиль життя.

Я-концепція є двосторонньо пов'язаною із системою цінностей особистості. З одного боку, Я-концепція формується під впливом ціннісної системи особистості (власні ціннісні переконання про цілі та засоби досягнення мети формують уявлення про Я-реальне та Я-ідеальне), а з іншого – може виступати детермінантою зміни власної системи цінностей через прагнення особистості до коригування образу себе або бажання належати до референтної групи. Якщо брати до уваги той факт, що цінності є орієнтацією на цілі життєдіяльності, засоби їх досягнення [4, с. 36] та відіграють вирішальну роль у саморегуляції поведінки особистості, виступаючи як стандарти, що керують вибором або оцінкою вчинків, людей, подій та самого себе [5, с. 928], логічно стверджувати щодо впливу ціннісної системи на Я-концепцію особистості як на продукт системи уявлень про себе. З урахуванням того, що ціннісні орієнтації та Я-концепція існують нерозривно, то при зміні системи ціннісних орієнтацій варто враховувати і зміну Я-концепції, що неодмінно веде до зміни діяльнісно-поведінкового компоненту, постановки та виконання життєвих задач, формування життєвих практик та їх поведінкових проявів (стилю життя). З іншого боку, незадоволеність уявленнями про себе (Я-реальне, Я-ідеальне, Я-соціальне) може спонукати особистість до зміни власної системи цінностей з метою зменшення розриву між Я-реальним та Я-ідеальним.

Другим компонентом механізму є взаємовплив Я-концепції та ціннісної системи референтної групи/значущого іншого. Відповідно до власного бажаного образу Я (Я-ідеальне) особистість добровільно визначає своє коло спілкування, обираючи одну чи більше референтних груп та значущих інших. Соціальні цінності та норми референтної групи виступають для індивіда у якості еталонів діяльності [3, с. 332]. Самоідентифікація особистості із референтною

групою передбачає засвоєння певних правил та групових норм, системи цінностей, вносячи у життя особистості певний порядок, принципи та критерії вибору [3, с.333], що також призводить до змін у зовнішніх поведінкових виявах життєвих практик [2, с. 22].

Третім, неопосередкованим, механізмом впливу ціннісних орієнтацій на стиль життя особистості є процес стилізації як процес пристосування власних поведінкових виявів до тих, що пропонується групою без прийняття її цінностей. Сенс цієї діяльності полягає у внутрішньому прагненні особистості до досягнення певної мети, яка відповідає внутрішнім потребам та ціннісній системі особистості, проте є досяжною лише за умови приналежності до конкретної малої групи та поділу стилю життя її представників. Таким чином, стилізація у даному контексті виступає у ролі засобу пристосування до дійсності, набуваючи вигляду соціальної мімікрії – імітації наслідування групових норм, цінностей та правил, імітації пристосування характеру діяльності та зовнішньої атрибутики метою реалізації власних цінностей та потреб.

Список літератури:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Пер. с англ / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
  2. Психология развивающейся личности / Под ред. А.В. Петровского; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии. Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1987. – 240 с.
  3. Тоффлер Э. Шок будущего: Пер. с англ / Э. Тоффлер. – М.: Издательство АСТ, 2002. – 557 с.
  4. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности : Диспозиционная концепция / В. А. Ядов. – М.: ЦСПиМ, 2013. – 376 с. – (2-е расширенное).
  5. Schwarz S. Basic Human Values: Theory, Methods, and Applications / Shalom Schwarz. // *Revue française de sociologie*. – 2006. – № 47. – С. 922-968.
-

СОДЕРЖАТЕЛЬНО-ДИНАМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЭТНИЧЕСКИХ СТЕРЕОТИПОВ БЕЛОРУССКИХ И ТУРКМЕНСКИХ СТУДЕНТОВ О КУЛЬТУРЕ ТУРКМЕНИСТАНА

МИТРОФАНОВА О.Г.

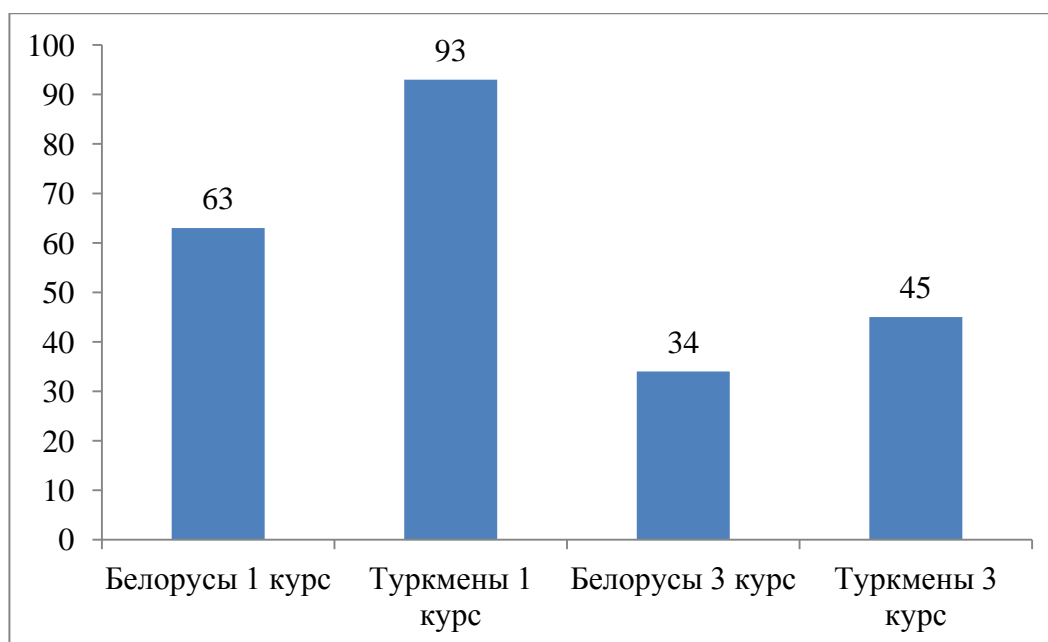
*к. психол. н., доцент кафедры общей и социальной психологии
Гродненский государственный университет имени Янки Купалы
Республика Беларусь*

«Этнические стереотипы – обобщенно-устойчивые, эмоционально-насыщенные, сложившиеся в исторической практике межэтнических отношений образы этнических групп, регулирующие восприятие и поведение людей разных национальностей» [3, с. 6]. Знание и учет социально-психологических особенностей этнических стереотипов студентов разных культурных групп представляет ценность как для практического решения вопросов регулирования межкультурного взаимодействия, так и для прогноза его развития.

Мы провели эмпирическое исследование содержательно-динамических характеристик этнических стереотипов студентов разных культурных групп с помощью свободного ассоциативного эксперимента. «Методический аппарат психосемантики позволяет осуществить глубинное исследование этнического сознания и выявить глубинные психологические процессы, связанные с восприятием этноконтактных групп и своей группы в системе межэтнических отношений» [2, с. 22]. В исследовании приняли участие 205 человек, из них 104 студента-белоруса и 101 студент-туркмен, обучающиеся на 1 и 3 курсах ГрГУ им. Я. Купалы. Возраст респондентов – 17–25 лет. Всего было получено 235 ауто– (совокупность атрибутивных признаков о действительных или воображаемых специфических чертах собственной культурной группы) и гетеростереотипов (совокупность атрибутивных признаков о других культурных группах) о туркменской культуре, из которых 97 у белорусских студентов и 138 у туркменских студентов. Полученный лексический материал был объединен в ряды синонимов и квазисинонимов, а затем в лексико-семантические группы (далее ЛСГ), описывающие культурные сходства и различия в: 1) природе, экологии; 2) продуктах питания; 3) культурных традициях; 4) религии; 5) семейных отношениях; 6) языке; 7) истории; 8) отношении и оценке страны. Для анализа состава ЛСГ использовалась полевая модель, в соответствии с которой определялись наиболее частотные лексемы, составляющие ядерную зону, и периферия, которую образуют лексемы с малочастотными характеристиками [1].

Обратимся к анализу этнических стереотипов белорусских студентов 1 курса о культуре Туркменистана (рис. 1).

Рис. 1. Результаты частотного анализа этнических стереотипов белорусских и китайских студентов о культуре Туркменистана

Всего у данных респондентов было получено 63 лексемы, из которых наиболее представленными являются лексемы, вошедшие в группу «*продукты питания*». В данной группе содержатся ассоциативные реакции, связанные с указанием национального блюда туркмен – *плов*, а также лексемы *баранина*, *шашлык* и т.п. В ЛСГ «*культурные традиции*» содержится единственная лексема *ковры*, которые являются достоянием и гордостью туркменского народа. ЛСГ «*природа, экология*» включает ассоциативные реакции, связанные с указанием климата и природных особенностей Туркменистана (*жаркий климат, горы, пустыня*). Группы «*язык*» и «*отношение и оценка страны*» по количеству незначительные и содержит такие ассоциации как *непонятные слова, чужая речь* и т.д. Также респонденты отмечают, что у Туркменистана *интересная культура, традиции*.

Результаты исследования позволяют говорить о том, что студенты-белорусы 3 курсов, также как и студенты 1 курса, не демонстрируют глубоких знаний культуры Туркменистана, в их ассоциативном поле присутствуют в основном малочастотные реакции. Так, группа «*культурные традиции*» содержит небольшое количество ассоциативных реакций (15), однако является самой количественно представленной в блоке характеристик культуры и страны. В данную группу вошли ассоциаты *традиции, хлопок, лезгинка, многоженство, неравноправие с женщинами* и т.д. Далее по количественной представленности группа «*продукты питания*», которая содержит частотную лексему *плов*. Группа «*язык*» также малочастотна (*иностраный язык, свой язык, языковой барьер*). Отметим, что данная ЛСГ присутствует и в ассоциативном поле студентов-белорусов 1 курса, имеет общее содержание и практически одинаковое количество входящих в нее ассоциатов.

Представления о туркменской культуре студентов-туркмен более частотны, разнообразны и дифференцированы. Так, у респондентов 1 курса, ассоциативное поле содержит ЛСГ «*отношение и оценка страны*», «*культура, традиции*», «*при-*

рода, экология», «продукты питания», «религия» и «язык». Группа «отношение и оценка страны» содержит 17 положительных оценочных лексем (своеобразные традиции, нейтральная страна, спокойная страна, чистая страна и т.д.).

Далее по количественной представленности следует группа «культурные традиции», отражающая достижения туркменской культуры. Так, респонденты отмечают природные богатства, ковер, бриллианты Средней Азии и т.д. Группа «природа, экология» содержит характеристики климата (тепло), а также природных особенностей Туркменистана (пустыни). Несколько ассоциаций объединяются в одну лексему (лошадь), которая является символом туркменской культуры. Далее следует группа «продукты питания», в которой наиболее частотной ассоциацией является фрукты (фрукты, арбуз, дыни). Ряд ассоциаций связаны с указанием национального блюда – плов.

Наименее количественно представленными являются группы «религия» и «язык». Группа «религия», хоть и немногочисленная по количеству входящих в нее ассоциатов, но указывает на религиозность туркмен (верующие, верующие в аллаха, религиозные люди).

Аутостереотипы студентов-туркмен 3 курса в отношении культуры Туркменистана представлены гораздо меньшим количеством ассоциативных реакций (45). Самая многочисленная в данном блоке ЛСГ «отношение и оценка страны», содержащая такие ассоциаты как патриоты, красивая страна, красивая природа, отличная страна для отдыха и жизни и т.д.

Далее следует группа «религия», которая связана с указанием религиозности туркменского народа. Это подтверждается такими ассоциациями как верующие, религиозные, мусульманин. Группа «природа, экология» меньшая по количеству входящих в нее ассоциатов (жаркая погода). ЛСГ «продукты питания» включает ассоциаты дыня, фрукты, национальное блюдо – плов.

Таким образом, исследование содержательно-динамических характеристик этнических стереотипов студентов о своей / чужой культуре представляется важным, как с теоретической, так и с практической, точек зрения. Данные, полученные в ходе ассоциативного эксперимента, могут быть использованы для дальнейших исследований социально-психологических особенностей взаимодействия студентов разных культурных групп.

Список литературы:

1. Анисимова Е.А. Этнические стереотипы белорусских, польских и русских студентов / Е.А. Анисимова, К.В. Вербова // Весн. Гродз. дзярж. ун-та ім. Я. Купалы. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2003. — № 4. – С. 87–97.

2. Лебедева Н.М. Психология межэтнических отношений. Этническая идентичность и стратегии межкультурного взаимодействия / Н.М. Лебедева, А.Н. Татарко. – Saarbrücken:LAPLAMBERT Academic Publishing GmbH & Co, 2010. – 177 с.

3. Степанова О.К. Особенности этнических стереотипов студентов Бурятии: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / О.К. Степанова ; Институт молодежи. – М., 1999. – 23 с.

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТАТУСНОЇ ПОВЕДІНКИ

МОЙСЕЄНКО В.В.

аспірант кафедри загальної та соціальної психології

Херсонський державний університет

Аналіз літератури, присвячений проблемі вивчення статусної поведінки, дозволяє аргументувати, що на даний момент серед представників різних напрямків і шкіл спостерігається стійкий інтерес до вивчення поведінкових проявів статусності – на це вказує зростання кількості досліджень, які зачіпають дану проблематику [1].

Проблема вивчення статусної поведінки на сьогоднішній момент залишається маловивченою, а розгляд такої універсальної риси як «статусність» і її прояви в поведінці як і раніше відсутній з боку представників різних напрямків сучасної психологічної науки [2].

Інтерес до означеної теми пояснюється тим, що статусні відмінності грають величезну роль в соціальній поведінці в цілому і надають значний вплив на групові процеси. Статус, в першу чергу, визначає положення індивіда або групи в соціальній системі. Організації та групи наділяють індивіда статусними атрибутами. Таким чином, серед членів групи існує досить явне уявлення про статусне положення кожного конкретного індивіда. В якості статусної характеристики може виступати будь-яка соціальна і індивідуальна характеристика: зовнішня привабливість, молодість або старість та ін. Різні вміння і навички індивіда також можуть виступати в якості статусної характеристики.

У роботі Т.В. Кочетової під статусною поведінкою розуміється набір певних поведінкових особливостей індивіда, що характеризує визначальну лінію поведінки індивіда в різних соціальних ситуаціях і спосіб його взаємодії з оточенням [1].

Важливо відзначити, що роль і значення універсальних проявів статусності оцінюються дослідниками по-різному. Наприклад, Л. Мілей стверджувала, що будь-які форми статусної поведінки спрямовані на досягнення певного місця в соціальній ієрархії, тоді як Р. Хоган відзначав, що прояв статусності є окремим патерном соціальної поведінки, типом соціальної поведінки.

Іноді саме поведінка стає найбільш яскравою ознакою прояви того чи іншого статусу, його відмінною рисою. Одяг, майно, привілеї – все це можна передати від однієї людини до іншої, але вишукані манери поведінки не можна зняти або одягнути. Вони – продукт виховання всього життя і характеризують внутрішнє благородство людини [4].

Прості спостереження показують, що статусна поведінка властива всім без винятку людським культурам і проявляється в найширшому спектрі соціальних ситуацій. Так, наприклад, ще А. Маслоу неодноразово звертав увагу на розподіл психологічних параметрів статусності в соціальному середовищі і пов'язував їх зі схильністю до лідерства і домінування, що дісталася людям від їх найближчих предків.

Статусна поведінка відображає просування індивіда в існуючій в суспільстві статусно-ієрархічній структурі, еволюційне значення яке полягає в тому, що вона забезпечує виживання виду в цілому і служить засобом пристосування членів спільноти до умов зовнішнього середовища з обмеженими ресурсами [3].

Таким чином, навіть найбільш загальні уявлення про статусну поведінку не є однозначними і по-різному трактуються різними фахівцями, які працюють в рамках даної проблематики. І ці відмінності в трактуванні визначаються перш за все, відмінностями в методологічних підставах і підходах.

Список літератури:

1. Безрукавая Я.В. Особенности статусного поведения людей с разными уровнями макиавеллизма [Электронный ресурс] / Я.В. Безрукавая, Т.В. Кочетова // Психологическая наука и образование psyedu.ru., 2013. – № 2. – С. 81–95. Режим доступа: http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2013/n2/61315.shtml
  2. Кочетова Т.В. К вопросу об исследовании статусного поведения в организации как инварианта социального: возможности, ограничения и перспективы [Электронный ресурс] / Т.В. Кочетова // Современная зарубежная психология, 2014. – Том 3. – № 4. – С. 49–56. Режим доступа: <http://psyjournals.ru/jmfp/2014/n4/75372.shtml>
  3. Кочетова Т.В. Эволюционный подход в социально-психологических исследованиях: половые различия как ведущие детерминанты статусных предпочтений / Т.В. Кочетова // Социальная психология и общество, 2010. – № 1. – С. 78 – 90.
  4. Кравченко А.И. Социология: Общий курс: Учебное пособие для вузов. – М. : ПЕРСЭ; Логос, 2002.– 640 с.
-

БАГАТОВИМІРНІСТЬ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ПАРАДОКСІВ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В КООРДИНАТАХ «ЦЕНТР – ПРОВІНЦІЯ»

МОРГУН В.Ф.

професор кафедри психології

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Актуальність проблеми. Україна переживає складні часи, які спричинені, серед інших, стосунками «центр-регіони», проблемами децентралізації (аж до федералізації!) тощо. Словник В.І. Даля свідчить, що слово «провінція» має французьке походження, і його тлумачення таке: «...*Жить в провінції*, не в столиці, в губернії, уезде. ...*Провинциальный*, к провинции относящийся... *Провинциал*,... живущий не в столице...» [2, с. 472].

Згадаємо лінгво-історичну дискусію про назву України: від слова «край» як периферія чи від слова «країна» (страна) як центральна держава? Або парадокс у сучасних прагненнях України, як географічного центру Європи, до периферійного Євросоюзу західноєвропейських держав.

Регіональний парадокс: Київ – столиця, бо центр, Полтава – провінція, бо периферія. Разом із тим, Київ належить до північних областей (периферійних у країні), а Полтава – до центральних (!?) – колиски української мови і культури.

Соціально-психологічний парадокс: якщо велика кількість можновладців змінила обласну реєстрацію в паспортах на столичну, то хто править державою – столична еліта чи екс-провінціали (дніпровські, донецькі... тощо) (!?).

Мета теоретичного дослідження. Завданням даної статті є розгляд соціокультурної ідентифікації людини у координатах «центр-периферія» на основі міждисциплінарності (В.І. Ковальов [1; 3]) та багатовимірної теорії особистості автора [4].

Теоретичний аналіз проблеми та його результати. Міждисциплінарна багатовимірність феномену «центр-периферія» складається з ракурсів: географічного (столиця/регіони), ноосферного (автаркія/глобалізм), політичного (еліта/народ), екологічного (місто/село), діяльнісно-заняттєвого (праця/спілкування/гра/самодіяльність), стилю життя (модерново-динамічний/патріархально-консервативний), менталітету (провінційний/гармонійний).

Особистість у контексті багатовимірної теорії – це людина, що активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство і власну індивідуальність, яка має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребо-вольових переживань, змістовних спрямувань, рівнів опанування й форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода суб'єктного самовизначення особистості в її вчинках і міра відповідальності за їхні (включаючи й підсвідомо непередбачені) наслідки перед природою, суспільством і своїм сумлінням [4, с. 30].

1. Відповідно до інваріанту просторово-часових орієнтацій особистості маємо низку *географічних* парадоксів локалізації людини на земній кулі.

Якщо центрами Землі вважати полюси, то люди будуть провінціалами, а білі ведмеді Півночі та пінгвіни Півдня потраплять до «столичної еліти». Якщо центром вважати екватор, то – навпаки, до еліти потраплять мавпи тропіків.

У масштабах регіону (області) вирішальне значення у розподілі центру й провінції відіграє *екологічно-довкільна належність* до міської (центр) та сільської (провінція) громад, які характеризуються певним модерново-динамічним або патріархально-консервативним *стилем (способом) життя*. Слід зазначити, що світова тенденція збільшення чисельності мегаполісів супроводжується зростанням прошарку маргіналів із різним рівнем статків, які працюють у містах, а живуть «на природі», й навпаки – геологи, нафтовики, моряки, працівники міжміського транспорту тощо, які працюють на природі, а живуть у містах. (Див. також: [1, Гусев А.И., с. 133-136; Мамешина О.С., с. 100-108; Скиба Ю., с. 118-120]).

Ця належність до одного з полюсів «центр (столиця) – провінція» може набувати *політичного* забарвлення та суттєво впливати на статус особистості безвідносно до її людських якостей чи професійних чеснот. Згадаємо ореол парламентської партії, що підсилює статус депутата, і вплив на статус політика його опозиційної або позапарламентської належності. Засліплюючи дію ореолу еліти («столичної штучки») спостерігаємо у видатній комедії Гоголя «Ревізор».

Беручи участь під час відряджень у наукових конференціях, автор у ролі асистента елітного закладу отримував значно більше уваги і пошани від організаторів конференцій, ніж у ролі провінційного вченого, завідувача кафедри (!?). Очевидно, високий «градієнт провінційності» здатен значно знижувати персональний і соціальний статуси його носія. (Див. також: [1, Варзар І.М., с. 20-34; Добровольський Ю.Г., с. 126-128]).

2. Потребо-вольові естетично-емоційні переживання свого положення на вісі «центр-периферія» людина відчуває як ставлення до *ноосферного* «глобалізму-автаркії (самодостатності)». Представників центру приваблює глобалізація, а провінціали прихильніші до автаркії. Про напругу пристрастей навколо переживань стосовно глобалізму й автаркії та їх дієвості свідчать такі приклади Німеччини, США під час Другої світової війни. Сучасна Україна, яка є географічним центром Європи, але поки що не прийнята до Євросоюзу, теж коливається у своїх мотиваційних переживаннях між трьома шляхами (векторами історичного поступу): чи глобалізація через ЄС, чи інтеграція з СНД, чи автаркія (розбудуємо Європу вдома) [1, Бройде З.С., с. 69-78]).

3. Стосовно змістовних спрямувань особистості – маємо такий *діяльнісно-заняттєвий* розподіл центрів-провінцій. Столицею бізнесу (справи) донедавна вважався Захід, центром колективізму й патріотизму – Китай, Японія, центром ігрового способу життя – Іспанія, Бразилія (з їх коридами, карнавалами), центром особистісної духовної самодіяльності – Індія та Тибет. Сьогодні вражають зміни центрів і провінцій у змістових спрямуваннях (ділового, гуманістичного, ігрового, самодільного) людства в сучасному світі.

4. За рівнями опанування діяльністю (від навчання до творчості) та *стилем життя* центри й провінції модерново-динамічного рівнів та патріархально-консервативного рівнів також зміщуються протягом древньої історії зі Сходу на Захід, а в часи новітньої історії – зі Заходу на Схід (до Індії, Китаю, Японії тощо). Зокрема, сучасні представники наукової еліти південних і східних країн усе частіше потрапляють у лауреати Нобелівської премії.

5. Щодо форм реалізації діяльності та *менталітету особистості* (провінційно-прагматичний/гармонійний), то центрами прагматичних моторно-перцептивних форм є традиційні культури, а центрами мовленнєво-розумових і гармонійних форм – розвинені країни світу. Але й тут відбувається зміщення центрів і провінції, завдяки освіті й опануванню тонкими технологіями у країнах, що розвиваються, та в наслідок захоплення фізичною культурою, туризмом, спортом у країнах, де сидіння за партами у деяких дітей закінчується смертями на уроках фізкультури, а сидіння за комп'ютерами досягло у деяких мешканців рівня психіатричного діагнозу – «комп'ютерна залежність».

Цю парадоксальну й багатовимірну діалектику (синергетику) центру й провінції яскраво ілюструє думка відомого російського психолога академіка О.О. Бодальова, який у свій час переїхав із Санкт-Петербурга (тоді – Ленінград) до Москви і у 1980 році очолив факультет психології Московського університету. Відкриваючи свій перший методологічний семінар, Бодальов зазначив, що майже місяць страждав на «комплекс провінціала». Але комплекс невдовзі зник, бо в Москві він зітнувся з вражаючим... «столичним провінціалізмом» [5] (Див. також: [1, Простаков М.Ю., с. 63-68; 129-132]).

Висновок. Підводячи підсумок розгляду явища «центр – провінція», слід скористатися тим, як вживають у соціальній психології поняття «конформність» (об'єктивна залежність на підсвідомому рівні від тиску групи) та «конформізм» (удавана залежність: коли людина знає, що група помиляється, але робить вигляд, що підтримує групу).

Можливо варто, слідом за В.І. Ковальовим [3, с. 16-17] та А.М. Круглашовим [1, с. 35-39] розрізняти поняття «провінційність» та «провінціалізм». За аналогією з конформністю провінційність вказує на належність людини до певної провінції, а поняття провінціалізм вказує на сукупність таких властивостей особистості, як обмеженість, недалекоглядність, антиглобалізм і схильність до автаркії (самоізоляції), комплекс меншовартості (може маскуватися удаваною зухвалістю!), домінування навчально-відтворювального рівня опанування досвідом, когнітивна простота моторно-рухової форми дії. За таким розмежуванням понять належність до провінції – *провінційність* – не заслуговує жодного приниження чи осуду, а тільки толерантного ставлення (Див. також: [1, Карпенко З.С., с. 124-125; Покровская С.Е., с. 86-89]). Негативного ж відношення варта лише людина, яка демонструє властивості, що типові для *провінціалізму*, й видає їх за чесноти, навіть маючи столичну реєстрацію в паспорті. Якщо збудуться передбачення шведського футуролога Кьєлла Нордстрема, і до 60-х років XXI століття країни Землі перетворяться на 600 мегаполісів, психологічна проблема залишиться в новому формулюванні – «центр і пригород».

Отже – віват, столиця! Але – віват і провінція!

Список літератури:

1. Актуальні проблеми сучасної провінціології. Зб. матеріалів науково-практичних конференцій та семінарів у Чернівцях за 2006-2009 рр. / ред.-упоряд. В.І. Ковальов. – Одеса: ТСС, 2009. – 285 с.
  2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – В 4-х т. – Т. 3. «П». – М.: Русский язык, 1980. – 555 с.
  3. Ковалёв В.И. Провинциальная жизнь как предмет житейской рефлексии и междисциплинарного исследования / В.И. Ковалёв // Проблемы провінціології. Зб. тез і матеріалів Міжнародного науково-практичного семінару (м. Чернівці, 4-6 листопада 1966 р.) / за ред. В.І. Ковальова. – Чернівці, 1966. – С. 9-12.
  4. Моргун В.Ф. Багатовимірна теорія особистості про світогляд людини в контексті інваріанту просторово-часових орієнтацій / В.Ф. Моргун // Психологія і особистість. – К. – Полтава, 2015. – № 2. – Част. 1. – С. 23-44.
  5. Моргун В.Ф. Уроки человечности корифея психологии общения А.А. Бодалева / В.Ф. Моргун // Психология общения: Школа академика А.А. Бодалева. Коллективная монография / ред.: Н.Л. Карпова, В.А. Лабунская, Т.И. Пашукова. – М.: РШБА, 2017. – С. 353-356 / 448 с.
-

ПСИХОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ АДАПТАЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ ДО УМОВ І НАСЛІДКІВ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ В ПРОЦЕСІ ОПРАЦЮВАННЯ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ

МЯЛЕНКО В.В.

к. психол. н., старший науковий співробітник

Інститут соціальної та політичної психології

Національної академії педагогічних наук України

У процесі розгортання травми, на етапі «інтерпретації подій», процес ідентифікації колективного суб'єкта певним чином окреслює зміст травми. Кожна група переживає «власну» травму, важливо з якою групою ідентифікується суб'єкт і яким чином поділяє травматичні події та їхню інтерпретацію з інгрупою).

Жителі України травмовані вторгненням на їхні території, економічною дестабілізацією, переживаннями гніву, образи на загарбників, ускладненістю процесів прогнозування майбутнього тощо.

Ми припускаємо, що різні спільноти використовують різні стратегії опрацювання травматичного досвіду. За робоче визначення *психологічної стратегії опрацювання травматичного досвіду суспільства* ми визначаємо – колективний феномен переживання подій, які інтерпретуються як травматичні; частково неусвідомлювані, спрощені моделі поведінки.

З метою дослідження психологічних стратегій адаптації спільноти ми використали адаптований варіант для постраждалих в Україні Шкали для клінічної діагностики ПТСР [1]; опитувальник “Дифференціальний тип рефлексії” Д.О. Леонт’єва, Є.М. Осіна, Г.М. Лаптевої, А.Ж. Саліхової [2; с. 145-150.]; методику “Шкала базових переконань” Р. Янов-Бульман, адаптовану та рестандартизовану М.А. Падун та А.В. Котельниковою [3]; Методику для психологічної діагностики копінг-механізмів Е. Хейма, адаптовану колективом лабораторії клінічної психології під керівництвом Л.Й. Вассермана [4, с. 23-29.]. Для виокремлення ідентифікації з певною групою, ми задавали пряме питання на самовизначення.

У дослідженні взяли участь 380 респондентів. Серед них осіб віком від 20 до 30 років – 181 особа, від 31 до 40 років – 93 особи, від 41 до 50 років – 85 осіб та від 51 до 60 років – 21 особа. Вибірка включає 136 чоловіків та 244 жінки. Найбільша частина обстежуваних проживає в центральній Україні – 224 особи, 86 осіб мешкають у східній Україні, 59 осіб живуть у Західній Україні та 11 осіб проживають у південній Україні.

За результатами дослідження ми здійснили факторний аналіз. Було виокремлено 11 факторів, сумарна дисперсія дорівнює 76,8%.

Перший фактор дістав інтерпретацію “*Гостре переживання травми*”. Ця стратегія адаптації до умов та наслідків воєнного конфлікту належить спільноті, яка не має досвіду воєнних подій. Проте фактор вказує на гостре переживання травматичної події. Особа знаходиться у постійно повторюваних переживаннях травматичної події. Ці стани посилюються, іноді стають більш тяжкими, певні “знаки”, обставини, звуки тощо символізують або нагадують різні аспекти травматичного досвіду.

Другий фактор ми визначили як “*Контрольованість та доброзичливість зовнішнього світу*”. Ці респонденти вірять в те, що у світі більше добра ніж зла і світ сповнений смислу. Все, що відбувається, трапляється не випадково, а контролюється законами справедливості. На їхню думку, зовнішній світ доволі справедливий. Суб’єкти цієї спільноти впевнені у цінності власного “Я”. Згідно концепції Ронні Янов-Бульман, це імпліцитна концепція зовнішнього світу і власного “Я” більшості здорових людей.

Третій фактор ми визначили як “*Неконтрольованість та несправедливість зовнішнього світу*”. Ця стратегія може належати спільноті, яка має об’єктну позицію в житті, страждає від власної інфантильності і “вивченої безпорадності” та є доволі пасивною. Або ж ця стратегія відображає процес подолання травматичних подій, за яких осмислення негативного досвіду викликає тяжкі та довгострокові психологічні проблеми.

Четвертий фактор дістав інтерпретацію “*Інтроекція і скоцентованість на власній особі*”. Ці респонденти уникають активного сприйняття, проживання та взаємодії з оточуючим світом. Їхній “фокус уваги” спрямований, перш за все, на самого себе, власні стани та власні переживання. Це унеможливує конструктивний моніторинг зовнішнього світу та схиляє людину до негативних ефектів рефлексивних роздумів.

П'ятий фактор *“Системна рефлексія та конструктивне подолання”* об'єднав респондентів, які у процесі адаптації надають перевагу системній рефлексії. Таким чином вони можуть бачити ситуацію взаємодії у всіх її аспектах, включаючи і полюс суб'єкта, і полюс об'єкта, і альтернативні можливості. Така здатність дає можливість працювати над собою та докладати зусиль аби змінити те, що суб'єкт вважає за потрібне змінити.

Шостий фактор *“Недоброзичливість зовнішнього світу* відображає стратегію подолання внутрішніх та зовнішніх труднощів. Такі люди завжди насторожені та пильні, адже довіряти нікому не можна. По суті, така людина постійно живе “на війні”. А от коли трапилася ця війна: одразу після народження або кілька років тому – окреме питання.

Сьомий фактор *“Квазірефлексивна активність”* відображає спрямованість психічної діяльності людини на об'єкт, який не має стосунку до актуальної життєвої ситуації і пов'язана з відривом від актуальної ситуації буття у світі. По суті, це втеча від реальності у власний ідеальний світ, де можна уявляти себе у різних місцях та різних ролях, де все відбувається за правилами автора фантазії.

Восьмий фактор *“Застрагання у травматичному досвіді”* Ця стратегія адаптації до умов та наслідків воєнного конфлікту належить спільноті, яка має досвід воєнних подій. Для них характерні підвищена настороженість, флешбеки, нав'язливі думки, постійне програвання того, що відбулося та залипання на дистресових подіях.

Дев'ятий фактор *“Емоційно-когнітивне подолання”* Для таких респондентів характерний емоційний стан з активним обуренням і протестом відносно труднощів та впевненістю в наявності виходу з будь-якої, навіть самої складної ситуації. Зі складної ситуації особа виходить за допомогою проблемного аналізу. На цьому тлі людини не втрачає самоконтролю, більш глибоко усвідомлює власну цінність як особи, наявність віри у власні ресурси та подолання важких ситуацій.

У десятий фактор *“Протест проти долі”* Особа, яка обирає таку стратегію, безперечно, є творцем, суб'єктом власної долі. Вона володіє навичками моніторингу як зовнішньої реальності, так і внутрішньої. Використовуючи здатність до системної рефлексії, така людина не тільки знає чого вона хоче, чи здатна вона це осягнути, а й як цього домогтися.

Одинадцятий фактор *“Покірність долі”* Спільнота, яка обирає таку стратегію, займає пасивну, об'єктну позицію у житті. У складних обставинах вони звикли впадати в безнадію, звинувачувати долю, уряд і, лише іноді, себе. Проте самозвинувачування у цій ситуації носить деструктивний саморуйнівний характер.

Висновки. За результатами факторного аналізу було виокремлено стратегії адаптації жителів України до умов та наслідків воєнного конфлікту. Отримані стратегії ми розподілили за відповідними векторами та характеризували за рівнем їхньої адаптивності.

Так перший вектор *Суб'єктності* увібрав такі стратегії: контрольованість та доброзичливість зовнішнього світу; недоброзичливість зовнішнього світу; некон-

трольованість та несправедливість зовнішнього світу. До другого вектору *Рефлексії* увійшли такі стратегії: системна рефлексія та конструктивне подолання; квазірефлексивна активність; інтроспекція і сконцентрованість на власній долі. Третій вектор *Травмованості* об'єднав стратегії: гостре переживання травми та застрягання у травматичному досвіді. І четвертий вектор *Копінгу* включає: емоційно-когнітивне подолання; протест проти долі; покірність долі.

За ступенем адаптивних можливостей стратегії були розподілені на три групи – адаптивні, відносно адаптивні та неадаптивні. До *адаптивних стратегій* ми віднесли: контрольованість та доброзичливість зовнішнього світу; системна рефлексія та конструктивне подолання; емоційно-когнітивне подолання. *Відносно адаптивні стратегії* об'єднали: недоброзичливість зовнішнього світу; квазірефлексивна активність; гостре переживання травми; протест проти долі. До *неадаптивних стратегій* потрапили: неконтрольованість та несправедливість зовнішнього світу; інтроспекція і сконцентрованість на власній долі; застрягання у травматичному досвіді; покірність долі.

Список літератури:

1. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с. – (Справочник практического психолога), с. 105-114; “Травма війни” Тест для жителей зоны АТО // електронний ресурс: http://www.fdu.org.ua/psychological/test8_results.

2. Леонтьев Д.А., Осин Е.Н. Рефлексия «хорошая» и «дурная»: от объяснительной модели к дифференциальной диагностике // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2014. – Т. 11. – № 4. – С. 110–135.

3. Леонтьев Д.А., Лаптева Е.М., Осин Е.Н., Салихова А.Ж. Разработка методики дифференциальной диагностики рефлексивности // Рефлексивные процессы и управление: сб. материалов VII Междунар. симпозиума. 15-16 окт. 2009 г. / Под ред. В.Е. Лепского. М.: Когито-Центр, 2009.

4. Падун М.А., Котельникова А.В. Модификация методики исследования базисных убеждений личности Р.Янофф-Бульман // Психологический журнал, 2008, Т.29, № 4, С. 98-106.

5. Набиуллина Р.Р., Тухтарова И.В. Механизмы психологической защиты и совладания со стрессом (определение, структура, функции, виды, психотерапевтическая коррекция), Казань: Казанская государственная медицинская академия, 2003. – 99 с.

ІНТЕРСУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ

НАКОНЕЧНА М.М.

к. психол. н., доцент кафедри загальної та практичної психології

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Інтерсуб'єктні особливості взаємодії людей тісно взаємопов'язані з інтра-суб'єктними особливостями особистості. У цьому аспекті можна розглядати інтерсуб'єктність у широкому розумінні, через дихотомію інтер– та інтрапсихологічних процесів. Ця традиція укорінюється в культурно-історичних ідеях Л.С. Виготського.

Інтерсуб'єктність у вузькому розумінні при цьому – це така характеристика людської взаємодії, яка сприяє виявленню, розкриттю та розвитку суб'єктних якостей людей, включених у цю взаємодію. У першому, ширшому розумінні інтерсуб'єктність постає як механізм психічного розвитку (тісно взаємопов'язаний з інтеріоризацією за Л.С. Виготським) та як процес плинної динамічної міжособистісної взаємодії – реальний процес взаємодії між людьми, який може змінювати залучених до нього учасників, у той же час будучи мінливим сам. Розвиток інтерсуб'єктності здійснюється через взаємодію людей, при цьому сама інтерсуб'єктна взаємодія розвиває учасників, залучених у її плинність та динаміку.

Фактично інтерсуб'єктність існує на перетині людських ставлень, інтеракцій, комунікацій, дій, вчинків – здебільшого чи то за змістом, чи то за формою орієнтованих на інших людей, на врахування їх інтересів, прагнень, цілей, мотивів, характерологічних та особистісних особливостей. Інтерсуб'єктність дає простір для взаєморозуміння і взаєморозвитку. Інтерсуб'єктний тип стосунків передбачає відкриття, креативність, автентичність, свободу.

У термінології Л.С. Виготського інтерсуб'єктність тісно пов'язана з міжфункціональними психологічними системами. Щодо цього Л.С. Виготський писав: «... у ході психологічного розвитку змінюються та ростуть не лише окремі психологічні функції, але головним чином змінюються співвідношення між цими функціями, так що на кожній віковій сходинці існує своя специфічна для цього віку система відношень між функціями, при переході від віку до віку змінюється насамперед ця система відношень між функціями, а вже розвиток кожної окремої функції залежить від того, у якій системі вона розвивається» [1, с. 78].

Опосередкування є важливим механізмом інтерсуб'єктних відносин. Людина, за Л.С. Виготським, створює певний засіб для оволодіння власною поведінкою, власною психікою. І цей засіб виконує подвійну функцію – допомагає суб'єкту в процесах власної саморегуляції та організує міжособистісну взаємодію, наповнену тепер певними засобами та знаками (при цьому знак теж може розглядатися як засіб).

Щодо інтерпсихологічних явищ Л.С. Виготський зазначав: «Кожний волевий процес – відпочатку процес соціальний, колективний, інтерпсихологіч-

ний. Це пов'язано з тим, що дитина оволодіває увагою інших або, навпаки, починає щодо себе застосовувати ті засоби та форми поведінки, котрі є відпочатку колективними <...> У процесі психологічного розвитку виникає об'єднання таких функцій, котрі відпочатку були у двох людей» [1, с. 48]. Це фактично формула першого, ширшого розуміння інтерсуб'єктності. При такому формулюванні суб'єктність окремої людини – як прагнення до самостійного осмисленого здійснення себе, своїх інтенцій, вольових актів та задумів – неможлива онтогенетично без інтерсуб'єктності, тобто такої стадії вікового розвитку, коли дитина є суб'єктом тільки у взаємодії з дорослим, потім може бути суб'єктом разом з дорослим, і нарешті стає суб'єктом спочатку окремих дій, потім діяльностей, а в подальшому – власного життя у цілому.

Інтерсуб'єктність не є виключно спілкуванням, не зводиться до нього, але значною мірою оформлюється та проявляється саме в спілкуванні людей між собою. Фактично інтерсуб'єктність існує на перетині спілкування як сукупності комунікативних актів, ставлення як вираження особистісної позиції людини стосовно різних процесів та явищ та діяльності, в якій можуть проявлятися суб'єктні якості людини. Отже, важливо проаналізувати інтерсуб'єктну взаємодію з цих трьох боків, зокрема комунікативного.

На основі теоретичних узагальнень та аналізу численних емпіричних досліджень ми виділяємо такі рівні спілкування:

- псевдосуб'єктне (балаканина, розмови, що не мають сенсу і глибокого значення для учасників);
- інтерсуб'єктне (взаємодія, в якій розвиваються суб'єктні якості співрозмовників);
- контрсуб'єктне (конфлікт; цей рівень частково перетинається з інтерсуб'єктним, адже іноді розвиток йде через конфліктну взаємодію, антагонізм, протистояння);
- метасуб'єктне (глибоке, духовне, високодіалогічне, трансцендентне).

Вважаємо, що виокремлені рівні спілкування дозволять глибше зрозуміти цей процес саме у розрізі інтерсуб'єктної взаємодії. При цьому розмежування різних рівнів спілкування дозволяє чіткіше виокремити предметну область досліджень саме інтерсуб'єктних відносин у вузькому розумінні – як таких, що сприяють розвитку суб'єктних якостей учасників взаємодії (авторськості, відповідальності, креативності, рефлексивності).

Таким чином, інтерсуб'єктна взаємодія може бути проаналізована в двох сенсах – ширшому як механізм інтеріоризації та становлення людини як суб'єкта та вужчому як спосіб взаєморозвивальної, взаємозбагачувальної інтеракції. Психологічне розуміння природи, структури та функцій інтерсуб'єктності може дати багаті можливості для дослідження механізмів становлення та розвитку людини та конструктивних потенціалів її життя.

Список літератури:

1. Словарь Л.С. Выготского / Под ред. А.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2010. – 119 с.
-

СПЕЦИФІКА КОНФЛІКТІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ ТА У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ

ОДІНЦОВА А.М.

*к. психол. н., старший викладач кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет*

Конфлікти в організаціях – це конфлікти, що виникають між суб'єктами соціальної взаємодії в середині організації. При психологічному аналізі, визначенні типів, причин та особливостей вирішення конфліктів в організаціях, враховуються інтереси і цінності суб'єктів соціальної взаємодії, їх зовнішнє середовище.

Проблематикою організаційних конфліктів займалися К. Беркель, С. Ємельянов, С. Єріна, Д. Зеркін, Г. Ложкін, М. Мескон, Е. Регнет, А. Урбанович, Н. Хрящева, В. Шаленко, В. Шейнов та інші.

Серед причин, які сприяють виникненню конфлікту в організації, слід виокремити об'єктивні та суб'єктивні фактори.

До об'єктивних відносяться:

1. Помилки в організації роботи, які включають в себе: неправильний (інколи нерівномірний) розподіл обов'язків, дублювання функцій, нечітке визначення посадових обов'язків; неузгодженість в роботі; відсутність явних (прозорих) цілей; погана система інформації; відсутність явних критеріїв оцінки; погані умови праці.

2. Помилки в управлінні людьми при розподілі фонду заробітної платні, премій, матеріальних благ; зловживання посадовим положенням та владою; невміння спілкуватися з людьми; невміння відмовляти.

3. Здійснення змін в організації може викликати конфліктну ситуацію у випадку непідготовленості організації в цілому чи окремих працівників до змін; або неповна інформація, чутки, які супроводжують ці зміни.

До суб'єктивних причин відносяться:

1. Особистісні особливості: інтелектуальні відмінності між людьми; особливості сприйняття; емоційні особливості людей; особливості характеру. Як приклад це може бути неадекватна самооцінка, конфліктність як особистісна риса, підозрілість.

2. Ситуаційні фактори: втома, перенапруження; невдоволення собою та оточуючими; відчуття скоєної несправедливості; потяг до доказу неправоти іншої людини.

Конфронтація членів організації – важливий елемент напруги на високому рівні її розвитку і форма прояву конфлікту організації. Вона набуває різних видів, в тому числі жорстку конкуренцію на базі кар'єрних прагнень членів колективу, дискусій, спрямованих на визнання неспроможності влади і боротьбу за привілеї.

Сучасна дослідниця Н. Гришина надає класифікацію конфліктів в організації на підставі виокремлення причинно-мотиваційних зв'язків. Вона вирізняє

типи конфліктів залежно від стосунків, визначених спільною діяльністю, потребою у спілкуванні, та належності до певної виробничої структури. Це можуть бути конфлікти, що є реакцією на перешкоди щодо досягнення соціально корисних цілей, або конфлікти, що виникають як реакція на перешкоди в досягненні особистих цілей (реалізація особистого потенціалу, прагнення до професійного зростання). Третій тип становлять конфлікти протидії окремих людей соціальним нормам. І останні – конфлікти особистісні, зумовлені несумісністю індивідуальних психологічних рис.

Отже, специфіка організаційних конфліктів полягає у поєднанні міжособистісних та «ділових» конфліктів. Саме тому окрім управлінських рішень та їх здійснення, слід враховувати міжособистісні неформальні стосунки в організації, екологічність робочого місця, уявлення співробітників щодо цілей та цінностей компанії, соціокультурні відмінності, відмінності у стилі спілкування і поведінки у співробітників, в інтелектуальному рівні, життєвому досвіді та освіченості, гендерні та вікові відмінності. Враховування цих факторів допоможе попередити конфлікт в організації та на підприємстві.

ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ТИПІВ САМОТНОСТІ

ОЛЕЙНИК Н.О.

к. психол. н., викладач кафедри загальної та соціальної психології

Херсонський державний університет

В історії психології існують різноманітні підходи до виділення типів та видів самотності. У залежності від критерію, який обраний за основу класифікації, можна дослідити більш детально природу та функціонування явища самотності.

Досліджуючи соціально-психологічні особливості самотності як суб'єктивного переживання, Є. Заворотних [3] виділяє три рівня самотності як суб'єктивного переживання: негативну самотність (низький рівень); комфортну самотність (середній рівень); деструктивну самотність (високий рівень).

Авторка доводить, що самотність як суб'єктивне переживання є відносно незалежною від об'єму і характеру міжособистісних контактів людини і визначається її особистісними характеристиками. Так, наприклад, особистість, яка має власну сім'ю, що включена в широку систему соціальних зв'язків, з соціальної точки зору не є самотньою, проте протягом життя стикається з да-ним почуттям.

За певних умов (усвідомлення самотності, активна позиція по відношенню до неї, досвід подолання труднощів, вмотивованість самотності) негативні прояви самотності можуть набути позитивного характеру. Такі результати були виявлені О. Неумоевою [5]. Підставами для типологізації суб'єктивної самотності виявилися: особливості сприйняття самотності і свого ставлення до

неї (негативне і позитивне); причини самотності (зовнішні фактори та обставини, особистісний вибір). У відповідності до цих підстав вченою були виділені і описані такі типи самотності: суб'єктивна негативна самотність, обумовлена особистісним вибором (інтернальна негативна); суб'єктивна негативна самотність, обумовлена зовнішніми чинниками (екстернальна негативна); суб'єктивна позитивна самотність, обумовлена зовнішніми чинниками (екстернальна позитивна); суб'єктивна позитивна самотність, обумовлена особистісним вибором (інтернальна позитивна).

У працях С. Корчагіної [4] презентовано самотність як психічний феномен, який являє собою переживання людиною суб'єктивної неможливості або небажання мати адекватний відгук і прийняття себе іншими людьми. Ці переживання можуть мати як негативне (відчуження), так і позитивне (вивільнення, усамітнення) суб'єктивне забарвлення. Також дослідниця запропонувала видову класифікацію самотності (відчужена самотність, самовідчужена самотність, клінічна форма самотності та усамітнення). Інтерпретація кожного виду зводилася до наступного. Якщо в особистості переважає тенденція до відокремлення, відмічала С. Корчагіна, то наслідком буде відчуження людини від інших людей і переживання стану відчужуючої самотності. Проявляється даний стан самотності у формі збудливості, тривожності, циклотимності, низької емпатії, нездатності до співпраці у конфліктних ситуаціях і схильності їх уникати, підозрілості і залежності людини у міжособистісних стосунках.

Результатом надмірної ідентифікації людини з іншими людьми є відчуження від власного «Я», неможливість особистісного відокремлення, що може переживатися як стан самовідчужуючої самотності. Цей стан зумовлений відсутністю ідентифікації із самим собою і проявляється через підозрілість у міжособистісних стосунках, поєднання суперечливих особистісних і поведінкових характеристик: супротив і пристосування у конфліктних ситуаціях, наявність всіх рівнів емпатії, збудливості, тривожності та емотивності характеру [4].

Клінічна форма самотності є патологічним станом особистості. Дане переживання можна спостерігати у деяких пацієнтів відділення неврозів, з медичним діагнозом – депресія. Сама людина, яка переживає таку самотність, не звертається за допомогою, вона практично «виключена» з життя. Психологічним механізмом клінічної форми самотності є обмеження дії процесів ідентифікації і відокремлення. Ця форма самотності може як бути наслідком відсутності психологічної допомоги при самовідчуженому і відчуженому видах, так і мати самостійний генезис [4, с. 60].

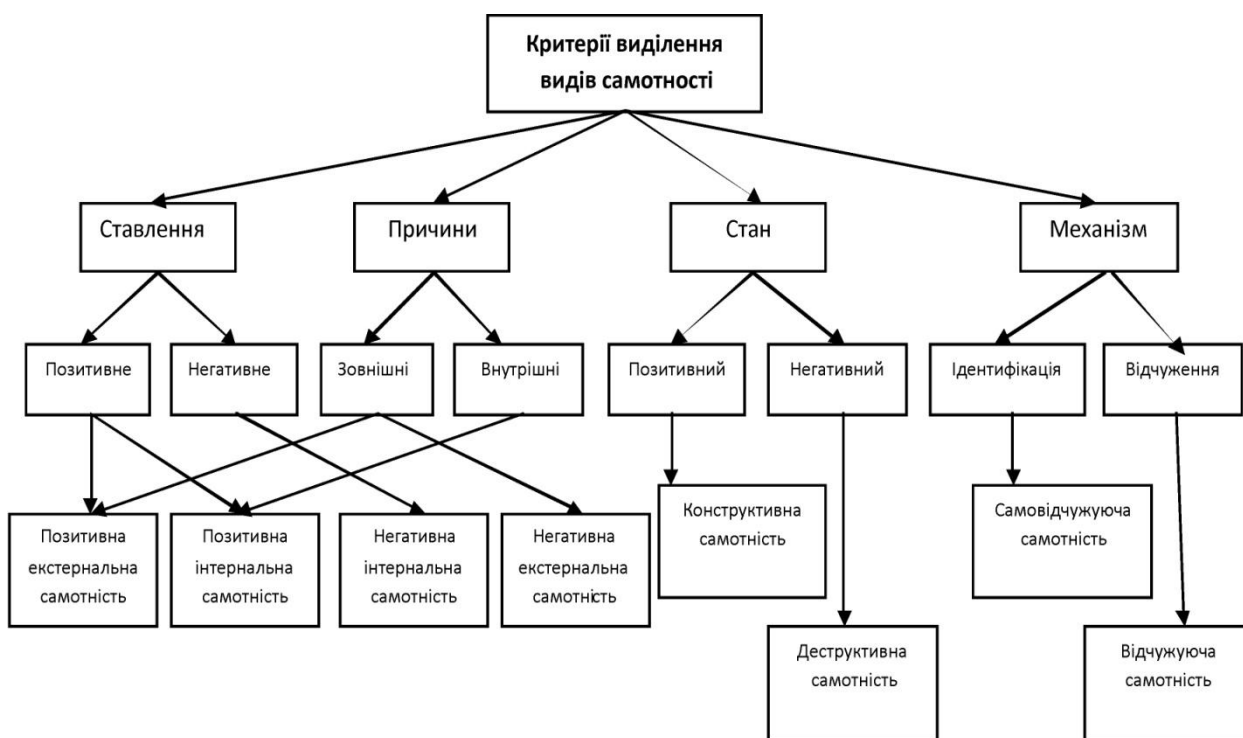
Останній тип самотності – усамітнення. Авторка розглядає його як сприятливий стан суб'єктивного сприйняття самотності. Умовою генезису і прояву усамітнення є психологічна стабільність особистості, яка поєднана з виразною потребою в самоактуалізації. Дія механізмів ідентифікації і відособлення в даному випадку носить оптимальний збалансований характер [4].

Досліджуючи особливості переживання самотності в подружньому житті, О. Грановська [2] визначила, що існує дві форми переживання самотності, і саме від форми залежить стан кожного з пари. Самотність подружжя може ма-

ти як деструктивний, так і конструктивний характер. У першому випадку відбувається усвідомлене неприйняття власної самотності. Так, події родинного життя сприймаються переважно негативно. Окрім цього, часто виявляються ворожнечість, тенденція до ізоляції, адиктивна поведінка (алкоголізм, наркоманія та ін.), соціальна залежність. У другому випадку, коли переживання самотності має конструктивний характер (у разі використання адаптивних копінг-стратегій), спостерігається позитивне ставлення до життя, підвищення соціальної та трудової активності, рефлексивність, творчість, пошук сенсу життя.

Дослідження самотності з позиції патернів поведінки і стану особистості було проведено С. Вербицькою [1]. Авторка виділяє деструктивний характер переживання (неприйняття свого стану) та конструктивний (позитивне відношення до життя, до себе). Образ самотньої людини визначається в патернах закритості, пасивності та слабкості. Стан самотності супроводжується конструктивними або деструктивними переживаннями. Таким чином, вибір стратегії поведінки забезпечує трансформацію негативного переживання в позитивне і наступне його подолання.

Узагальнюючи теоретичний та емпіричний досвід вказаних авторів, можна наочно представити дані результати (рис. 1).

Рис. 1. Основні критерії до виділення видів самотності

Схематичне зображення підходів до виділення типів самотності та самі типи свідчать про те, що в більшості випадків автори, досліджуючи даний феномен, спираються на такі критерії, як: ставлення (позитивне, негативне), причини виникнення (зовнішні, внутрішні), стан особистості (позитивний, негати-

вний), направленість (інтернальна, екстернальна) та механізми переживання (ідентифікація, відчуження).

Отримані результати свідчать про те, що феномен самотності є досить широким явищем у його розумінні, але все ж таки, спільним у вивченні є позитивний та негативний аспекти, які пов'язані з даним переживанням.

Список літератури:

1. Вербицкая С. Л. Социально-психологические факторы переживания одиночества : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Вербицкая Светлана Львовна. – Санкт-Петербург, 2002. – 19 с.

2. Грановська О. Я. Переживання самотності особистістю в подружньому житті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія; історія психології» / Грановська Олена Яківна. – Київ, 2012. – 23 с.

3. Заворотных Е. Н. Социально-психологические особенности одиночества как субъективного переживания : дисс. канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Заворотных Евгения Николаевна. – Санкт-Петербург, 2009. – 254 с.

4. Корчагина С. Г. Генезис, виды и проявления одиночества: монография / С. Г. Корчагина. – М. : МПСИ, 2005. – 196 с.

5. Неумоева Е. В. Одиночество как психический феномен и ресурс развития личности в юношеском возрасте : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Неумоева Елена Витальевна. – Тюмень, 2005. – 23 с.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК РЕСУРС САМОРЕГУЛЯЦИИ СУБЪЕКТА

ОЛЕФИР В.А.

д. психол. н., профессор кафедры общей психологии

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Актуальность исследования саморегуляции в настоящее время связана с растущей тенденцией в современной психологии к созданию интегративных концепций психики человека, развитием субъектного подхода к исследованию активности человека, отличительной чертой которой является способность к саморегуляции. Поэтому проблема поиска закономерностей саморегуляции человеком своей активности является одной из центральных в общем контексте изучения ментальных ресурсов человека.

Анализ исследований саморегуляции показывает, что они осуществляются в русле различных подходов. Так, процессуальные модели саморегуляции реализуют кибернетический подход, в которых саморегуляция рассматривается как процесс движения к (или от) предполагаемой цели и содержит механизм управления на основе обратной связи. Эти модели пытаются ответить на вопрос – *как* осуществляется достижение поставленных целей? Содержательные модели саморегуляции пытаются ответить на вопрос о том, *почему* цели имеют мотивационную силу для человека? Основная идея этих моделей – саморегуляция базируется на определенном ресурсе.

В качестве ментального ресурса саморегуляции субъекта мы рассматриваем интеллектуальный потенциал как латентную переменную, интегрирующую показатели готовности психических механизмов к переработке информации (общие интеллектуальные способности) и психические механизмы управления процессом переработки информации – когнитивные стили.

Интеллектуальный потенциал понимается как способность к формированию функциональных систем, определяющих интеллектуальное поведение [1]. Механизмом перехода потенциального в актуальное есть собственная активность субъекта, в результате которой формируется индивидуальный ментальный опыт [2], феноменами которого и являются ментальные ресурсы субъекта.

Серия проведенных нами исследований была направлена на изучение структуры, динамики интеллектуального потенциала, его регуляторной роли в различных видах деятельности.

В исследовании, целью которого была верификация модели интеллектуального потенциала, приняли участие 221 студент (120 – мужского и 101 женского пола) и 148 спасателей подразделений ГСЧС. Средний возраст испытуемых – 29,5 лет.

Использовались следующие методики: тест структуры интеллекта Р. Амтхауэра для измерения общих интеллектуальных способностей; «Включенные фигуры» К. Готтшальда для оценки когнитивного стиля полнезависимость / полнезависимость; «Сравнение похожих рисунков» Дж. Кагана для

оценки когнитивного стиля импульсивность / рефлексивность; тест Дж. Струпа для оценки когнитивного стиля ригидность / гибкость познавательного контроля.

В структурном моделировании одновременно использовались выборочные корреляционные матрицы как студентов, так и спасателей, что позволило определить степень инвариантности структур интеллектуального потенциала в двух выборках испытуемых. В результате моделирования получены приемлемые индексы соответствия данных модели: $\chi^2 = 67,65$; $df = 7$; $p = 0,002$; $CFI = 0,95$; $RMSEA = 0,05$ (90% доверительный интервал 0,032–0,072). Модель позволяет получить значения интеллектуального потенциала у конкретного испытуемого.

Для исследования динамики развития интеллектуально потенциала было проведено четырехлетнее лонгитюдное исследование на студентах ($N = 118$) со второго по пятый курс. Использовался метод моделирования латентного роста, позволяющий описать динамический процесс изменения одной или нескольких характеристик в комплексе при наличии малого числа временных срезов.

На основании полученных данных мы смогли принять гипотезу о линейной функциональной форме развития интеллектуального потенциала студентов в течение четырех «волн» сбора данных. При этом были обнаружены следующие закономерности: более высокие средние уровни интеллектуального потенциала были связаны с более низкими темпами его роста в течение исследования и, наоборот, более низкие значения интеллектуального потенциала в начале исследования связаны с более высокими темпами его развития. Результаты свидетельствуют о том, что в процессе обучения выигрывают в темпе развития личности с низким уровнем развития интеллектуального потенциала: чем ниже был его начальный уровень, тем больший процент студентов повышали его за период обучения, а чем выше – тем больше студентов оставались на прежнем уровне.

В другом исследовании с использованием структурного моделирования было показано, что регуляторное влияние интеллектуального потенциала на надежность профессиональных действий спасателей в чрезвычайной ситуации может быть как прямым, так и частично опосредованным латентным фактором «Стиль саморегуляции». Так, значение прямого эффекта интеллектуального потенциала (при контроле саморегуляции) на надежность действий спасателей равно 0,42 ($p < 0,0001$).

Опосредованное фактором-медиатором «Стиль саморегуляции» влияние интеллектуального потенциала на надежность действий спасателей равно 0,15 и является статистически значимым, согласно критерию Соубела ($Z = 1,99$; $p = 0,046$). На долю косвенного воздействия приходится 20% дисперсии фактора «Надежность действий».

Интеллектуальная регуляция учебной деятельности студента может рассматриваться как естественная модель преодоления человеком неопределенности. В исследовании проверялась гипотеза: интеллектуальный потенциал

функционирует как регулятивная структура, которая влияет на академическую успеваемость студентов. В результате было выявлено, что прямое влияние латентной переменной «Интеллектуальный потенциал» на академическую успеваемость является значимым ($\beta = 0,42$; $p = 0,001$).

В последнем исследовании из этой серии изучалось влияние интеллектуального потенциала на выбор копинг-стратегий и их совместном влиянии на психологическое благополучие личности. Результаты структурного моделирования позволили сделать следующие выводы: 1) установлено прямое влияние интеллектуального потенциала на психологическое благополучие, которое равно 0,25 ($p = 0,034$); 2) выявлено статистически значимое влияние фактора «Интеллектуальный потенциал» на выбор копинга «Взаимодействие со стрессором» ($\beta = 0,44$; $p = 0,0001$) и отсутствие значимого влияния на выбор копинга «Избегание стрессора»; 3) продемонстрировано не прямое влияние интеллектуального потенциала на психологическое благополучие, опосредованное копингом «Взаимодействие со стрессором», которое равно 0,285 ($t_{sob} = 2,568$; $p = 0,010$).

Таким образом, в серии исследований на материале различных видов деятельности показана роль интеллектуального потенциала как ментального ресурса саморегуляции субъекта.

Список литературы:

1. Ушаков Д. В. Психология интеллекта и одаренности / Д. В. Ушаков. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2011.
  2. Холодная М. А. Психология интеллекта: Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – СПб.: Питер, 2002.
-

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

ОРАП М.О.

д. психол. н., професор кафедри психології

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

Проблема соціального інтелекту активізувалась у наукових розвідках та практичних доробках психологів у зв'язку із новітніми вимогами до суспільного життя особистості. На перший план у сучасній особистості висуваються вимоги гнучкості у соціальних стосунках та швидкості адаптації до нових умов [4]. Спостерігається активна увага до проблем соціальних здібностей (О.І. Власова), соціального потенціалу, соціальної компетентності (Н.В. Казарінова, В.М. Погольша), адаптації (Г.С. Алтуніна, Н.І. Булка, Н.Л. Камінська) та перцепції (В.М. Куніцина), ефективності соціальної взаємодії (А.К. Мудрик), що розглядаються складовими соціального інтелекту. Таким чином, у соціальному інтелекті підкреслюються його адаптивні, комунікативні, креативні складові [2], які відповідають за ефективність соціальної взаємодії.

Перші ж дослідження соціального інтелекту, здійснені Е. Торренсом, Г. Олпортом, Дж. Гілфордом, розглядаючи його інтегральною інтелектуальною здібністю [1], акцентували у даному феномені його прогностичну спрямованість. Центральною ланкою, стрижнем соціального інтелекту визначалась здатність до правильного і точного прогнозування у міжособистісних стосунках, здатність передбачати наслідки поведінки. Таким чином, антиципація, як здатність передбачати – визначається істотним фактором розвитку соціального інтелекту. І у такому ракурсі, розвиток антиципації видається істотним джерелом розвитку соціального інтелекту.

Здійснене емпіричне дослідження мало на меті виявити особливості антиципаційних можливостей дітей молодшого шкільного віку та означити роль цих можливостей у розвитку соціального інтелекту. Дослідження здійснювалось на вибірці у 56 дітей молодшого шкільного віку з використанням авторської діагностичної методики «Історії із завершенням». Згідно із завданням, дітям слід було завершити історію, яка описувала певну ситуацію взаємодії дитини з дорослим і характеризувалась неоднозначністю кінцівки. Оцінювались: 1) відповідність кінцівки, яку придумували діти, загальному змісту ситуації, 2) характеристики передбачуваного розвитку подій (їх деталізація, адекватність, креативність (нестандартність) у висловлених припущеннях). Результати дали змогу виявити різні рівні розвитку соціальних прогностичних умінь дітей молодшого шкільного віку.

Діти з високими оцінками за даною методикою, вміють передбачати наслідки поведінки. Вони можуть прогнозувати подальші вчинки людей з урахуванням аналізу реальних ситуацій спілкування [3], а також передбачати

події з розумінням думок, почуттів, намірів учасників комунікації. Успішне виконання методики передбачає вміння орієнтуватись у невербальних реакціях учасників взаємодії та чітке знання рольових моделей поведінки у різних ситуаціях. Респонденти з низькими оцінками за даною методикою недостатньо чітко розуміють причинно-наслідковий зв'язок між поведінкою та її наслідками, а уявні сценарії розвитку подій характеризуються типовістю і повторюваністю. Такі діти погано орієнтуються у нормах соціальних ролей та загальноприйнятих нормах і правилах поведінки.

Таким чином, критерій адекватного прогнозування розвитку комунікації та взаємодії та поведінки партнерів по взаємодії є значимим показником рівня розвитку соціального інтелекту дітей молодшого шкільного віку.

Список літератури:

1. Guilford J.P. Cognitive psychology's ambiguities: Some suggested remedies / J.P. Guilford // *Psychological Review*. – 1982. – Vol.89. – P.48-59.
  2. Булка Н.І. Ресурси соціального інтелекту: адаптивність, комунікативність, креативність / Н.І. Булка // *Практична психологія та соціальна робота*. – 2004. – № 6. – С. 43-53.
  3. Мудрик А.К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність / А.К. Мудрик // *Практична психологія та соціальна робота*. – 2006. – № 3. – С. 4-6.
  4. Шмаргун В. Інтелект і процеси соціалізації / В. Шмаргун // *Соціальна психологія*. – 2007. – № 2. – С. 80-86.
-

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ АКЦІОМ ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЖУРНАЛІСТІВ

ПЕТРИК О.В.

аспірант кафедри загальної та соціальної психології

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Постановка проблеми. У час високих технічних досягнень людства існує проблема маніпуляції масовою свідомістю, яка утворює духовну культуру людей, де сконцентровані знання, уявлення, цінності, норми, що формуються у процесі спілкування, спільного сприйняття інформації. У зв'язку з цим перед психологією постає цілий ряд наукових завдань, де одним із стратегічних є вивчення особливостей діяльності журналістів, які здійснюють безперервний вплив на утворення масової свідомості, а також дослідження феномену соціальних акціом, як категорію свідомості людини у контексті соціального інтелекту.

Професійна діяльність журналістів – це відношення, яке регулюється смисловою сферою, у складі якої виділяються такі елементи як знання, цінності і норми які представлені в полі свідомості, та поза її межами, а також ті, що, здійснюючи відбиття та фіксацію у своєму змісті: світ соціальних і професійних відносин, орієнтують журналіста у реаліях дійсності, організовують і спрямовують його діяльність, забезпечуючи її оптимальне здійснення. Виконавча сфера, тобто комплекс здібностей і навичок, сутнісних сил особистості, використовуючи які журналіст забезпечує творче рішення завдань, що виникають перед ним. Сфера здібностей журналіста, ступінь розвитку яких багато в чому визначає усі сторони його діяльності, об'єднує різні види здібностей і якостей, що спираються на такі фундаментальні здібності, як інтелект, емоційність, воля [1]. Важливим у ряді таких здібностей є соціальний інтелект, як здатність правильно розуміти поведінку людей, а також соціальні акціоми як вивчення, що закріплені в “образі світу” журналістів.

За концепцією Дж. Гілфорда, соціальний інтелект являє собою систему інтегральних здібностей, не залежних від факторів загального інтелекту. Як зазначає автор, ці здібності, як і загально інтегральні, доцільно розглядати у просторі трьох основних дескрипторів: зміст, операції, результати, провідною серед яких він вважає операції пізнання. Саме на дослідженні специфіки пізнання поведінки Дж. Гілфорд зосередив свої дослідження. На його думку, соціальний інтелект людини включає шість факторів. Пізнання елементів поведінки – здатність виділяти з контексту вербальну та невербальну експресію поведінки. Пізнання класів поведінки – здатність розпізнавати загальні властивості в деякому потоці експресивної чи ситуативної інформації про поведінку. Пізнання відношень поведінки – здатність розуміти відношення, що існують між одиницями інформації про поведінку. Пізнання системи поведінки – здатність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, смисл їхньої поведінки у цих ситуаціях. Пізнання перетворень поведінки – здатність розуміти зміну значення подібної поведінки (вербальної чи невербальної) в

різних ситуаційних контекстах. Пізнання результатів поведінки – здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації [2]. До системи інтегральних утворень соціального інтелекту журналістів необхідно включити соціальні аксіоми, які забезпечують виживання і діяльність особистості у фізичному і соціальному світі.

За визначенням авторів концепції – M.Bond, K.Leung і їх колег, соціальні аксіоми – генералізовані переконання (вірування) про саму людину, соціальний, фізичний, або духовний світ у формі тверджень про відносини між двома сутностями або концепціями. “Найбільш загальні” вірування визначаються як узагальнене очікування, вищий рівень абстракції, який проявляється у багатьох контекстах і незалежно від часу. Вони є загальними для всіх людей, у них маніфестуються культурні значення і репрезентується картина світу. На думку авторів, соціальні аксіоми є центральними для людського мислення. Соціальні аксіоми не є цінностями, оскільки цінності містять компоненти “добре / погано”. Разом з тим, автори концепції неодноразово вказують, що соціальні аксіоми – це вірування, закріплені в “картині”, в “образі світу” як окремої людини, так і колективного суб’єкта, які представляють ту чи іншу культуру. K.Leung, M. Bond припускають, що соціальні аксіоми є універсальними (панкультурними) внаслідок їх функціональності і універсальності проблем, які вирішуються людьми в процесі виживання [3].

Для з’ясування важливості соціальних аксіом як складової соціального інтелекту у професійній діяльності журналістів нами було проведено емпіричне дослідження. Вибірку склали 130 журналістів Волинської, Тернопільської, Рівненської областей, віком від 21 до 56 років. Дослідження здійснювали з використанням тесту Дж. Гілфорда. Його суть полягає у визначенні рівня соціального інтелекту за допомогою чотирьох запропонованих субтестів. Субтест № 1 – “Історії із завершенням” – спрямований на дослідження вміння передбачати наслідки поведінки. За допомогою Субтесту № 2 – “Групи експресії” – визначаємо правильність оцінювати стани, почуття, наміри людей за їх невербальними проявами – мімікою, жестами. Субтест № 3 – “Вербальна експресія” – спрямований на визначення чутливості до характеру та окремих людських взаємовідносин. Розпізнання структури міжособистісних ситуацій досліджуємо за допомогою субтесту № 4 – “Історії із доповненням”. Дослідження соціальних аксіом проводили за допомогою методики SAS розроблену M.Bond, K.Leung, до основних факторів якої належать: соціальний цинізм, релігійність, винагорода за зусилля, соціальна складність, контроль долі.

Для встановлення відношень між соціальним інтелектом та соціальними аксіомами здійснено кореляційний аналіз отриманих результатів дослідження. Оскільки за коефіцієнтом Колмогорова-Смирнова розподіл даних відповідав нормальному (Asymp. Sig.>0,05), використано коефіцієнт Пірсона. Статистичну обробку даних здійснено за допомогою програми SPSS.

У результаті статистичної обробки даних було отримано негативний кореляційний зв’язок між соціальним інтелектом та соціальним цинізмом $r = (-0,201)$. Це можна пояснити представленням соціального цинізму змінними, які містять негативні характеристики журналістів: упередження щодо ін-

ших соціальних груп, недовіра до оточуючих та соціальних інститутів. Позитивні кореляційні зв'язки було встановлено між соціальним інтелектом та релігійністю $r = 0,284$, тому що цей фактор соціальних аксіом виражає присутність надприродних сил і благотворний вплив соціальних функцій різноманітних релігійних інститутів і практик. Також мають місце позитивні кореляційні зв'язки між соціальним інтелектом та фактором контроль долі $r = 0,158$, що представлений змінними зі змістом зумовленості життєвих подій зовнішніми чинниками, при цьому все ж таки припускається можливість впливу людей на ці чинники; між соціальним інтелектом та винагородою за зусилля $r = 0,376$, тому що винагорода за зусилля представлена змінними, які означають вкладені зусилля, знання, детальне планування і інші ресурси для отримання позитивного результату. Найвищий кореляційний зв'язок було встановлено між соціальним інтелектом та соціальною складністю $r = 0,616$, яка виражає широкий вибір альтернатив для прийняття соціальних рішень і різнобічну поведінку журналістів у варіативних соціальних ситуаціях.

Таким чином результати емпіричного дослідження дають змогу робити **висновок** про тісну взаємодію між соціальним інтелектом та факторами соціальних аксіом журналістів, володіючи якими журналісти здійснюють позитивний вплив на формування масової свідомості. Перспективними вважаємо дослідження усіх компонентів структури соціального інтелекту журналістів.

Список літератури:

1. Дзялошинский И.М. Российский журналист в посттоталитарную эпоху. Некоторые особенности личности и профессиональной деятельности / И.М. Дзялошинский. – М.: Восток, 1996. – 300 с.
  2. Guilford J.P. Cognitive psychology's ambiguities: Some suggested remedies // Psychological Review, 1982. – №89. – P. 48 – 59.
  3. Social Axioms: The Search for Universal Dimensions of General Beliefs About How the World Functions/K. Leung, M. Bond [and others]// Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2002. – Vol. 33: [Number 3, May]. – Pp. 286-302.
-

ПРОТИВОРЕЧИЯ СОЦИАЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВЕННОЙ РЕАЛЬНОСТИ

ПЛОХИХ В.В.

*д. психол. н., профессор кафедры психологии развития
и социальных коммуникаций*

*Южноукраинский национальный педагогический университет
имени К.Д. Ушинского*

В современных условиях высокотехнологичного информационного общества неоспоримым является факт наличия вполне сформированной, своеобразной сферы явлений – искусственной реальности. Эту сферу составляют технические и технологические достижения человечества, информационные и организационные системы.

В основе организации отношений естественного порядка отчетливо прослеживается универсальное правило общего стремления сущего к единству и согласованности. Настроенность человека на согласованность отношений предполагает его убежденность в том, что все в жизни имеет смысл и значимо, но значимо в разной мере в различных обстоятельствах [3]. Крайние жизненные позиции, отрицающие единство отношений, в итоге приходят к бессмысленности существования, к разрушению и хаосу.

Любое существование наполнено множеством противоречий. Общим системным механизмом разрешения противоречий является механизм обратных связей [2]. В режимах возмущенного функционирования устойчивая система по установленным мерам и принципам реализует свой потенциал и постепенно переходит в непротиворечивое состояние. Если соразмерный потенциал для устранения противоречия в природном комплексе отсутствует, то в критический момент актуализируется потенциал системы более высокого порядка и так или иначе достигается позитивный эффект с закономерными преобразованиями. Для человека и общества поиск и раскрытие потенциала, определение и конструктивное применение новых смыслов и мер и есть процесс творческого совершенствования и открытия новых форм и своего существования, и в отношении естественного порядка вещей [1; 3]. И, так как устранение противоречий всегда требует адекватных затрат ресурсов, существенно важным следствием из положения: «все в действительности имеет значение», является естественное правило: «за все в жизни нужно платить».

В качестве предпосылок развития искусственной реальности выступают естественные аспекты обеспечения безопасности жизнедеятельности и орудийной организации труда человека. Основным смыслом применения орудий труда очевидно сводится к уменьшению необходимых усилий и увеличению положительного эффекта в реализации действий людей. Указанный смысл в предельном выражении может определяться как принцип наибольшей эффективности.

В отсутствии у человека и в социуме понимания необходимости подчинения функций искусственных систем отношениям фундаментального естественного

порядка ведет к изменениям смыслов, ценностей, мотивов, жизненных установок личности. Под давлением искусственной реальности у людей доминирующей становится потребительская установка.

Искусственная реальность специфически проявляется в противоречиях социального взаимодействия в организационном и информационном аспектах.

В системе искусственной реальности особое значение имеют функциональные отношения. Люди, погруженные в такую реальность, сами получают функциональные определения и соответствующие социальные роли. В процессе утверждения искусственной реальности ее системные функциональные требования нивелируют значимость естественных отношений и занимают их место. В результате этого разрушаются культурные традиции и принципы социального взаимодействия. В пользу эффективности и развития искусственной реальности нарушается преемственность этических норм и опыта жизнедеятельности поколений, нарушаются традиции уважительного отношения между людьми, семейные традиции почитания отцов и матерей [3].

Принятие людьми принципа наибольшей эффективности при ослаблении действенности нравственных принципов ведет к обострению противоречий межличностного взаимодействия. Завышенные запросы людей, увлекаемых обретением надуманного благополучия, сталкиваются с ограниченностью доступных ресурсов. Борьба в социуме за жизненные ресурсы, усиленная недоверием и страхом, становится более циничной и беспощадной [1].

Доминирование искусственной реальности обуславливает искажение представлений людей о значимости событий. Как следствие, существенно важные для человека естественные отношения предаются забвению, а ничтожные обстоятельства могут выдаваться за наивысшую ценность.

В стремлении к наибольшей эффективности люди все чаще прибегают к корыстному обману и манипулированию мнением окружающих. Намеренное искажение ценностных приоритетов информации расширяется и становится угрожающим в средствах массовой информации, в рекламе, в политических компаниях, в массовой культуре. Неконтролируемое погружение человека в информационную среду ведет к зависимостям от современной техники и технологий. В противоположность этому предельное неприятие искусственной реальности и общества ее культивирующего, сопровождаемое невозможностью отстранения от них, способствует формированию у людей протестных настроений, агрессии, невротических расстройств, аутизма.

Выводы

1. Саморазвитие искусственной реальности как сложной системы происходит согласно с принципом наибольшей эффективности и в противоречие с фундаментальными естественными тенденциями соответствия отношений и согласования изменений действительности.

2. Современные противоречия социального взаимодействия в значительной степени обусловлены искажающим влиянием опосредования искусственной реальностью естественных отношений человека и действительности и, в особенности, механизмов обратных связей в системах взаимодействия человека и природы, человека и социума.

3. Человек реализует задаваемые системой искусственной реальности функции и соответствующие социальные роли согласно с принципом наиболь-

шей эффективности. В ценностных основах социального взаимодействия функциональные требования ускоренно развивающейся искусственной реальности входят в противоречия с культурными традициями и нравственными принципами, выработанными поколениями людей с учетом естественных, закономерно согласованных отношений в природе и социуме.

4. В современном информационном обеспечении социального взаимодействия значимость информации устанавливается на основании критериев эффективности, задаваемых искусственной реальностью. Доминирование критериев эффективности способствует искажению у человека понимания естественных иерархий смыслов отношений с действительностью, ведет к произволу в определении ценности информации. Отсутствие у людей единства в оценках информации в процессе информационного взаимодействия препятствует взаимопониманию, согласованию побуждений и действий.

5. Неконтролируемое увлечение информационной средой искусственной реальности обуславливает формирование у человека эгоизма, неуверенности в себе, тревожности, безответственности в поступках, потребительского отношения к окружающим людям и природе.

Список литературы:

1. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / Камю А. – М.: Политиздат, 1990 – 415 с.
  2. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Человек, конструирующий себя и свое будущее / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов – М.: Ком-Книга, 2006. – 232 с.
  3. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия / Соловьев В. С. // Сочинения в 2 т. Т.1 – М.: Мысль, 1990. – С. 47–549.
-

ДО ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ

ПОПОВИЧ І.С.

к. психол. н., доцент,

доцент кафедри загальної та соціальної психології

Херсонський державний університет

У попередніх наукових пошуках нами здійснено теоретико-емпіричне дослідження соціальних очікувань особистості [2–4], реалізовано спробу виокремлення типологічних особливостей очікувань [5]. Але проблема типології соціальних очікувань особистості залишається відкритою.

Створення типології забезпечує будь-якій науці систематизацію, впорядкування і примноження знань. У нашій роботі ми торкнемося одного з аспектів проблеми типології соціальних очікувань особистості і спробуємо окреслити типи очікувань, які ми отримали у результаті проведення кластерного аналізу методом *k*-середніх [1].

З огляду на висвітлені міркування, очевидною є **теоретична і практична актуальність** запропонованої теми дослідження.

Мета роботи полягає у виокремленні типів соціальних очікувань досліджуваних, отриманих кластерним аналізом методом *k*-середніх.

Аналіз значного масиву даних дозволив об'єднати досліджувані параметри соціальних очікувань особистості в організовані наочні таксономії. Проведення кластерного аналізу реалізовано у декілька етапів. На першому етапі отримано емпіричні дані ($n=577$); на другому – здійснено підготовку даних до кластерного аналізу і внесено їх у базу даних, визначено необхідний перелік досліджуваних показників, за яким здійснювалася кластеризація. Ключовим виміром на третьому етапі став рівень соціальних очікувань досліджуваних, який забезпечив реалізацію кластерного аналізу методом *k*-середніх. Наступним, четвертим етапом, став розподіл *n* спостережень на *k* кластерів так, щоб кожне спостереження належало до кластера з найближчим до нього середнім значенням, враховуючи вимогу $n \geq 41$ у кластері. Вимога однорідності вибірки задовольнялася процедурою факторного моделювання. Кластеризація методом *k*-середніх об'єднала вибірку ($n=577$) у 5 кластерів і дозволила провести розподіл типів соціальних очікувань особистості (див. табл. 1):

Таблиця 1

**Розподіл типів соціальних очікувань досліджуваних
за результатами кластерного аналізу методом *k*-середніх (n=577)**

Студентська вибірка, n=349							
№	Тип соціальних очікувань особистості	КОГПА імені Т.Шевченка n=130		КДПУ імені В. Винниченка n=106		ХДУ n=113	
		n	%	n	%	n	%
1.	РЛ	9	6,92	5	4,72	11	9,73
2.	ПО	13	10,00	10	9,43	3	2,66
3.	ПМ	21	16,15	19	17,92	12	10,62
4.	АО	59	45,39	52	49,06	48	42,48
5.	НР	28	21,54	20	18,87	39	34,51
Комерційна вибірка, n=64							
№	Тип соціальних очікувань особистості	ТЦ «33м ² етра» (м. Нікополь) n=24		ТЦ «33м ² етра» (м. Білгород- Дністровський) n=15		ТЦ «33м ² етра» (м. Токмак) n=25	
		n	%	n	%	n	%
1.	РЛ	4	16,67	1	6,67	4	16,00
2.	ПО	2	8,33	2	13,33	2	8,00
3.	ПМ	3	12,50	2	13,33	4	16,00
4.	АО	14	58,33	6	40,00	14	56,00
5.	НР	1	4,17	4	26,67	1	4,00
Комбінована вибірка, n=164							
№	Тип соціальних очікувань особистості	«Школа лідера» n=24		ТОВ «МАК»Монополія» hr-структура n=10		ДНЗ «ХПСЛ» n=130	
		n	%	n	%	n	%
1.	РЛ	2	8,33	2	20,00	6	4,61
2.	ПО	0	0,00	1	10,00	14	10,77
3.	ПМ	0	0,00	0	0,00	17	13,08
4.	АО	22	91,67	6	60,00	62	47,69
5.	НР	0	0,00	1	10,00	31	23,85

– *реалістичний (РЛ)* – кластер 1 характеризується високим рівнем соціальних очікувань досліджуваних з високими показниками суб'єктного контролю і загальної осмисленості життя. Досліджувані володіють високим рівнем наміченої мобілізації зусиль та середнім рівнем очікуваних результатів. Очікування наділені високими показниками інтернальності, активності і відкритості;

– *пасивноосмислений (ПО)* – кластер 2: середній рівень соціальних очікувань досліджуваних з низькими показниками суб'єктного контролю, з середніми та високими показниками загальної осмисленості життя. Досліджувані мають середній рівень наміченої мобілізації зусиль, середній і високий рівні очікуваних результатів. Очікування є інтернальними, активними і відкритими;

– *поміркований (ПМ)* – кластер 3: середній рівень соціальних очікувань досліджуваних з показниками середнього і високого рівнів суб'єктного конт-

ролю, низьким рівнем загальної осмисленості життя. Досліджувані наділені показниками середнього і високого рівнів наміченої мобілізації зусиль та очікуваних результатів. Соціальні очікування є інтернальними, активними і відкритими;

– *активноосмислений (АО)* – кластер 4: середній рівень соціальних очікувань досліджуваних з показниками середнього рівня суб'єктного контролю, з середнім і високим рівнями загальної осмисленості життя. Досліджувані володіють показниками низького і середнього рівня наміченої мобілізації зусиль, середнім і високим рівнями очікуваного результату. Соціальні очікування є інтернальними, активними і відкритими;

– *нереалістичний (НР)* – кластер 5: низький рівень соціальних очікувань досліджуваних з низьким і середнім рівнями суб'єктного контролю, низьким рівнем загальної осмисленості життя. Досліджувані мають показники низького і середнього рівнів наміченої мобілізації зусиль, низький рівень очікуваного результату. Соціальні очікування досліджуваних є екстернальними, пасивними і закритими.

Встановлено, що реалістичний тип соціальних очікувань найбільше представлений у досліджуваних hr-структури ТОВ «Монополія» (n=2; 20,00%), далі – співробітники ТЦ «33м²етра» (м. Нікополь) – n=4; 16,67%. Серед студентської вибірки найбільше представників з реалістичним типом у досліджуваних ХДУ – n=11; 9,73%. Очікувано найнижчою є представленість у вибірці ТЦ «33м²етра» (м. Білгород-Дністровський) – n=1; 6,67% і учнівській вибірці ДНЗ «ХПСЛ» – n=6; 4,61%. Низькі показники у досліджуваних ТЦ «33м²етра» (м. Білгород-Дністровський) пояснюємо річною нестачею, значними штрафними санкціями, накладеними на персонал супермаркету, як наслідок – складним соціально-психологічним кліматом, плинністю кадрів. Учнівська вибірка ДНЗ «ХПСЛ» поступається всім студентським, що пояснюється як соціально-особистісними детермінантами досліджуваних, так і змістовими особливостями організації освітнього соціокультурного простору.

Висновки. Визначено, що соціально-особистісні детермінанти, рівень самоорганізації навчально-професійної діяльності та соціокультурний простір визначальним чином впливають на типізацію соціальних очікувань людини.

Список літератури:

1. Попович І.С. Визначення типів соціальних очікувань методом кластерного аналізу / І.С. Попович // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : психологічні науки : зб. наук. праць ХДУ / за ред. О. Є. Блинової. – Херсон : «Гельветика», 2017. – Вип. 1. – Т. II. – С. 160–166.
  2. Попович І.С. Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі : навч.-метод. посіб. / І.С. Попович. – Херсон : ВАТ «ХМД», 2013. – 204 с.
  3. Попович І.С. Проблема соціально-психологічних очікувань в науковій теорії та практиці / І.С. Попович // Практична психологія та соціальна робота. – К., 2005. – № 5. – С. 8–13.
-

---

4. Попович І.С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості : монографія / Ігор Степанович Попович. – Херсон: ПАТ «ХМД», 2017. – 504 с.

5. Попович І.С. Типологічні особливості очікувань / І.С. Попович // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : психологічні науки : зб. наук. праць ХДУ / За ред. О.Є. Блинової. – Херсон : ВД «Гельветика», 2014. – Вип. 1. – Т. II. – С. 64–70.

АДАПТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

САВЧЕНКО О.В.

д. психол. н., професор кафедри педагогіки та психології

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Під соціально-психологічною адаптованістю дослідники часто розуміють наявність певних індивідуальних характеристик, які дозволяють особистості найбільш швидко та адекватно розв'язувати проблемні ситуації, нормалізуючи свої відношення із соціальним середовищем. Однак, дане визначення зосереджує увагу лише на зовнішніх критеріях адаптації, визначених в концепції А.О. Реана. Виокремлюючи зовнішні, пов'язані з досягненням бажаної поведінки у середовищі, що відповідає певним соціальним нормам та вимогам, та внутрішні, орієнтовані на отримання задоволеності та комфорту в процесі взаємодії з іншими, критерії адаптації, дослідник визначив чотири основні форми соціальної адаптації: 1) дезадаптація; 2) адаптації за внутрішнім критерієм; 3) адаптація за зовнішнім критерієм; 4) системна адаптація [3]. Системна адаптація як найбільш конструктивна форма припускає поєднання високої успішності соціальної активності особистості та високої задоволеності результатом та власними діями. Отже, визначаючи поняття «соціально-психологічної адаптованості», необхідно до термінів «ефективність», «продуктивність» та «адекватність» додати поняття «оптимальність» як ознаку поведінки, що відображає співвідношення витрачених зусиль та досягнених результатів, позитивних (задоволеність) та негативних (тривога, напруження) переживань, використаних та збережених психологічних ресурсів. Таким чином, під соціально-психологічною адаптованістю ми розуміємо набір особистісних властивостей, які дозволяють успішно вирішувати проблемні ситуації, що виникають у процесі соціальної взаємодії, в оптимальному для особистості режимі функціонування (з мінімальною витратою психологічних ресурсів, на тлі позитивного соціального самопочуття, при виникненні переживання задоволення від власних дій та отриманих результатів).

Вивчення соціально-психологічної адаптованості припускає, на думку російської дослідниці Н. М. Мельникової, дослідження наступних аспектів: 1) рівневих характеристик, що відображають актуальний стан розвитку загальної здатності пристосовуватися до мінливих умов соціального середовища; 2) напрямів порушення адаптації як психічного процесу, котрий потребує відображення соціальних умов, регуляції суб'єктом власної поведінки, реалізації конструктивних засобів взаємодії з оточуючими; 3) унікальних індивідуальних особливостей адаптації, котрі виявляються в сформованих стратегіях та стилях адаптації особистості; 4) динамічних особливостей організації та реалізації самого процесу адаптації, в ході якого можливі формування фіксацій, виникнення ускладнень, поява різних проявів регресу [2].

Адаптивний потенціал особистості і є тим особистісним утворенням, функціонування якого забезпечує визначені аспекти адаптованості, а саме: 1) високу здатність до пристосування, що відображає співвідношення продуктивності та ціни адаптації; 2) ефективність відображення, регуляції та самореалізації у нових, мінливих соціальних умовах; 3) формування та використання конструктивних засобів поведінки для реалізації позитивних форм взаємодії з оточуючими; 4) оптимальний характер протікання процесу адаптації у реальних умовах, який може бути охарактеризований за часовими (тривалість стадій), просторовими (послідовність стадій), енергетичними (рівень напруженості) та інформаційними (рівень усвідомлення) критеріями.

Склад якостей, що входять до складу адаптивного потенціалу, визначається сукупністю тих завдань, які необхідно вирішувати особистості в процесі соціально-психологічної адаптації. Найчастіше в психологічній літературі зустрічаються такі якості: толерантність, соціабельність, відкритість новому досвіду, здатність до емпатії, гнучкість мислення та поведінки [2]. Ми під «адаптивним потенціалом особистості» розуміємо систему індивідуально-психологічних властивостей особистості, що забезпечує її здатність створювати та реалізувати нові програми поведінки в нових умовах життєдіяльності на тлі тисків і мінливості середовища завдяки наявності стійких внутрішніх критеріїв та орієнтирів. Адаптивний потенціал є однією з форм прояву загального потенціалу особистості, який забезпечує високу зрілість, автономію існування та самодетермінацію поведінки. На думку Д.О. Леонтьєва, потенціал особистості забезпечує не лише успішне пристосування до середовища та оволодіння ним, а й «виконання буферної функції», яка виражається у запобіганні розвитку патології, особистісних дисфункцій, девіантних форм поведінки [1].

Отже, нам вважається доречним у структурі адаптивного потенціалу особистості виокремлювати два компоненти: адаптивні ресурси особистості та механізми реалізації адаптації. Для чіткої систематизації інформації ми запропонували в системі ресурсів виокремлювати структурні, операціональні, мотиваційні та поведінкові складові адаптивного потенціалу, спільне функціонування яких забезпечує необхідне підґрунтя для успішного, оптимального процесу адаптації.

Структурні ресурси можуть бути представлені ментальними структурами різного рівня складності, які забезпечують відбір, сприйняття, аналіз та інтер-

претацію інформації, що надходить із зовні (фрейми, скрипти, сценарії та ін.). Операціональні ресурси можуть бути представленими пізнавальними, регулятивними та смислотвірними операціями, які є неусвідомленими автоматизованими формами активності, котрі забезпечують суб'єкта необхідним інструментарієм для сприйняття, аналізу та розуміння змін в ситуаціях, оцінки власних можливостей контролювати перебіг подій, своєчасного регулювання власної поведінки та впливу на учасників взаємодії. Мотиваційні ресурси представлені суб'єктивними орієнтирами, які стимулюють та спрямовують активність суб'єкта на пошук засобу протидіяти виникаючим негативним факторам, котрі послабляють здатність особистості долати проблемні ситуації, реалізуючи нові форми активності. Суб'єктивні орієнтири, за нашим визначенням, це «система переживань, мотивів та цінностей, що спрямовують активність суб'єкта в невизначених ситуаціях за рахунок зниження рівня невизначеності, зменшення кількості ступенів свободи в ситуації обрання засобу, оптимізації загального стану особистості, мобілізації необхідних зусиль та ін.» [4, с. 387]. Поведінкові ресурси можна розглядати як систему сформованих стратегій адаптації особистості, які можуть біти визначені за наступними критеріями: спрямованість змін (зміни середовища – зміни себе, своїх властивостей); форма взаємодії (контакт – уникання); рівень активності суб'єкта (активність – пасивність) [2].

Серед механізмів адаптації доречно згадати механізми асиміляції та акомодатії (Ж. Піаже), гомеостазу (К. Бернар, У. Кеннон), загальний адаптаційний синдром (Г. Сельє), мобілізації додаткових зусиль (Ю. Куль, Х. Хекхаузен та ін.), функціонування напружених систем (К. Левіна) та ін., які потребують уточнення в контексті вивчення адаптації до нових соціальних умов.

Отже, нами запропонована схема аналізу адаптивного потенціалу як внутрішнього підґрунтя соціально-психологічної адаптованості особистості, що визначає основні її прояви, а саме: загальну здатність до пристосування, запобігання розвитку дисфункцій та патологій, обирання конструктивних засобів поведінки, підтримання оптимального характеру протікання процесу адаптації.

Список літератури:

1. Леонтьев Д.А. Подход через позитивные черты личности: от психологического благополучия к добродетелям и силам характера [Электронный ресурс] / Д.А. Леонтьев // Личностный потенциал: структура и диагностика. – М. : Смысл, 2011. – С. 42–57. – Режим доступа : <https://istina.msu.ru/collections/1217638/>.
  2. Мельникова Н.Н. Диагностика социально-психологической адаптации личности : Учебное пособие / Н.Н. Мельникова. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2004. – 57 с.
  3. Реан А.А. К проблеме социальной адаптации личности / А.А. Реан // Вестник СПбГУ. Сер 6. – 1995. – Вып. 3. – № 20. – С. 74–79.
  4. Савченко О.В. Рефлексивна компетентність особистості : монографія / О.В. Савченко. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2016. – 583 с.
-

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ

СЕРГІЄНІ О.В.

*д. мед. н., професор кафедри психології
Дніпропетровський гуманітарний університет*

ШЕВЯКОВ О.В.

*д. психол. н., завідувач кафедри психології
Дніпропетровський гуманітарний університет*

ПРІСНЯКОВА Л.М.

*професор кафедри психології
Дніпропетровський гуманітарний університет*

БРАТЧІКОВА Ю.К.

*магістрант кафедри психології
Дніпропетровський гуманітарний університет*

В роботі досліджено гендерні особливості стресостійкості особистості. Розглянуто аспекти формування, стресостійкості за гендерною ознакою в залежності від механізмів психологічного захисту. Проаналізовано роботи провідних вчених, які розглядали гендерні особливості стресостійкості особистості. Висвітлено види та чинники механізмів психологічного захисту. Ідентифіковано сучасні можливості та перспективні напрями формування гендерних особливостей стресостійкості особистості.

На підсвідомому рівні у кожної людини існують механізми, які допомагають залишатися цілісною особистістю, оберігають свідомість від негативних емоцій і переживань, навіть руйнування. Незалежно від своєї природи, людина постійно використовує певні механізми психологічного захисту, часто навіть не підозрюючи про це. Актуальність даної роботи полягає в тому, що в сучасному світі, який характеризується напруженим ритмом життя, високими ризиками виникнення стресогенних ситуацій людині доводиться придушувати ті чи інші емоції і переживання, «заганяючи» їх у підсвідомість, тим самим доводячи себе до психологічних (психічних) розладів та психосоматичних захворювань, що супроводжується необхідністю підвищувати рівень стресостійкості задля збереження психічного здоров'я.

Важливий внесок у проблему гендерних особливостей стресостійкості особистості внесли чисельні вітчизняні та закордонні вчені. Теоретична база вивчення психологічного захисту, концепцій психології стресу викладена у роботах таких авторів: В.А. Абабкова, М. Перре [1]; В.О. Бодрова [2]; Л.О. Китаєва-Смика [3]; В.М. Корольчука [4]; В.М. Мясіщева [5].

Метою даної роботи є виявлення гендерних відмінностей при виборі поведінкових моделей (копінг-стратегій) для формування певного рівня стресостійкості особистості. У дослідженні використані основні методики, спрямовані на визначення соціально-психологічних та гендерних особливостей юнаків, рівень адаптації їх, копінг-стратегій та захисних механізмів, що чинять вплив на стресостійкість особистості.

Таким чином, на рівень стресостійкості впливають соціально-психологічні та гендерні характеристики особистості, характер копінг-стратегій поведінки та психологічного захисту.

Використані методики надали можливість охарактеризувати і визначити особистісні особливості психологічних механізмів особистості та особливості прояву їх в різних ситуаціях – у спілкуванні та вирішенні конфліктів і протиріччя, виходячи з загальної (оцінка по кожному критерію) психологічної характеристики особистості, яка дає можливість визначити рівень стресостійкості за гендерною ознакою, а також використовувати отримані знання у конкретних видах діяльності.

Список літератури:

1. Абабков В.А., Перре М. Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / В.А. Абабков, М. Перре. – СПб.: Речь, 2004. – С. 165.
  2. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление. – М.: ПЭР СЭ, 2006. – С. 528.
  3. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса / Л.А. Китаев-Смык. – М.: «Наука», 1983. – С. 368.
  4. Корольчук В.М. Стресостійкість, як адаптивний потенціал особистості / В.М. Корольчук / Індивідуальні психофізіологічні особливості людини та професійна діяльність: матеріали IV наук.-практ. конференції / Нац. акад. наук України, М-во освіти і науки України. – Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2009. – С. 36.
  5. Мясищев В.Н. Эмоциональный стресс: Физиологические и психологические реакции / В.Н. Мясищев, В.Л. Леви. – М.: Медицина, 1970. – С. 329.
-

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРОЦЕСІВ РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

СТАВИЦЬКИЙ Г.А.

к. психол. н., асистент кафедри соціальної психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Складним і суперечливим явищем кінця ХХ початку ХХІ ст. є активізація етнонаціональних процесів, що відбувається на тлі процесів світової економічної інтеграції та широкої взаємодії культур. Зростаюча роль етнічної самосвідомості в сучасному світі робить актуальною задачу різнобічного вивчення цього феномена. Комплексність проблеми етнічної самосвідомості зумовлює необхідність консолідації різних наук у її вивченні, синтезу результатів багатаспектного аналізу.

У соціально-психологічній науці виділяють три основні підходи до розуміння етнічного феномену – конструктивістський, інструменталістський, примордіалістський [1; 2].

Згідно конструктивістського підходу до розуміння етнічної спільності, що базується на диференціації культур, етнічні почуття й уявлення є інтелектуальним конструктом письменників, учених, політиків (Ф. Варт, Б. Андерсон, Р. Бурдье, Е. Геллнер, Е. Хобсбаум, В.А. Тишков та ін.).

Представники інструменталістського підходу розуміють етнічну групу як спільність, поєднувану інтересами, а етнічність як засіб для досягнення групових інтересів, мобілізації в політичній боротьбі (Н. Глезер, Д. Мойніхін, Дж. Девіс та ін.).

У теоріях примордіального підходу виділяються два напрямки. Перший – соціобіологічний, який розглядає етнічність як об'єктивну данність, початкову характеристику людства та пояснює етнічність за допомогою еволюційно-генетичних ідей. Другий – еволюційно-історичний, де етноси є соціальні, а не біологічні спільноти, глибинно пов'язані з соціально-історичним контекстом. Це реально існуючі групи з притаманними їм рисами – мовою, культурою, ідентичністю, що відрізняють їх від інших груп. Відповідно до вказаного підходу, етнічні властивості формуються тільки у певних умовах – територіальних, природних, соціально-економічних, державно-правових.

Примордіальний підхід розглядає етнічну самосвідомість як суб'єктивний (психологічний) чинник, який відображає об'єктивно функціонуючу реальність. Переважна більшість українських і російських дослідників (Ю.В. Бромлей, В.І. Козлов, П.І. Кушнер, В.І. Павленко, А.П. Пономарьов та ін.) у трактуванні природи етнічності належать до примордіальної парадигми.

Ці вчені визначають етнічну самосвідомість як провідну ознаку етносу, вирішального етновизначника, здатного відображати різні соціальні зв'язки, до яких відносять: спільність походження, мови, території, у ряді випадків державної приналежності, економічних зв'язків, спільності культури і релігії.

Компліментарній самосвідомості, як відчуттю групової єдності і протиставлення своєї групи зовнішній «ми і вони», властива стійкість, що дозволяє етнічній спільноті протягом всієї історії зберігати етнічну систему. Здатність окремих індивідів чи колективу індивідів, що складають ту чи іншу етнічну спільність, відображати навколишній світ, формує так звану своєрідність етнічної картини світу, а також етнічну специфіку, яка знаходить своє справжнє відображення в етноціннісних орієнтаціях. Етноціннісні орієнтації – це не лише властивість етнічної самосвідомості, а й сутнісна сторона буття етносу.

О.М. Лозова зазначає, що етнічний образ (картина) світу виступає системотвірним компонентом етнічної свідомості індивіда та соціальної групи. Реальна дійсність відображається свідомістю індивіда у вигляді картини (образу) світу, що структурується за посередництвом структур суб'єктивного досвіду, а ці останні, у свою чергу, репрезентуються за допомогою семіотичних систем другого порядку, зокрема, мови, культури, фольклору. Свідомість етносу може реалізуватися на рівні операціональних смислів, на егоцентричному, групоцентричному, просоціальному та духовному рівнях [4, с. 162-168].

Базуючись на такому підході, ми можемо стверджували, що це стосується і реалізації структур етнічної самосвідомості як етнічної групи (етносу загалом), так і окремих індивідів, що утворюють етнічну спільність.

Етнічна самосвідомість є одночасно причиною, умовою і наслідком об'єднавчих процесів народу, що веде до утворення нації. Вона виступає суттєвим компонентом структури етносу поряд з такими складовими, як спільність походження, культура, мова, господарське життя тощо. Етнічна самосвідомість пов'язана з самоназвою народу, зміни якої віддзеркалюють трансформацію як самосвідомості етносу, так і національної ідеї [5, с. 65].

Головними ознаками етнічної самосвідомості є усвідомлення: етнічної спільності, особливих етнопсихологічних рис, особливої етнічної культури, а також соціально-моральна самооцінка, етнічна самоідентичність.

Процеси колективного та індивідуального самоусвідомлення пов'язані із зміною соціально-економічної, культурно-історичної чи геополітичної ситуації. Оскільки процес такого самоусвідомлення є безперервним, то можна говорити про розвиток колективної чи індивідуальної самосвідомості. Тому колективна, в нашому випадку етнічна самосвідомість народу та його громадян, фокусується переважно навколо актуальних ідей та цінностей, які мають власну специфіку та суспільно-історичний характер.

На сьогодні, на теренах України центральними об'єднувальними ідеями, навколо яких консолідується колективна й індивідуальна етнонаціональна самосвідомість українців, стають ідеї державницького становлення українського народу, розвитку української культури, мови та їх впровадження у практику повсякденного життя [3]. Адже життєспроможність і активність нації (етносу) вирішальною мірою визначаються рівнем розвитку та особливостями їх самосвідомості.

Етнічна самосвідомість розрізняється за своїми носіями як етнічна самосвідомість окремого представника етносу, і як етнічна самосвідомість етносу загалом. Індивідуальна етнічна самосвідомість як духовне породження є здат-

ністю ідентифікувати себе з певним етносом, відокремлюючись водночас від інших етносів, усвідомлювати своє етнічне «Я» як неповторне, унікальне явище. Етнічна самосвідомість одна з найвагоміших ознак етнічної приналежності поряд зі знанням етнічної мови, фольклору, звичаїв, символіки, історії етносу, його літературних, мистецьких пам'яток тощо. В етнічній самосвідомості центральне місце займає уявлення про спільність походження та історичну долю, що спирається на загальні генеалогічні перекази, участь в історичних подіях, на зв'язок з рідною мовою й рідною землею.

Таким чином, саме етнічна самосвідомість є однією з найсуттєвіших ознак та визначальним критерієм існування етносу, важливою ознакою етнічної спільності, що є відображенням об'єктивного буття цієї спільності. Вона пов'язана з усвідомленням народом та кожною особистістю, яка складає народ, своєї приналежності до певного етносу, що базується на спільності походження, території проживання, господарської діяльності, мови, культури, історичної долі та визнанні особливих специфічно-історичних рис свого народу (ментальності).

Список літератури:

1. Андреева Г.М. Зарубежная социальная психология XX столетия: Теоретические подходы: Учеб. пособие для вузов / Г.М. Андреева, Н. Н. Богомолова, Л. А. Петровская. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 287 с.
  2. Арутюнян Ю.В. Этносоциология / Ю.В. Арутюнян, Л.М. Дробижева, А.А. Суколов. – М.: Пресс, 1998. – С. 177-179.
  3. Боднар М.Б. Вплив етнопсихологічних життєвих орієнтацій на самоактуалізацію студентської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / М.Б. Боднар. – К., 2004. – 20 с.
  4. Лозова О.М. Психосемантика етнічної свідомості: проблеми й тенденції розвитку // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО. – 2006. – № 12. – С. 162-168
  5. Львовичкіна А.М. Етнопсихологія: [навч. посіб.] / А.М. Львовичкіна. – К.: МАУП, 2002. – 144 с.
-

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ДУХОВНОЇ САМОСВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ ОНТОГЕНЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ

СТАВИЦЬКА С.О.

д. психол. н., завідувач кафедри загальної

і соціальної психології та психотерапії, професор

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У своїй роботі ми виходимо з базових положень про те, що психічний розвиток людини в онтогенезі можна розглядати як поетапно-ієрархічне становлення рівнів психіки (свідомості й самосвідомості) від індивідного до особистісного, далі до індивідуального й до суб'єктного, які реалізуються в процесі динаміки об'єкт-суб'єктної та суб'єкт-суб'єктної взаємодії між людиною і соціумом (світом) і носять гармонійний, дисгармонійний чи збалансований характер. Основним завданням соціалізації та онтогенетичного розвитку індивіда, в цьому контексті, виступає потреба досягти індивідуально-суб'єктного рівня розвитку.

Теоретичні, експериментальні і прикладні напрямки дослідницьких підходів до розуміння цих процесів групуються навколо конструкцій, які деякі автори позначають як «категорійні блоки», «категорійні тріади» (М.Г. Ярошевський, В.В. Умрихін), парадигмальні формули (Т. Kuhn, А.В. Лібін): «*організм – індивід – особистість*», «*індивід – особистість – індивідуальність*» [2]. Якщо необхідність розведення понять першої пари (індивід й особистість) відзначається представниками практично всіх напрямків вітчизняної психологічної теорії (Б.Г. Ананьєв, Г.С. Костюк, О.М. Леонт'єв, С.Д. Максименко, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн), то при аналізі співвідношення цих понять із терміном «індивідуальність» між ними виникають значні розбіжності. Щоб підкреслити інтегральність утворення першої пари понять, додають різні модифікації – «соціальний індивід», «суб'єкт діяльності», «метаіндивідуальність». Індивідуальність також розглядають як інтегральне утворення, що включає тріаду «*індивід–особистість–суб'єкт діяльності*» (Б. Г.Ананьєв). Поєднання властивостей людини як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності зумовлює її індивідуальність, яка є найпізнішим продуктом як онтогенетичного, так і філогенетичного розвитку людини. За висловом Б.Г. Ананьєва «Високий коефіцієнт екстеріоризації активності діяльності дозволяє людині будувати себе зсередини...» [1, с. 267].

Важливим для нас є підхід, у якому «індивід-особистість-індивідуальність, суб'єкт» представлені як елементи еволюціонуючої системи (О. Г. Асмолов, В. О. Татенко). Індивідний рівень властивостей – статеві, вікові й конституціональні (включаючи нейродинамічні) особливості (Б. Г. Ананьєв), прийнято вважати безособовими передумовами розвитку суб'єкта на рівні організму. Їх усвідомлення пов'язане із *фізичною самосвідомістю*. На-

ступним етапом розвитку людини після індивідуального рівня є становлення особистості як психологічного носія соціальних властивостей. Якщо узагальнити визначення поняття «особистість», що існують у рамках різних психологічних теорій і шкіл зарубіжної психології (Г. Айзенк, Дж. Гілфорд, К. Левін, А. Маслоу, Ж. Нюттен, Г. Олпорт, К. Юнг ін.), то можна сказати, що особистість традиційно розуміють як синтез усіх характеристик індивіда в унікальну структуру, що визначається й змінюється в результаті адаптації до постійно мінливого середовища й, значною мірою, формується реакціями навколишніх на поведінку певного індивіда. У результаті вироблення таких адаптивних реакцій і відбувається самокорекція індивіда з точки зору його соціалізації, тобто у процесі перетворення в соціалізованого індивіда (особистість) на основі вроджених та зі збереженням і певною модифікацією набутих індивідуальних особливостей.

Відповідно до вітчизняної традиції, особистість – це соціальне за своєю природою, відносно стійке, прижиттєво сформоване психологічне утворення, яке є системою мотиваційно-потребових відносин, що опосередковують взаємодію суб'єкта й об'єкта (Л.С. Виготський, І.Д. Бех, Л.І. Божович, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, О.Б. Орлов, С.Л. Рубінштейн та ін.). Таким чином, зарубіжні і вітчизняні підходи базуються на розгляді особистості як соціального утворення, що дозволяє нам говорити про розвиток *соціокультурної самосвідомості* особистості у процесі соціалізації індивіда на шляху його становлення як особистості.

У феноменальному плані самосвідомості особистості вичленовують афективно й когнітивно акцентовані мотиваційні відносини, а також, мотиваційні утворення третього типу, представлені гармонійними мотиваціями, що проявляються як «внутрішні мотиви» і породжують особливі стани свідомості особистості, які одержали у психології назву «стан потоку». Для них характерні індіферентність відносно соціальних оцінок, уповільнення суб'єктивного часу, втрата такої характеристики конвенціональної свідомості, як чітка межа між самим собою й тим, що мене оточує. Це проявляється в прагненні бути собою, підсилює інтегрованість особистісних структур (Г. Олпорт), підвищує ступінь позитивності, емпатійності, конгруентності (К. Роджерс), що сприяє підвищенню ступеня загальної автентичності людини своїй сутності, робить доступними «пікові переживання» (А. Маслоу) [3].

За нашою концепцією ці властивості притаманні самосвідомій особистості, яка має атрибути повноцінно функціонуючої індивідуальності із домінуванням загальнолюдських цінностей, що гармонійно вписуються в її духовне буття на рівні *психічної самосвідомості*. Такі характеристики високого рівня самосвідомості задають динаміку психологічних новоутворень особистості, які сприяють найповнішому виявленню її індивідуальних властивостей і переходу на якісно новий рівень духовного функціонування – рівень індивідуальної суб'єктності.

Відповідно, розвиток індивідуальності визначається розвитком *психічної самосвідомості*, а розвиток *духовної самосвідомості* визначається ціннісно-

світоглядною спрямованістю індивідуальних властивостей особистості, як суб'єкта власної життєдіяльності [4].

Тому, індивідуальність ми розглядаємо як цілісну системну характеристику людини, яка є носієм вищого, порівняно з особистістю рівня розвитку духовної самосвідомості.

Отже, динамічні зміни індивідуальних властивостей особистості вирізняють три течії розвитку, які залежать одна від одної: перша пов'язана з біологічним організмом та функціонуванням тіла, друга стосується психічного (душевного) розвитку, а третя – соціокультурного. У плануванні та керуванні розвитком особистості як суб'єкта, потрібно враховувати кожен з вищезгаданих течій розвитку, які взаємно переплітаються і впливають одна на одну, визначаючи в цілому духовний розвиток людини в онтогенезі. Відповідно, розвиток духовної самосвідомості, на наш погляд, визначається гармонійністю, дисгармонійністю чи збалансованістю таких впливів.

Спрямованість самосвідомості (гуманна-антигуманна, просоціальна-антисоціальна) визначатиме духовний чи антидуховний аспект розвитку індивідуальності, а гармонійне, дисгармонійне чи збалансоване поєднання її структурних компонентів впливатиме на рівень та мотиваційно-ціннісну спрямованість розвитку духовної самосвідомості людини.

Список літератури:

1. Ананьев Б.Г. Выступление на обсуждении книги “Человек как предмет познания”/ Б. Г. Ананьев // Художественное творчество. – Л.: Наука, 1983. – С. 262-268.

2. Либин А.В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций / А.В. Либин. – М.: Смысл, 1999. – 532с.

3. Орлов А.Б. Психология личности и сущности человека: парадигмы, проекции, практики: учеб. пособ. для студен. вузов, обуч. по спец. «Психология» / Александр Борисович Орлов. – М.: Academia, 2002. – 270с.

4. Ставицька С. О. Теоретичний аналіз проблеми становлення і розвитку індивідуально-особистісних характеристик в юнацькому віці / С. О. Ставицька // Наукові записки Ін-ту психології імені Г.С. Костюка АПН України: в 4-х т. / за ред. С.Д. Максименка. – К.: Главник, 2005. – Вип. 26. – Т. 4. – 2005. – 400 с. – С. 88-95.

ОСОБИСТІСНИЙ КОНСТРУКТ ЯК СМИСЛОВА СИСТЕМА СУБ'ЄКТИВНОГО ДОСВІДУ ІНДИВІДА

ТАТОЧЕНКО С.А.

*аспірант факультету психології, історії та соціології
Херсонський державний університет*

Кожну мить людина залучена в процес життя і ланцюг подій, які відбуваються навколо. Проте, що б не відбувалося, всі події людина оцінює і тлумачить, у відповідності зі своїм суб'єктивним поглядом на світ, опираючись на власний життєвий досвід, формуючи тим самим особистісну конструктну систему, яка стає для неї путівником у навколишньої реальності.

Автор теорії особистісних конструктів Д. Келлі вважав, що конструкти – це категорії мислення, способи тлумачення світу та інтерпретації подій, які дають можливість вибудовувати лінію власної поведінки, передбачати та контролювати події, які відбуваються у житті людини.

С.С. Смагіна зазначає, що відповідно до теорії Келлі, суб'єкт реалізує в діяльності структури, які закладені в його свідомості та картині світу: систему тлумачення, яка спрямована в майбутнє, у вигляді якоїсь оформленої лінгвістичної системи, яка детермінує, планує поведінку, структурує сприйняття та інші «особистісні процеси» (думки, почуття, досліди, вчинки та ін.). Таким чином, конструктна система виглядає не як незмінний конгломерат, а як добірка пластичних гіпотез про мінливий світ, які постійно перевіряються досвідом. Отже, поведінка людини визначається тим, як вона прогнозує майбутні події за допомогою власних унікальних конструктів [4, с. 36].

На думку М.Б. Кувалдіної, робота свідомості, перш за все, спрямована на захист усвідомлених гіпотез, тому невідповідність останніх дійсності призводить до активізації захисного пояса свідомості. Захисний пояс свідомості перетворює несподівану інформацію в очікувану, підганяючи її до вже сформованих у свідомості конструктів.

Однак, як зазначає С. Мадді, своєрідним «трампліном» для змін в конструктній системі людини є тривога від непідтвердженого очікування. Коли конструкти не дозволяють робити точні прогнози, вони змінюються і перевіряються нові. Є. Л. Доценко у своїх роботах підкреслює, що світ суб'єкта в цілому організований як складна ієрархія категорій (категоріальних систем), які характеризуються відносною стійкістю основних смислових зв'язків та функціональною рухливістю структур. Принцип організації полягає в тому, що одиниця будь-якого рівня утворюється як взаємне відображення предметних, мотиваційних та операціональних сторін діяльності суб'єкта, перетворюючи їх тим самим в суб'єктивний досвід [2, с. 15].

А.А. Димитрюк, розглядає особистісний конструкт, як структурний елемент когнітивного конструкту (пам'ять, когнітивний стиль, особистісний конструкт). Структурним елементом, що зберігає інформацію індивідуального досвіду, є пам'ять. На її думку, особистісний конструкт містить встановлені

зв'язки між «інформаційними одиницями». Когнітивний стиль викликає їх (інформаційні одиниці) до актуалізації в процесі здійснюваної когнітивної активності суб'єкта [1, с. 78].

За концепцією О.Г. Рихальської, важливою складовою життєвої антиципації (передбачення) є структурні утворення з категорій або конструктів, які моделюють зв'язки між життєвими подіями, характеристиками життєвого шляху та чинниками, що їх зумовлюють, рисами особистості та параметрами життєвої ситуації. Саме завдяки цим утворенням, суб'єкт може переходити від категоризації теперішнього або минулого, до категоризації майбутнього, тобто здійснювати акти антиципування [3, с. 8].

Як стверджує Н.М. Токарева, конструкти надають особистісного смислу подіям, планам, спогадам, висловлюванням, до яких долучаються, через детермінованість інтерпретації способів, якими суб'єкт конструює та реконструює смисл свого життя. Кожна особистість моделює свій смисл у термінах своїх унікальних конструктів. Сенси, які людина приписує подіям, коріняться у суб'єктивній оцінці того, що передує цим подіям, і того, що виступає їх наслідками [5, с. 56].

Отже, слідом за А.В. Сірим можна стверджувати, що особистісні конструкти індивіда – це смислові системи, які людина створює і потім з їх допомогою взаємодіє з об'єктивною дійсністю. Особистісний конструкт як система поєднує в собі емоційні і когнітивні компоненти життєдіяльності людини. Саме когнітивні процеси, надбудовуючись над афективними, обумовлюють адекватність сприйняття, дозволяють осмислено взаємодіяти та характеризують зміст і межі суб'єктивної реальності.

Таким чином, стає зрозумілим, що особистісні конструкти – це певні форми опису навколишньої реальності, які знаходяться у свідомості людини і визначають її поведінку. Як відмічає Д.М. Долганов, конструкт є кінцевим продуктом розумового процесу людини, який служить описовою моделлю світу. Іншими словами, опис реальності це не теж саме, що сама реальність, а лише її проекція, що формується розумом. Система особистісних конструктів розглядається в контексті структури свідомості і когнітивної сфери особистості. Проте сказати, що конструкти належать тільки одній з цих сфер, неможливо. В рівній мірі система конструктів – це і феномен свідомості, і феномен мислення. Конструкти знаходяться у взаємозв'язку також і з системою сенсів. Таким чином, усі вказані компоненти включені в загальну структуру суб'єктивного досвіду особистості, і відбивають сліди взаємодії суб'єкта з дійсністю.

Також треба зазначити, що особистісні конструкти – це суб'єктивна, ієрархічна, когнітивна смислова система, яка може змінюватися; яка спрямована в майбутнє, але враховує попередній досвід; яка детермінує, планує поведінку, структурує сприйняття, думки, почуття, досліди, вчинки, та за допомогою якої людина має можливість взаємодіяти з об'єктивною дійсністю.

Враховуючи усе вищевикладене, можна припустити, що саме створена людиною система особистісних конструктів, як особливий суб'єктивний засіб, допомагає сприймати, розуміти і усвідомлювати навколишню дійсність, аналізувати, прогнозувати і оцінювати минулі, справжні та майбутні події власного життя.

Список літератури:

1. Димитрюк А.А. Когнитивный конструкт и его влияние на возникновение одиночества в зрелом возрасте / А.А. Димитрюк // Инновации в науке: сб. ст. по матер. XIX международной заочной научно-практической конференции., 22 апреля 2013 г. Новосибирск: «СибАК», 2013. – С. 77–84.
  2. Доценко Е.Л. Семантика межличностного общения: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. психол. наук: спец. 19.00.11 «Психология личности» / Е. Л. Доценко. – Москва, 2000. – 42 с.
  3. Рихальська О. Г. Психологічні особливості життєвої антиципації особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.01 «Загальна психологія» / О.Г. Рихальська. – К., 2004. – 21 с.
  4. Смагина С.С. Субъективная репрезентация межличностных отношений студентов в особенностях динамики их индивидуального сознания (структурно-семантический аспект): дис. ... канд. псих. наук : 19.00.05 / Смагина Светлана Сергеевна. – М. РГБ, 2002. – 157с.
  5. Токарева Н.М. Теоретичний аналіз проблеми моделювання особистісних конструктів у парадигмі когнітивно-соціальної персонології / Наталя Миколаївна Токарева // Наука і освіта. – 2014. – №1. – С. 55–60.
-

ВІДНАЙДЕННЯ СЕНСУ ЖИТТЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ВЧИНКУ ЯК СПОСІБ ПОДОЛАННЯ ЕМОЦІЙНИХ ТРАВМ

УЛЬКО Н.М.

*аспірант кафедри загальної і соціальної психології та психотерапії
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова*

Всю історію існування людина стикається з травматичними подіями та знає емоційних травм. І від того, як вона впоралася з викликами життя, залежить її психічне здоров'я, якість життя загалом та подальший особистісний розвиток. Адже, емоційна травма – це те, що людина сприймає як загрозу своєму існуванню, те що порушує нормальну життєдіяльність та стає певним потрясінням, переживанням особливого значення. З одного боку, до цього призводить не сама травматична ситуація, а страшний зміст, який в цій події знаходить людина і, який здійснює вплив на її самопочуття й суттєво впливає на подальший особистісний розвиток. З іншого – важливо зробити акцент і на прийнятті рішення та виборі, які людина робить в складних життєвих обставинах. Йдеться про вчинок, який може змінити парадигму людського життя; спричинити як регресивний, так і стимулювати прогресивний розвиток. Адже вчинок має як сенсовий, так і особистісний аспекти. Ми виходимо з положень В.А. Роменця [1], що для кожної особистості сенс дій визначається: активністю, буттєвістю, відповідальністю, подієвістю. Вчинок формує і модифікує сві-

домість особистості. Наслідком вчинку є рефлексивне усвідомлення особистістю себе, власних можливостей фізичної, моральної та духовної енергетичності. Сьогодні, як ніколи, постає питання про відродження моральних цінностей, зміцнення духу, перетворення життя в рамках особистої свободи та відповідальності, волі людини до сенсу, розвитку її суб'єктності. Суб'єктність і вивчення вчинкової активності людини (мотивованості у здійсненні вибору) займають вагомe місце в площині нашого дисертаційного дослідження, що стосується особливостей психокорекції емоційних травм у дорослому віці, зокрема у людей, які побували в зоні військових дій на Сході України.

За нашими спостереженнями в роботі з емоційно травмованими клієнтами важливим моментом в прийнятті рішення та здійсненні вчинку було розуміння сенсу, за ради чого чи кого здійснювався той чи інший вчинок. У цьому контексті методологічно важливими для нашого дослідження є теоретичні положення В.А. Роменця [1], який розділяє дію і вчинок та ґрунтується на тому, що ситуація життєвого вибору для людини важлива як можливість взяти відповідальність за своє життя, його напрям, зміст і сенс, що власне й готує ґрунт для справжнього вчинку.

Поруч із свободою вибору стоїть і «внутрішня сила» людини, яка може протистояти «умовному існуванню з невідомою межею» [2, с. 247]. Йдеться про використання внутрішніх ресурсів людини для подолання емоційної травми та пост-травматичного зростання.

Питанням суб'єктивності в площині сенсу задається і В. Франкл, який акцентує на тому, що сенс – це питання інтерпретації. Людина говорить про сенс як про те, що потрібно знайти, а не створити У такому контексті вкрай важливі емпіричні дослідження В. Франкла щодо особистісного розвитку людини через віднайдення сенсу життя, особливо через цінність відношення до ситуації, в якій вона опинилася [3, с. 118-126]. Це зумовлено низкою причин політичного та громадського характеру й визначається ситуацією, що складається в нашій країні. Збільшення надзвичайних ситуацій в сучасному житті (військові дії, природні катаклізми, насилля) та різноманітні психічні травми – роблять актуальною проблему пошуку ефективних психокорекційних підходів, що змогли б лягти в основу «відновлюючих» програм практичної психологічної допомоги людям, які пережили травму. Йдеться про пошуки шляхів роботи з людьми, які перебувають в складних життєвих обставинах і, у яких можуть реактивуватися їхні колишні психотравми та утворюватися нові, зокрема – вимушені переселенці, жертви захоплення в заручники; люди, які пережили обстріли і загибель близьких людей; люди, які стали свідками або учасниками агресії чи активних бойових дій. Важливим є виявлення не лише причин та особливостей прояву психотравми у таких дорослих, а й можливості працювати зі своєю травмою та знаходити сенси того, що людина пережила.

В. Франкл говорив про свободу вибору людини, її волі щодо позиції, яку вона займає по відношенню до тих подій, які з нею відбуваються [3].

Т.М. Титаренко акцентує увагу на життєвому виборі як енергетичному джерелі учинкової активності, що спрямовує індивідуальне життєтворення особистості [4, с. 258]. Будь-яка життєва ситуація ставить людину перед про-

блемою її вирішення. І саме в такий спосіб може бути переглянута питання про сенс життя. Важливим є не саме питання – що є сенсом життя; важливо дізнатися – хто є той, хто задається цим питанням [3].

У своєму дослідженні ми будемо виходити з того, що особливість психокорекційної роботи з дорослими, які пережили емоційну травму, полягає в тому, щоби «сплести із ниток розірваного життя» стійку структуру сенсу та відповідальності, готовності до вибору та подальшого вчинку. Адже сенс життя повинен бути виражений стосовно конкретного сенсу людського життя в конкретній ситуації. Йдеться про унікальність кожної людини й унікальність її життєвих сенсів.

Список літератури:

1. Роменець В.А. Поступковая природа психического и предмет психологии / В.А. Роменець // Предмет и метод психологии: Антология [под. ред. Е.Б. Старовойтенко]. – М.: Акад.проект: Гаудеамус, 2005. – С. 379-396.
  2. Франкл В. Воля к смыслу / В. Франкл. – М.: Апрель-Пресс, 2000. – 368 с.
  3. Франкл В. Поиск смысла жизни и логотерапия / В. Франкл // Психология личности : сборник научных трудов. – М.: МГУ, 1982. – С. 118-126.
  4. Титаренко Т.М. Вчинок у приватному житті. Погляд психотерапевта / Т.М. Титаренко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: філософсько-психологічні студії / [за ред. В.О. Татенка]. – К.: Либідь, 2006. – С. 258-278.
-

НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО КОРЕКЦІЇ РОЗЛАДІВ ЗІ СПЕКТРУ АУТИЗМУ У ДІТЕЙ

УСТИНОВА М.В.

аспірант кафедри клінічної психології та психодіагностики

факультет психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Нейропсихологічні дослідження дозволяють виявити різні симптоми у дітей з розладами зі спектру аутизму (РСА), що свідчать про дисфункцію різних відділів мозку. Сучасні дослідження вбачають причину таких порушень розвитку в мозкових процесах та підтверджують те, що причиною аутизму є порушення розвитку мозку, яке відбувається ще на етапі розвитку плоду [2].

Симптоми, що характерні для дітей з РСА можна розділити на ті, що є проявами когнітивного дефіциту та ті, що пов'язані з компенсаторними та захисними механізмами. В подальших дослідженнях ми ставимо за мету розділити ці симптоми.

Було виявлено, що найбільш грубо у дітей з РСА страждає перцептивна сфера, та база, на яку накладається подальший розвиток вищих психічних фу-

нкцій. У більш старшому віці, можливо побачити труднощі міжпівкульної взаємодії, а також функціональну недостатність задніх відділів правої півкулі та невираженість спеціалізації півкуль.

За основу навчання дітей з РСА в нашому дослідженні було взято теорію пластичності мозку, яку запропонував Норман Дойдж. Він підкреслював, що при дефіцитарності чи ураженні одних структур їх роль на себе можуть взяти інші. Засновуючись на цих дослідженнях та отриманих власних даних, стало можливим узагальнити принципи навчання дітей з аутизмом [3].

Тобто в нейропсихологічній практиці ми опираємося на збережені структури мозку, які функціонують без порушень, для того, щоб компенсувати незрілість чи ураження окремих мозкових структур, корекційна програма будується згідно основним принципам нейропсихології дитячого віку [1].

Так, основним принципом є організація мозкових структур в онтогенезі: становлення психічних структур відбувається за схемою – від субкортикальних утворень до кори, від правої півкулі до лівої. Тому на початку роботи корекція має відбуватись саме на сенсомоторному рівні, як базовому для нормального розвитку всіх мозкових систем. При навчанні дітей з аутизмом слід враховувати специфіку їх роботи. Бельмонте М. надає наступні рекомендації по роботі з такими дітьми, які апробовані й в нашому дослідженні, а саме [2]:

1. Аутичним дітям легше зрозуміти і зосередитись на конкретних об'єктах та фактах.

2. Діти з РСА не в змозі швидко переключати увагу, тому треба давати час для того, щоб вони змогли зосередитись, та не давати більше одного завдання за раз.

3. Не давати завдань, які передбачають використання більше однієї сенсорної системи (зорової, слухової, тактильної)

4. Командна робота не для дітей з РСА, вони краще впораються з індивідуальними завданнями. Це не виключає того, що вони мають бути соціалізованими, але в командних завданнях дитина швидше втрачає контроль через гіперстимуляцію.

5. Обмеження в часі та точні рухи зазвичай складають труднощі для дітей з РСА.

Отже, у дослідженнях дітей з розладами зі спектру аутизму можна виявити специфічний нейропсихологічний синдром в основі якого лежать мозочкові порушення; для них характерні моторні розлади, проблеми регуляції тону. В дослідженні також виявлені розлади слухомовленнєвої пам'яті, при тому що зорова пам'ять може бути збережена [4].

Таким чином, проведене дослідження підкреслює необхідність психодіагностичного підходу та нейропсихологічного аналізу при роботі з дітьми з РСА та уможливорює в подальшому розробку методів корекції.

Список літератури:

1. Atypical Integration of Motion Signals in Autism Spectrum Conditions / [C. Robertson, A. Martin, C. Baker та ін.]. // PLoS ONE. – 2012. – № 7. – С. 9.

---

2. Autism as a disorder of neural information processing: directions for research and targets for therapy [Электронный ресурс] / [M. Belmonte, E. Cook, G. Anderson та ін.] // PubMed. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: www.cureautismnow.org

3. Learning in Autism: Implicitly Superb / [D. 2. Nemeth, V. Balogh, Z. Londe та ін.] // PLoS ONE. – 2010. – С. 7.

4. Motor Representation of Actions in Children with Autism [Электронный ресурс] / [G. 1. Cossu, S. Boria, C. Copioli та ін.] // PLoS ONE. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: www.plosone.org.

ВОЛОНТЕРСТВО КАК ПУТЬ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

УЧАЕВА Н.Н.

социальный педагог

Государственного учреждения образования «Гимназия № 1»

г. Солигорска, Республика Беларусь

В современных условиях *волонтерство* – это широкий круг деятельности, включая традиционные формы взаимопомощи, которая осуществляется добровольно, на благо широкой общественности, без расчёта на денежное вознаграждение, с ориентацией на воспитание нравственных качеств личности. На протяжении 2016/2017 учебного года существовал социально-педагогический проект, основная цель которого заключалась в формировании волонтерской направленности условно здоровых детей, гимназистов средней ступени образования и формирования у данной группы социальной компетенции.

Социальной компетенции самой по себе, оторванной от реального и конкретного общества, не существует. Социальная компетенция – это не только и не столько некоторая воспитанность или социализированность человека, сколько способность выжить в обществе и достигать успеха, пользуясь социальными ресурсами.

Под социальной компетенцией мы понимаем:

1. постановка целей;
2. выбор средства и методов, направленных на достижение цели;
3. достижение поставленных целей;
4. способность анализировать результаты деятельности.

Необходимость предварительного этапа заключалась в тщательной выборке в среде гимназистов потенциально способных к волонтерской деятельности. Первый шаг – непосредственная деятельность педагога по выбору волонтеров, формирование у проектной группы мотивационной активности, информированности о той категории общества, с которой предстоит сотрудничать. В нашем

случае речь идет о детях с аутистическими нарушениями. Основной задачей проекта стало формирование социальной компетенции, которая образуется из ряда качеств:

- коммуникативная произвольность;
- социальная предприимчивость;
- способность принимать ответственность;
- способность повести за собой (социальная уверенность);
- умение ориентироваться в социальных ролях и межличностных отношениях;
- умение устанавливать долговременные партнерские отношения;
- способность управлять собственным имиджем.

Важнейшим критерием участия волонтеров в проекте объяснялось наличием потребности, мотивов, положительного отношения к будущим партнерам по коммуникации, а также собственной самооценкой. Волевая сфера соотносит свободную волю, которая есть у каждого, и тех обязательных норм, которые они должны выполнять. Воля формируется в конкретных действиях и проявляется в самостоятельности выбора [2].

По результатам проектной деятельности можно сказать с уверенностью, что группа волонтеров стала более независима, способна без подсказки педагогов принимать и проводить в жизнь важные решения.

В нашем проекте мы уделили внимание взаимодействию педагога и волонтеров, которое формировалось путем демократических отношений. Методы положительного стимулирования, требовательность, основанная на доверии. Такое сотрудничество возможно лишь при наличии и осознании общей, большой, общественно значимой, а потому трудной цели и *веры* в ее достижение. Все наши промежуточные результаты основаны на рефлексии, без чего невозможно корректировать действия и выстраивать дальнейшие планы.

Эффективным средством, активизирующим восприятие театрального искусства участников и оказывающим влияние на формирование их творческой активности, явилась организация и проведение проблемных учебно-творческих занятий. Методика проведения занятий представляет собой совокупность приемов целенаправленной деятельности, которая способствовала развитию психофизического аппарата, совершенствованию технологических навыков участников, формирование умения анализировать предложенный материал; находить в нем основное, наиболее существенное (тему, цель, сверхзадачу, конфликт), последовательно осуществлять различные этапы работы над спектаклем и т.д. Для овладения арсеналом творческих приемов, элементами внутренней и внешней психотехники педагоги предоставляли участникам полную свободу действий, тем самым развивая и закрепляя у них наблюдательность, инициативу, веру. Социально значимая задача состоит в помощи социуму:

- взглянуть на проблемы со стороны и перенести решение проблемной ситуации со сцены в реальную жизнь;
- освободиться от шаблонных образцов поведения и предложить альтернативные решения при различных проблемных ситуациях;

– увидеть себя в контексте социального окружения и определить границы взаимоотношения с ним.

Результатом проекта явилось сформированное волонтерское самоуважение, положительное отношение к себе и адекватная самооценка. Процесс саморегуляции личности, выводящий ее на уровень осознания собственного достоинства, чести и долга, наиболее эффективно происходит в условиях предоставления самостоятельности и развития инициативы. Можно сказать, «от работы к поведению», а не «от поведения к работе». Развивая нравственно-эстетическую культуру волонтеров через действенно-практическую сферу, мы готовим морально-этического лидера будущего, активного гражданина, способного разрабатывать стратегию поведения, осуществлять нравственный выбор и нести за него ответственность [1]. По результатам проведенного экспериментального волонтерского проекта подтверждена гипотеза о формировании социальной компетенции путем моделированного волонтерского социально-педагогического проекта.

Список литературы:

1. Инструктивно-методическое письмо «Особенности организации воспитательной и идеологической работы в учреждениях общего и среднего образования в 2017-2018 учебном году» / Министерство образования Республики Беларусь, 2017.

2. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 2005. – Т. 1.

3. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 794 с.

4. Социокультурная деятельность как средство воспитания личности: Пособие для соц. педагогов и рук. учреждений образования / В.Н. Наумчик, Я.Д. Григорович, Н.В. Самарсова и др.; Под общ. ред. В.Н. Наумчика. – Мн.: Вышш.шк., 2004. – 143с.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКРАСТИНАЦІЇ ЯК ФАКТОРУ ВПЛИВУ НА САМОДЕТЕРМІНАЦІЮ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

ХАСАНОВА Т.Р.

аспірант кафедри психології і педагогіки

Київський національний лінгвістичний університет

Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві обумовлюють напрям самовизначення молодого покоління. Все частіше, навіть доросле покоління проводить дні за роботою у комп'ютері. І якщо раніше захоплення можна було знайти на прогулянці поза домом, то сьогодні значна частина захоплень стала віртуальною – чи перегляд фільмів, чи відео ігри, чи інше. Однак і досі необхідними лишаються деякі етапи життя людини – здобуття освіти, професійне становлення, створення сім'ї та ін. У зв'язку з цим постає проблема стану прокрастинації як фактору впливу на особистісне і професійне самовизначення молоді.

У науковому обігу термін «прокрастинація» вперше з'явився у 1977 році у книзі П. Рінгенбаха «Прокрастинація у житті людини». Окрім Рінгенбаха, прокрастинацію досліджували А. Елліс, В. Кнауца, Дж. Бурка, Л. Юен, Н. Мілграм та інші. Наприкінці 20-го – початку 21-го століття ця проблема привернула увагу і російських психологів В. Ільїна, В. Барабанщиковой, О. Шемякіної, Я. Варваричевої та ін.

Прокрастинація – це свідоме відкладання виконання спланованих дій, незважаючи на те, що це призведе до виникнення проблем. Таке явище може вплинути на будь-яку сферу діяльності суб'єкта: навчальну (відкладання підготовки домашнього завдання, підготовки до іспиту, написання кваліфікаційних робіт), трудову (нездатність реалізувати проект вчасно, виконати у спланований строк), соціальну (відкладання важливих телефонних дзвінків, зустрічей, відповідей на листи), побутову (відкладання запланованого ремонту, виконання домашніх обов'язків). При прокрастинації людина зволікає навіть тоді, коли на сто відсотків впевнена у необхідності дії [2, с. 6].

Існує декілька підходів до пояснення причин цього явища. Знижена самооцінка, невпевненість у собі, досвід колишніх невдач у виконанні даної роботи викликають у людини тривогу, страх, особливо, якщо результати передбачають публічну оцінку. Деякі вчені пояснюють виникнення прокрастинації ситуативними факторами. Існує припущення, що людина схильна відкладати справи заради вродженого прагнення до отримання миттєвого задоволення. Інші дослідження показують, що суть прокрастинації у прагненні протистояти встановленим ззовні правилам та термінам. Коли людина незадоволена певною системою, у якій перебуває, і нічого не може змінити своїми силами, запускається прокрастинація. Порушуючи терміни виконання певної діяльності, людина створює ілюзію своєї незалежності та впливу на зовнішні обставини.

З огляду робіт дослідників можна зробити висновок, що найбільш вивченою є академічна прокрастинація. Насамперед, це пояснюється можливістю легкої діагностики студентської молоді. Студенти схильні відкладати виконання навча-

льних завдань, підготовку до семінарів та ін.. Також вважається, що з віком рівень прокрастинації знижується [3, с. 187].

З питань психічного здоров'я, активний стиль життя є критично необхідним фактором у процесі самовизначення. Згідно з теорією самодетермінації, фізична активність може бути суттєвою винагородою, що однаково сильно сприяє щастю і життєвій енергійності [4, с. 108].

Молодим людям важливо проявляти свою готовність до активних дій, самостійність у прийнятті рішень, виступати джерелом власного розвитку і активним суб'єктом свого життя або, іншими словами, активізувати само детермінуючу поведінку. У зв'язку з цим актуальним стає питання про те, як процес самодетермінації проявляється у житті сучасної молоді. Феноменологія «самодетермінації» визначається як здібність суб'єкта суспільних відносин відчувати і реалізовувати у своїй поведінці свободу вибору, не зважаючи на об'єктивні обмежуючі фактори середовища або вплив неусвідомлених внутрішньо особистісних процесів [1, с. 3].

Виходячи з вище викладеного, припускаємося висновку, що змінам сучасного світу піддається не лише розвиток високих технологій. Адже, темп сьогоденних нововведень вимагає від людини своєчасної адаптації для повноцінного життя в соціумі, що, безумовно, впливає на якість і можливості самовизначення людини.

Однак питання масштабності впливу стану прокрастинації залишається відкритим і потребує додаткових досліджень, з метою розроблення практичних рекомендацій для зменшення впливу прокрастинації, як поточного фактору, на життя та для майбутнього уникнення осередків підживлення даного стану.

Список літератури:

1. Зябина О.В. Особенности кризисных проявлений процесса самодетерминации в молодежной среде (на примере студентов профессиональных училищ). / О.В. Зябина. // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). – 2013. – № 24. – 13 с.

2. Крейдун Н.П. Особливості особистості студентів, схильних до лінії та прокрастинації. / Н.П. Крейдун, О.А. Невоєнна, О.Є. Поліванова, Л.М. Яворовська, С.Г. Яновська. // Проблеми сучасної освіти : збірник науково-методичних праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – Вип. 4. – С. 6-12.

3. Сибирцева Е.И. Изучение феномена прокрастинации в отечественной психологии [Текст] / Е.И. Сибирцева // Научные исследования от теории к практике: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 7 июня 2016 г.). В 2 т. Т. 1/ редкол.: О. Н. Широков [и др.]. – Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. – № 2(8). – С. 186-191.

4. Ryan R. Self-determination theory and physical activity: the dynamics of motivation in development and wellness / R. Ryan, G. Williams, H. Patrick, E. Deci. // Hellenic Journal of Psychology. – 2009. – Vol. 6. – С. 107–124.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

ЦЛИНКО І.О.

к. психол. н., доцент кафедри практичної психології

Херсонський державний університет

В технологічно розвинутому суспільстві ігнорується і нівелюється роль емоцій у регуляції діяльності особистості, що призводить до втрати вміння їх конструктивного переживання і порушенню психічного і соматичного здоров'я.

Так, за М.В. Гринців, емоції є засобом відображення відношення особистості до значимих об'єктів оточуючого світу. Це суб'єктивна форма існування потреб: емоції сигналізують особистості про потреби і спонукають до спрямування діяльності. Емоції відображають відношення суб'єкта до світу і до самого себе, інформують про задоволення чи незадоволення потреб, а також про можливість її задоволення чи незадоволення у майбутньому [1].

Емоції відіграють значну роль у житті особистості і виконують ряд функцій: оцінюючу, спонукальну, регулюючу, активуючу, експресивну. Вочевидь, задоволеність потреб буде виражатись у формі позитивних емоцій, і незадоволення відповідно навпаки. У зв'язку з цим актуальним є питання аналізу можливих шляхів конструктивного аналізу та проживання емоцій, що сигналізують про незадоволення потреб особистості, тобто про їх регуляцію.

Регуляція емоцій, за В.В. Зарицькою – це усвідомлення особистістю власних емоційних переживань, біологічно і соціально цілеспрямоване їх використання для досягнення мети і задоволення потреб. Регуляція емоцій передбачає використання знань про власні емоції для вирішення проблем, про які вони сигналізують. Важливим є те, що регуляція емоцій передбачає максимально можливий зовнішній прояв, розрядку емоційних станів конструктивними засобами, які не порушують інтереси, права і свободи інших людей. Використання енергії емоційних переживань для організації конструктивної цілеспрямованої поведінки називається копінгом. Здатність особистості долати негативні емоціогенні ситуації призводить до збереження емоційної рівноваги [2].

Є.А. Чудіна розглядає два типи копінга: а) копінг, спрямований на зміну зовнішнього світу, або копінг, орієнтований на проблему (інтерпсихічні форми копінгу). Найбільш оптимальний, оскільки активні дії знижують дію стресорів на особистість; б) копінг, спрямований на зміну внутрішнього світу (інтрапсихічні форми копінгу). Змінює відношення до проблеми і є дієвим, якщо проблема фактично є невіршальною, тобто не підлягає контролю і трансформації зі сторони суб'єкта [4].

У зв'язку з розглянутими стратегіями подолання негативних емоційних переживань, доцільно зупинитись саме на аналізі засобів регуляції емоційної сфери особистості.

Ю.В. Саєнко пропонує наступну класифікацію засобів регуляції емоцій:

1. Емоційне відреагування. Емоція усвідомлюється і задовольняється в діяльності, спрямованій на вирішення проблеми, або у непрямих видах активності, після яких суб'єкт переходить до вирішення проблем. Емоція розряджується фізично або вербально. Емоційне відреагування послаблює інтенсивність негативної емоції і може відбуватись в одній із двох форм: а) пряме розрядження емоційного переживання відбувається під час вирішення проблеми; б) емоційне відреагування відбувається непрямыми засобами, після чого виконується діяльність і проблема вирішується.

У будь-якому випадку проблема, що породила емоцію, вирішується. Засобами емоційної регуляції виступають вербалізація почуттів, усвідомлення емоцій, музикотерапія, плач і т.д.

2. Емоційна трансформація. Небажана емоція змінюється на бажану, змінюється відношення до проблеми – емоціогенного об'єкту, але сама проблема не вирішується, потреба залишається незадоволеною і розрядження емоційної напруги не відбувається. Емоційна трансформація відбувається в ситуаціях, коли вирішення проблеми від суб'єкта не залежить. Засобами емоційної регуляції у даному випадку можуть виступати когнітивні техніки.

3. Емоційне заглушення. Емоція не відреагується, а витісняється із свідомості у несвідоме. Проблема не вирішується, пригнічені емоції акумулюються, що погрожує деструктивним формам розрядження, спрямованих або на себе (психосоматичні захворювання, аддукції), або на інших людей (агресивні афекти). Частково енергія, мобілізована первинною емоцією, може знайти вихід у непрямій фізичній активності – спорт, фізична праця, при цьому емоція, породжена проблемою, не усвідомлюється, і проблема об'єктивно залишається невирішеною, а потреба – незадоволеною. Емоційне заглушення використовується частіше, коли суб'єкт має змогу вирішити проблему, але відмовляється від цього, ніж коли проблема об'єктивно невирішувана. Техніки емоційного приглушення відволікають від вирішення проблеми, перемикають свідомість на іншу активність. До таких методів відносять релаксацію, медитацію, аутотренінг, використання психоактивних препаратів, використання захисних механізмів і т.д. Однак, у користь емоційного приглушення існує і позитивний аргумент: цей засіб регуляції емоцій дозволяє покращити самопочуття і підвищити адаптивний потенціал, що є необхідним для наступної зміни установок і вирішення проблем.

Зупинимось на технічних прийомах, що можуть бути використані для перелічених засобів регуляції емоцій:

1. Емоційне відреагування: прослуховування музики; плач (з встановленим лімітом часу); усвідомлення і переживання емоцій (усвідомлення тілесних відчуттів, завершення незакінчених справ, використання нудьги для усвідомлення власних потреб, проведення моніторингу емоцій (дисбаланс емоцій, повторюваність, адекватність, інтенсивність і т.д.), вербалізація емоцій (використання психологічних прийомів, що полегшують вербалізацію емоцій і почуттів).

2. Емоційна трансформація: пояснення собі ситуації, що склалася, виходячи з того, що партнери мали найкращі наміри; розгляд негативної події з позитивної точки зору, знаходження переваг та вигоди із ситуації; розробка альтернати-

вної стратегії досягнення мети на випадок невдачі; гумор – висміювання емоційної події, знаходження її абсурдності.

3. Емоційне приглушення: регуляція за рахунок іншої емоції, уваги, мислення; відволікання; переключення уваги; моторна регуляція; релаксація; захисні механізми [3].

Отже, розглянуті засоби емоційної регуляції дозволяють особистості відновити внутрішній баланс. Однак, ми бачимо, що використання емоційного відреагування буде продуктивнішим за емоційне приглушення. Незважаючи на різну інтенсивність користі для кожної конкретної особистості, дані засоби дозволяють розширити уявлення про можливості взаємодії з власними емоціями і дозволяють більш продуктивно взаємодіяти з собою та навколишнім світом.

Список літератури:

1. Гринцив М.В. Роль емоцій в розвитку способности к саморегуляции / М.В. Гринцив // Збірник наукових праць «Психологічні науки» Том 2, Випуск 10 (91). – 2014. – С. 84-88.

2. Зарицька В.В. Саморегуляція емоцій в структурі емоційного інтелекту / В.В. Зарицька // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Психологія». – 2010. – №6. – С. 33-37.

3. Саенко Ю.В. Техники и приемы регуляции эмоций / Ю.В. Саенко // Вопросы психологии. – 2010. – № 3. – С. 83–93.

4. Чудина Е.А. Эмоциональная зрелость личности: определение понятия и выделение критериев / Е.А. Чудина // Личность и проблемы развития: Сборник работ молодых ученых. – М., 2003. – С. 112-116.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В СЕМЬЯХ, ВОСПИТЫВАЮЩИХ ДЕТЕЙ С АУТИСТИЧЕСКИМИ НАРУШЕНИЯМИ

ЧЕРНЕГО Т.А.

аспирант кафедры психологии

Академия последипломного образования

г. Минск, Республика Беларусь

Социальная компетентность – система знаний о социальной действительности и себе, социальных умений и навыках взаимодействия, сценариев поведения в определенных социальных ситуациях. Данное психологическое образование формируется на протяжении всей жизни человека, зависит от индивидуальных и поведенческих особенностей личности, социального окружения и условий проживания, вариантов жизненного сценария, полученного опыта, особенностей физического, психологического и интеллектуального здоровья.

Наша статья посвящена пропаганде опыта экспериментального социально-педагогического проекта в учреждении общего среднего образования, который основан на практике включения семей, имеющих детей с аутистическими нарушениями с целью построения коммуникации среди участников проекта.

На современном этапе в образовательной программе Министерства Образования Республики Беларусь формируется установка на мотивацию учащихся и специалистов учреждения образования, родителей учащихся на толерантное и гуманное отношение в обществе к людям с особенностями развития. Важной задачей каждого опыта является не только эпизодическое участие партнеров по коммуникации, но и самостоятельное, добровольное проявление корректного поведения за рамками искусственно созданных условий. Полученный положительный социальный опыт позволяет личности самостоятельно проявлять положительные человеческие качества и активную жизненную позицию в повседневной деятельности, то есть реализовывать задачу по социальной компетенции и транслировать свой опыт в дальнейшем, как необходимую успешную жизненную позицию.

В наших исследованиях мы уделяем значительное внимание социальной компетенции взрослых с различной степенью травматизации в условиях появления и воспитания ребенка с аутистическими нарушениями (далее АН). В данных условиях возникает ряд нестандартных социальных препятствий, которые определяют различные формы копинг-стратегий родителей в поиске решений для формирования коммуникативных качеств у ребенка. Исследование имеет фундаментальный характер, характеризуется комплексным сопровождением семей, имеющих детей с АН, включает в себя как психологическую поддержку, так и непосредственное сопровождение детей с целью формирования социальной компетенции через организованную психолого-театрализованную деятельность в среде условно здоровых сверстников.

Для родителей данной категории необходимо наблюдать успешность собственного ребенка в обществе, видеть возможности его социальной реализации,

что, безусловно, является также критерием и **родительской** успешности. Данная взаимосвязь воспринимается как психологический элемент снижения состояния семейного стресса и дает возможность для формирования собственного «фундамента» для социальной компетенции.

Мы определяем основные критерии социальной компетенции:

– *эпизодическая (актуальная) социальная компетентность*, характеризующаяся умением активно участвовать в конкретном событии, умением придерживаться собственного плана действия, принимать условия других участников процесса;

– *перспективная социальная компетенция*, возможность выстраивать, управлять и анализировать результаты деятельности;

– *креативная компетенция*, обуславливается способностью самостоятельно проявлять активную позицию при какой-либо дискуссии и отстаивать собственное мнение;

– *компетенция эмпатии*, которая заключается в возможности рефлексировать и понимать переживания коммуникатора;

– *компетенция доверия*, выстраивание установки на позицию гуманизма и компромисса.

Несмотря на второстепенное участие родительской группы, формируется у таковой категории позиция активного члена общества; получения у родителей, воспитывающих детей с АН эмоционально благоприятного опыта социальной успешности детей, трансформация симптома психотравмы в родительское принятие через успешность ребенка. Важно также учесть конструктивную мотивацию родителей, которая отражается в постоянном посильном участии в процессе социальной адаптации ребенка в социуме, активной демонстрации поискового родительского поведения [2, с. 481]. Мы расцениваем это как продуктивную копинг-стратегию, как необходимое условие становление личности ребенка, как перспективное родительское поведение. Наши исследования подтверждают гипотезу о том, что социальная компетентность в семейной структуре с АН частично выстраивается как естественным образом, так и имеет возможность успешно формироваться в структурированных условиях.

Список литературы:

1. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2-х т. Т. 1– М.: Народное образование, 2005. – 556с.

2. Черного Т.А. Проблемно-ориентированная копинг-стратегия родителей в ситуации появления ребенка с аутистическим спектром поведения // Зборнік наукових прац Акадэміі паслядыпломнай адукацыі. Вып. 14 / 3-41 рэдкал. : А.П. Манастырны (гал. рэд.) [і інш.] ; ДУА «Акад. паслядыплом. адукацыі». – Мінск : АПА, 2016. – С.478-491.

3. Чиксентмихайи М. В поисках потока: Психология включенности в повседневность / Михай Чиксентмихайи ; пер. с англ. – М.: Альпина нон-фикшн, 2011. – 194 с.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ТРЕНІНГОВОГО ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ

ЧИНЬОНА І.І.

*аспірант кафедри загальної та соціальної психології
Херсонський державний університет*

Проаналізувавши та узагальнивши масив психологічної літератури, покладаючись на основні підходи згідно концептуалізації поняття «соціальний інтелект», ми охарактеризували його як специфічну здібність, що забезпечує ефективність соціальної активності особистості та відображає своєрідність організації її ментального досвіду у сфері соціальної взаємодії. Часто його описують за допомогою системи конструктів, які забезпечують продуктивність різних міжособистісних впливів, таких, зокрема, як уміння отримувати необхідну інформацію, правильна оцінка людей, психологічний захист, імпліцитні уявлення, адекватна самооцінка в комунікативній сфері, толерантність у контактах, здатність засвоювати нетрадиційний досвід. Соціальний інтелект – це сукупність засвоєних стратегій успішної взаємодії особистості і соціуму (компетенцій), які закріплені на когнітивному, емоційному та комунікативно-регулятивному (поведінковому) рівнях.

Розвиток соціального інтелекту можливий при цілеспрямованому соціально-психологічному впливі на всі три структурних компонента соціального інтелекту: когнітивний, емоційний, комунікативно-регулятивний (поведінковий). Так, когнітивна складова забезпечується знаннями про людину, культуру, суспільні відносини, які вміщують інформацію про те, як саме слід діяти в даний момент. Соціальне середовище, як правило, має здатність змінюватися, тоді особистість відчуває внутрішнє протиріччя між наявною актуальною інформацією і способами її використання. Когнітивна складова соціального інтелекту також визначається здатністю індивіда застосовувати отриману інформацію, опановуючи при цьому методами та способами розв'язання пізнавальних задач. Показником цієї здатності є не стільки поінформованість, як здатність використовувати отримані знання, орієнтуючись на інтелектуальні здібності. Отже, когнітивна складова включає в себе сукупність досить стійких знань, оцінок, правил інтерпретації подій, поведінки людей, їх взаємовідносин на основі сформованої системи інтерпретацій на мікроструктурному і макроструктурному рівнях. Мікроструктура когнітивної складової соціального інтелекту детермінується функціями останнього, зокрема пізнавально-оцінною, від якої залежить грамотна переробка та оцінювання інформації, яку сприймає суб'єкт; прогностичної, на основі якої здійснюється планування та прогнозування розвитку міжособистісних взаємодій; комунікативної, що забезпечує ефективність власне процесу спілкування; рефлексивної, яка знаходить своє відображення безпосередньо в самопізнанні. У свою чергу, макроструктура когнітивної складової соціального інтелекту виявляється у ставленні індивіда до себе як до цінності, цінніс-

но-смісловій позиції до міжособистісних відносин, а також в актуалізації мотиваційно-ціннісних орієнтацій особистості, аксіологічного ставлення до професійної та інших видів діяльності [1; 2, с. 141-142; 3-5].

Емоційна складова на рівні актуальних здібностей особистості описується О.О. Федоровою [2, с. 135] як структура емоційного інтелекту. Поняття «емоційний інтелект» розглядається вченою в контексті досліджень М. Аргіла з урахуванням концепції Х. Гарднера, який, виокремивши внутрішньо-особистісний і міжособистісний інтелект, включив до їхнього змісту ті компоненти, які пізніше стали основою для ґрунтового аналізу даного поняття. Отже, враховуючи результати власних досліджень, М. Аргіл під емоційним інтелектом розуміє здатність особистості до чіткого усвідомлення своїх емоцій та емоцій інших і здатність до управління ними. До емоційного компоненту авторка відносить здатність до емпатії, рівень розвитку якої залежить від статі, віку, соціокультурної спрямованості процесу виховання. В даному випадку актуальною є позиція Р. Селмана, який наголошує на формуванні емпатії в дитинстві та розглядає емпатію як детермінанту розвитку соціального інтелекту.

Рівень розвитку актуальних здібностей і здатностей особистості відображає розвиток тих компонентів, які безпосередньо використовуються особистістю в процесі спілкування. Поведінкова складова соціального інтелекту включає здатність до соціальної перцепції (сприйняття вербальної та невербальної інформації, переданої суб'єктами спілкування) та точність передачі інформації (високий рівень володіння різними засобами спілкування, вміння використовувати їх відповідно до конкретної ситуації соціальної взаємодії) [1; 3; 5].

Таким чином, розглядаючи соціальні компетенції як успішні стратегії поведінки, які реалізуються в процесі діяльності, доцільним є впровадження соціально-психологічного тренінгу для розвитку кожного із структурних компонентів соціального інтелекту.

Соціально-психологічний тренінг (СПТ) – це форма спеціально організованого спілкування, психологічний вплив якого засновано на активних методах групової роботи. Результати наукових досліджень переконують у тому, що в ході тренінгу значно ефективніше розв'язуються питання розвитку особистості, успішно формуються комунікативні навички. Тренінг дає змогу учасникам свідомо переглянути сформовані раніше стереотипи і вирішити особистісні комунікативні проблеми. В ході тренінгу відбувається переосмислення або зміна внутрішніх установок особистості. Учасники поповнюють свої психологічні знання, у них з'являється певний досвід позитивного ставлення до себе, людей і навколишнього світу. Соціально-психологічний тренінг, як організоване групове спілкування, є перспективною формою розвитку здібностей особистості, зокрема соціального інтелекту. Через інтенсивний груповий досвід відбувається перебудова існуючих установок, практичне оволодіння пізнавальними вміннями, розвиток перцептивних здібностей в ситуаціях соціально-комунікативної взаємодії [1; 3].

Таким чином, процес розвитку соціального інтелекту студентів неможливий без психологічної перебудови особистісних та поведінкових характеристик в цілому. А саме розвиток рефлексії, емпатії, ідентифікації; розвиток про-

цесів самопізнання, взаєморозуміння; розвиток пізнання мотивів поведінки, прогнозування розвитку ситуацій соціальної взаємодії. Тренінг, спрямований на розвиток соціального інтелекту, підвищує соціально-психологічний досвід його учасників і супроводжується позитивною зміною їх індивідуально-психологічних особливостей.

Список літератури:

1. Задіранова Г.В. Тренінг формування професійної успішності майбутніх педагогів / Г.В. Задіранова // Практична психологія та соціальна робота. Науково-практичний та освітньо-методичний журнал, 2012. – Вип. 4. – С. 21-32.

2. Івашкевич Е.З. Комплексний підхід до визначення структури соціального інтелекту педагога / Е.З. Івашкевич // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. К-ПНУ ім. Івана Огієнка, Ін-т психології Г. С. Костюка НАПН України. – 2016. – Вип. 34. – С. 129-142.

3. Избуцкая Н.В. Тренінг професійної комунікації соціальних педагогів і соціальних працівників / Н.В. Избуцкая // Практична психологія та соціальна робота. Науково-практичний та освітньо-методичний журнал, 2007. – Вип. 3. – С. 51-55.

4. Каплуненко Я.Ю. Взаємозв'язок соціального інтелекту та адаптації особистості / Я.Ю. Каплуненко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2011. – Т. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія, вип. 11. – С. 61–69.

5. Каплуненко Я.Ю. Особистісні чинники розвитку соціального інтелекту у фахівців соціально-педагогічних професій : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Я.Ю. Каплуненко. – Київ, 2016. – 24 с.

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ

ЧИХАНЦОВА О.А.

к. психол. н., старший науковий співробітник

Інститут психології

Національної академії педагогічних наук України

Розглядаючи феномен життєстійкості, варто зазначити, що це є комплексна категорія психології особистості, яка охоплює феноменологію становлення особистості та базових життєвих установок, її адаптаційний потенціал та поведінкові стратегії долаття стресових ситуацій та екзистенційної тривоги. Життєстійкість реалізується завдяки механізмам оцінки життєвих змін як менш стресових; створення мотивації до трансформаційного подолання (відкритість новому, готовність до дій у стресовій ситуації); посилення імунної реакції; посилення відповідальності щодо власного здоров'я та ведення здорового способу життя; пошук активної соціальної підтримки, що сприяє трансформаційному долатню.

Життєстійкість окремої людини пов'язана з життєстійкістю суспільства, де відбувається збагачення смислами, які циркулюють у суспільстві. У свою чергу, стійкість функціонування суспільства пов'язана з готовністю людини вирішувати глобальні і миттєві соціальні завдання, поєднувати особисті інтереси з інтересами суспільства, і в цьому відчувати моральну та психологічну опору [5, с. 38].

Стреси у соціальному житті людини пов'язані не тільки з технологічними змінами та економічними кризами, але і гострими питаннями соціального розширення суспільства, професійними кризами. Ці процеси відображаються на особистісних змінах людей.

Слід зазначити, що результатом прояву життєстійкості є позитивне світовідчуття, осмисленість життя, підвищення його якості, ефективна саморегуляція та самореалізація через адаптацію до соціуму, а також здатність та готовність витримувати стресову ситуацію не знижуючи успішності діяльності [3]. Показником життєстійкості може виступати якість життя, яка суттєво не погіршується під час пристосування до труднощів і соціальних змін.

Ми погоджуємося з думкою А. Фомінової, що роль культурного середовища в розвитку життєстійкості людини пов'язана зі створенням значущих цінностей, ідеалів, які є зовнішньою і внутрішньою опорою в рішенні життєвих завдань людиною. А щоб включити цінності та ідеали у свої внутрішні опори, важливо, щоб людина мала можливість до них долучитися, щоб з'явилася можливість повноцінного розвитку особистості [5].

На думку С. Рубінштейна, соціокультурне середовище відіграє важливу роль у розвитку особистісних якостей дитини. І те, як вона їх зможе реалізувати, якою особистістю стане, залежить від суспільства і його культури, системи виховання і навчання [4]. Життєстійкість являє собою систему переконань, що сформувалися в людини, про саму себе, про навколишній світ і взаємини з ним. Система переконань утворює особливий профіль стійкої особистості, що містить у собі три компоненти: залученість, контроль і прийняття ризику [2].

Життестійкість характеризує ступінь сформованості здатності особистості витримувати ситуацію гострого або хронічного стресу, зберігати внутрішню збалансованість, не знижуючи при цьому успішної діяльності у соціумі. Життестійкість являє собою один із ключових параметрів індивідуальної здатності людини до зрілих форм саморегуляції, фундамент його особистісного потенціалу.

Важливо відзначити, що взаємозв'язок життестійкості людини і життестійкості суспільства в багатьох випадках пов'язаний механізмами глибинної згоди. Ці механізми складаються в ході історичного розвитку. У їх основі лежать загальнонаціональні інтереси і цінності, історичні та культурні традиції, ідеали, сформовані на базі релігії, державності, ближніх і дальніх перспектив, на принципах, що підтримуються населенням. Ці механізми набувають характеру обов'язкових норм і вимог, закріплених в моралі, культурі та релігії [5].

Слід підкреслити, що поступальний розвиток суспільства має місце в тому випадку, коли всі компоненти соціального життя – норми, право, мораль, наука, мистецтво, релігія – гармонійно узгоджуються один з одним. Однак гармонія досягається в ході тривалого історичного розвитку на підставі діяльності соціальних інститутів, які здійснюють це узгодження (сім'я, інститути виховання і освіти і т. д.) [1].

Варто зазначити, що життестійкість – це утворення особистісне, розвивається і проявляється протягом життя людини, яка освоює культуру, включається в соціальні взаємодії, усвідомлено робить вибір, у процесі різноманітних життєвих взаємодій розвиває в собі певні властивості та якості, підсилює і активізує потенційні можливості і психічні властивості. Тому розвиток життестійкості визначається особливостями залученості людини у взаємодію з культурним і соціальним середовищем, яке її оточує.

Отже, життестійкість – це енергозберігаючий механізм виживання під час життєвих труднощів та соціальних змін. Цей механізм дає можливість особистості зберегти свій особистий потенціал для досягнення мети та цілей. Життестійкість пов'язана не тільки з поведінкою і виробленням нової філософії життя у важкій життєвій ситуації, вона пов'язана з різними способами реалізації повсякденного життя і всілякими моментами життєвої невизначеності.

Список літератури:

1. Васильев Г.Н., Зобов Р.А., Келасьев В.Н. Проблемы индивидуального и коллективного разума / Под ред. Келасьева В.Н. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. университета, 1998. – 176 с.
  2. Мадди С. Смыслообразование в процессах принятия решения / С. Мадди // Психологический журнал, 2005. – Т. 26. – № 6. – С. 85–112.
  3. Психологические теории и концепции личности / Под ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – Київ : Рута, 2001. – 320 с.
  4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 2004. – 713 с.
  5. Фомина А.Н. Жизнестойкость личности / А.Н. Фомина – Москва : МПГУ, Прометей, 2012. – 121 с.
-

СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПРОФЕСІЇ СВЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛЯ

ЧМІЛЬ Н.С.

*молодший науковий співробітник кафедри загальної та соціальної психології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*

За даними Державного департаменту у справах національностей та релігій станом на 01.01.2017 р. в Україні зареєстровано 31451 священник [1]. Таким чином, поширеність священнослужіння як виду професійної діяльності зумовлює актуальність психологічних досліджень у цьому напрямку.

У межах дослідження релігії та релігійних форм світогляду вчені працюють із проблемами досвіду пастирського служіння в межах соціального інституту церкви, наприклад, численні описи актів релігійного дискурсу у вигляді богослужбового ритуалу (від молитви, проповіді до культурно-семіотичних аспектів літургійного дискурсу в його комплексному описі). Також науковці розглядають особливості роботи над психологічними проблемами прихожан та інших людей, що приходять до церкви за душевною підтримкою і духовною допомогою. У рамках такої проблематики дослідження працювали К.В. Бобирева, О.С. Вальтерс, Ф.Ю. Василюк, Д.С. Дроздов, О. Скоморох, Н.В. Пономарева, М.О. Разумова, О.Г. Романова, Г.А. Ульянич, М.С. Филоник.

Діяльність священнослужителя передбачає посередництво між Богом і людьми, тобто це постійна робота з людьми і безпосереднє спілкування з ними. Звичайно під час професійної підготовки та подальшого професійного становлення священнослужитель багато працює з Біблією та іншими священними текстами, проте вони виступають швидше засобом діяльності.

Зазвичай провідною метою пастирського служіння вважають духовний розвиток суспільства, наближення людей до Бога для спасіння їхніх душ. Таке визначення є загальним і може підійти священнослужителям усіх релігійних напрямків: ксьондзи, пастори, сектантські пресвітери, або «старші брати», магметанські мулли і язичницькі жерці.

Священики – це посередники між Богом і людьми, які примирюють і поєднують їх через релігію (від лат. religio – зв'язок). Таким чином, професію священнослужителя можна віднести до професій типу «людина-людина» (за Є.О. Клімовим), тобто до групи професій соціономічного типу. Це підтверджується емпіричними дослідженнями, зокрема у дисертаційному дослідженні української вченої, психолога Р.В. Мотрук, яка виявила, що для студентів-богословів провідним типом спрямованості за Є.О. Клімовим є тип «людина – людина» [2]. «Соціономічна» професія вимагає високого ступеня розвитку у фахівців так званих «інтерсоціальних» (соціально-перцептивних і комунікативних), а також творчих здібностей для того, щоб вони ефективно могли виконувати свої професійні функції. Найважливіші практичні навички студентів майбутніх священнослужителів стосуються комунікативної компетентності, організаторських здібностей та духовності особистості.

Крім перерахованих вище, професії соціономічного типу відрізняються ще й такими характеристиками: прояв просоціальної активності, яка набуває характер діяльності (стає мотивованою, усвідомленою і осмисленою); засобом діяльності є сама людина, її психічні чи особистісні властивості і здібності; умови професійної діяльності пов'язані з підвищеною моральною відповідальністю; результат праці, не визначений, загальний; продукт діяльності, по суті, не матеріальний і його практично неможливо оцінити об'єктивно. Усі зазначені характеристики описують професію священнослужителя.

Соціальна спрямованість професії священнослужителя реалізується через служіння у сфері паліативної допомоги, у медичних закладах, у Збройних Силах і місцях позбавлення волі. В Україні практика такого служіння лише розпочинається. Сьогодні духовенство ідентифікується як важливий ресурс у сфері психічного здоров'я, у подоланні різних адикцій та психологічних травм. Так, дослідники О.В. Вознюк, В.М. Жуковський, О.М. Запорожець, О.І. Климишин, Т.Л. Лозинська, Н.Д. Пиазза, Д.Л. Рейнольдз, В.М. Юрченко, С.С. Якушенко пропонують на основі християнської психології систему реабілітації адиктивних осіб [3]. Можливості і обмеження релігійної опіки над різними верствами населення є новим і актуальним напрямком наукових досліджень.

Список літератури:

1. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2017 р. [Електронний ресурс] // Дані Державного департаменту у справах національностей та релігій. – Режим доступу: <https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2017/67269/> (дата звернення: 04.09.17). – Назва з екрана.

2. Мотрук Р.В. Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Мотрук Р.В. – Острог, 2013. – 250 с.

3. Побудова системи реабілітації адиктивних осіб на основі християнської психології : монографія / [Жуковський В.М. та ін. ; за ред. В.М. Жуковського, О.І. Климишин]. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. – 315 с.

ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ ЯК РЕСУРСИ КОПІНГУ ВАЖКИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН

ЧХАІДЗЕ А.О.

к. психол. н., викладач кафедри практичної психології

Херсонський державний університет

Будь-яка ситуація гострого або хронічного стресу, також як і вирішення повсякденних проблем, вимагає витрати ресурсів, виснажуючи ресурсні запаси. Різного роду стресові ситуації (проблеми зі здоров'ям, економічна нестабільність, нормативні кризи, природні катастрофи), що призводять до мобілізації ресурсів, створюють унікальну можливість розкрити механізми активації та оперування ресурсами і простежити динаміку їх розвитку.

Нестабільні зовнішні ситуації як моделі психологічного стресу і кризи неодноразово використовувалися дослідниками в якості своєрідного «природного експерименту». Важливий внесок в моделі такого роду внесли гуманістична і екзистенціальна традиції, в перспективі яких життєва ситуація розглядається як така, що ставить своєрідне «питання» перед людиною про неї саму, а людина вибирає «чути» і «витримувати» ці питання, що може приводити до актуалізації та розвитку принципово нових можливостей. У вітчизняній психології характерним прикладом є концепція Ф.Ю. Василюка, який визначає критичну ситуацію як ситуацію неможливості реалізації внутрішніх необхідностей свого життя (мотивів, прагнень, цінностей та ін.) [1, с. 104]. В крайньому своєму прояві такого роду ситуації вимагають участі особистісної рефлексії та перегляду психологічних підстав своєї діяльності. В цілому, ці традиції безпосередньо вказали на можливість позитивної функції кризових ситуацій в житті людини і ключову роль особистісних факторів в розумінні і переживанні важких життєвих ситуацій.

Накопичено широкий масив даних про позитивну роль особистісних ресурсів в подоланні труднощів різного роду стресових ситуаціях: проблем, пов'язаних з трудовою діяльністю; матеріальної недостатності; стресостійкості і здатності до адаптації в професійній діяльності; подолання алкогольної залежності; в ситуаціях обмежених можливостей здоров'я; особистісного вибору; подолання суїцидальних інтенцій, економічної нестабільності викликані фінансовими кризами; економічної депривації; наслідків природних катастроф та ін. [3, с. 205].

Дослідження показують, що рівень психологічного благополуччя більшою мірою залежить від вираженості особистісних характеристик, ніж від сили стресового впливу. Особистісні ресурси виступають як засоби (інструменти), які використовуються для трансформації сприйняття стресової ситуації і подолання неї. В контексті подолання важких життєвих ситуацій, таких як економічна нестабільність, військові дії, хвороба, стихійні лиха, саме особистісні ресурси відіграють ключову роль в подоланні стресових обставин і підтримці психологічного благополуччя.

Наприклад, за даними 4-річного лонгитюдного дослідження, вклад особистісних (впевненість в собі, готовність до дій) і соціальних (підтримка з боку сім'ї) ресурсів в зниженні рівня депресії залежить від стрессогенності ситуації: при низькому рівні стресу вплив прямий, при високому – в якості медіатора цього зв'язку виступають адаптивні копінг-стратегії. Пізніше даний ефект отримав підтримку у відношенні соціальних змін: оптимізм і соціальна підтримка запобігають розвитку депресивних симптомів в умовах підвищених соціальних вимог (на роботі, в сім'ї, в спілкуванні). А дослідження психологічних наслідків економічної нестабільності для українських жінок показало, що втрати в результаті економічної кризи пов'язані з підвищенням психологічного стресу як безпосередньо, так і опосередковано – їх вплив вище при низькому рівні компетентності і соціальної підтримки, що сприймається [2].

Від кількості ресурсів доступних для опанування, в тому числі і від їх суб'єктивної оцінки, буде залежати вибір стратегій подолання стресу. Індивідууми, групи або організації, що мають малий ресурсний запас і перебувають в умовах обмежених можливостей, щоб зберегти свої і без того нечисленні ресурси, будуть швидше займати оборонну позицію при зіткненні зі стресовими обставинами, вибираючи пасивні стратегії подолання.

Численні дослідження, показують, що високий рівень особистісних ресурсів є основним предиктором посттравматичного зростання. Посттравматичне зростання описує переживання і досвід людей, які не просто впоралися зі стресом, але і досягли, з їх точки зору, позитивних змін, які є значущими, що виходять за межі наявного стану речей до настання травмуючих подій. Показано, що найбільш значущим ресурсом для того, щоб не тільки впоратися з труднощами, але і піднятися на вищий рівень функціонування, є резилентність. У дослідженні психологічних наслідків арабо-ізраїльського військового конфлікту показано, що саме наявність високого показника особистісних ресурсів відрізняло групу «резилентних» респондентів, які постраждали внаслідок конфлікту і успішно подолали труднощі, не тільки відновивши рівень суб'єктивного благополуччя, а й показали посттравматичне зростання [4].

Список літератури:

1. Василюк Ф.Е. Психотехника переживання / Ф.Е. Василюк. – М.: Ахилл, 1991. – 254 с.
  2. Гусев А.И. Толерантность к неопределенности как составляющая личностного потенциала / А.И. Гусев // Личностный потенциал: структура и 148 диагностика / под редакцией Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2011. – С. 300– 329.
  3. Лебедев В.І. Особистість в екстремальних умовах існування / В.І. Лебедев.– К.: Наукова думка, 1999.– 304 с.
  4. Леонтьев Д.А. Позитивная психология-повестка для нового столетия / Д.А. Леонтьев // Психология. Журнал Высшей школы экономики. –2012. – Т. 9. – № 4.– С. 36-58.
-

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЩОДО ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ – ІНДИВІДУАЛЬНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ

ШЕБАНОВА В.І.

*д. психол. н., доцент кафедри практичної психології
Херсонський державний університет*

Масштаби і темпи поширення проблемної харчової поведінки (ХП) та її наслідків у вигляді порушень ваги загрожують фізичному та моральному здоров'ю підростаючого покоління, а також соціальній стабільності українського суспільства у найближчій соціальній перспективі.

На сьогодні в Україні не існує єдиної програми первинної профілактики щодо відхилень харчової поведінки серед контингенту різних верств населення. Саме тому створення теоретико-методологічної концепції цілеспрямованого формування здоров'язбережувальної компетентності щодо харчової поведінки та запобігання розвитку проблемної харчової поведінки має особливу актуальність.

Докладне теоретико-методологічне обґрунтування здоров'язбережувальної компетентності щодо харчової поведінки презентовано у наших публікаціях [2; 3; 4]. Тезисно презентуємо основне.

Кожна людина впродовж усього свого життя перебуває в універсумі культури¹, що існує не тільки у людській пам'яті, але й у певних культурних текстах, котрі мають знаковий характер. З цього випливає два важливих моменти: 1) особистість (у позабіологічному розумінні) поза культурою не існує; 2) культурні тексти поза особистістю як носієм смислового контексту текстів також втрачають притаманний для них сенс та значущість. Отже, культура, з одного боку, є тим фактором, що формує (зумовлює перетворення людської істоти в особистість), з іншого – не існує поза межами людського сприйняття та усвідомлення. При цьому суб'єкт завжди спрямований на ту субкультуру (як частку культури), яку він оцінює для себе як найкориснішу у своїй повсякденності задля подовження тривалості життя, збереження привабливості, омолодження тощо. За таких умов *культурні тексти щодо різноманітних аспектів харчування входять у свідомість суб'єкта у формі певних поведінкових настанов та починають регулювати його життя, приписуючи за якими принципами та правилами йому діяти*. Іншими словами, саме інтеріоризація, тобто засвоєння індивідом певних культурних цінностей, ідей, вірувань, символів, норм щодо харчування відтворює культуру харчової поведінки, а отже, є необхідною умовою її існування. Виходячи з цього ХП є сукупністю різноманітних видів діяльності, а саме діяльністю, що безпосередньо пов'язана з прийомом

---

¹ Ми базувалися на інформаційно-семіотичному розумінні культури, що акцентує увагу на функціонуванні інформаційних процесів, які здійснюються в знаковій формі. Серед багатьох існуючих визначень культури найбільш близькими до нашого дослідження є визначення психологічного спрямування та нормативного типу (за типологією А. Кребера та К. Клакхона).

їжі; діяльністю щодо позбавлення негативних наслідків перекручених патернів ХП (уявних та реальних порушень тілесності), зокрема, надмірно низької або надлишкової ваги та ожиріння; діяльністю щодо організації харчування.

Визнаючи культуру харчової поведінки (КХП) як частину загальної культури – на перетині культури здоров'я, поведінки, здорового способу життя та харчування, ми погоджуємося з думкою А.Я. Флієр, що індивід стосовно культури, одночасно перебуває у чотирьох іпостасях: 1) як продукт культури, 2) як споживач культури, 3) як творець культури, 4) як транслятор культури [1, с. 127-131]. Із цього випливає, що опановуючи будь-яку частину культури, наприклад, культуру поведінки, здоров'я, харчування тощо, у центрі уваги суб'єкта опиняються не тільки матеріальні і духовні надбання людства (певні цінності, смисли, символи, еталони, зразки поведінки, притаманні референтній групі, котрі складають зовнішню форму існування культури), але й внутрішня діяльність, що спрямована на перетворення власної тілесності – вроджених і надбаних особливостей та форм поведінки згідно з особистісною індивідуальною метою та значущими для людини цінностями.

Однак, незважаючи на безліч рекомендацій та правил культури щодо харчування, кількість людей з різноманітними варіантами перекручених патернів харчової поведінки (субклінічного та клінічного рівня) та їх негативних наслідків на рівні тіла у формі порушень ваги та ожиріння, останнім часом значно збільшилася [3; 4].

Збільшення кількості зареєстрованих випадків надлишкової ваги і ожиріння (як негативних наслідків незбалансованого харчування та харчової поведінки), клінічних розладів ХП (анорексії, булімії, компульсивного переїдання) ми пов'язуємо: а) з побутуванням серед населення недостовірної, навіть *небезпечної інформації щодо харчування та ХП* як культурних текстів (що є часткою культури сучасного українського суспільства), що створюють певну культурну орієнтацію у вигляді соціальних установок; б) з низьким рівнем сформованості здоров'язбережувальної компетентності² з питань харчування та харчової поведінки.

Враховуючи, що пріоритетним напрямом нової державної політики є спрямованість на збереження, зміцнення та відновлення здоров'я населення у масштабах країни, то дослідження з *формування культури харчової поведінки* у різних груп населення як частини культури здоров'я та базової основи здоров'я є актуальним завданням у межах цього глобального напрямку.

Вважаємо, суттєво змінити негативне становище до означеної вище проблематики можливо за рахунок *формування культури харчової поведінки з позицій компетентнісного підходу*. Під поняттям «компетентнісний підхід» більшість науковців (І.В. Ващенко, М.С. Головань, В.В. Мелешко, О.В. Савченко, О.Я. Савченко, А.В. Хуторской, І.В. Черемис та ін.) розуміють формування та розвиток базових (провідних, основних, ключових) компетен-

---

²«Здоров'язбережувальна компетентність» розглядається як інтегральна якість особистості, яка визначає здатність суб'єкта самостійно застосовувати здоров'язбережувальні компетенції (ставлення, знання, уміння та навички) в умовах конкретної життєвої або навчальної ситуації на користь збереження і зміцнення здоров'я (за О. Я. Савченко, Т. С. Бойченко, Н. С. Коваль, Т. С. Федорченко та ін.).

цій особистості, результатом чого є сформована загальна компетентність, що є сукупністю всіх ключових компетенцій. Отже, виходячи зі специфіки тематики нашого дослідження, вважаємо, що *формування культури харчової поведінки можливо здійснити через формування здоров'язбережувальної компетентності щодо харчової поведінки (ЗЗК щодо ХП)*. На нашу думку, означена компетентність є одночасно культурною зорієнтованістю особистості з питань ХП та індивідуальним ресурсом особистості щодо вибору варіанту життя. Таке поєднання уможливорює: а) реальне підвищення особистісної відповідальності за власне здоров'я, на що спрямовують державні документи останніх років; б) реальну оптимізацію стану здоров'я населення загалом, як соціального ресурсу соціальної цінності та капіталу держави.

Вважаємо, що формування здоров'язбережувальної компетентності щодо ХП, це у певному розумінні, формування «захисного бар'єру» особистості, підвищення її «стійкості» до тих провокувальних чинників, що можуть детермінувати ініціацію розладів ХП як хвороби. Як захисний бар'єр ми розглядаємо, по-перше, компетентність, як індивідуальну якість особистості, яка виконує функцію продуктивного захисту щодо здоров'я на рівні окремої особистості; по-друге – компетентність, як соціальну установку (культурну орієнтацію) на здорове харчування, що є ефективною системою захисту та протидією соціуму щодо популяризації культурних текстів, які під гаслами оздоровлення, зцілення та омолодження пропагують неадекватні системи харчування та патерни ХП, що непоправно шкодять здоров'ю особистості.

На нашу думку, формування ЗЗК щодо ХП за сутністю процесу є формуванням суб'єктної орієнтації, що спрямовує на засвоєння (інтеріоризацію) культурних еталонів щодо здорового харчування і адекватної харчової поведінки та уможливорює розв'язання низки проблем: а) збереження, зміцнення та відновлення здоров'я кожного окремого індивіда, а отже, всього населення України у просторі всіх рівнів здоров'я (соматичного, психічного, соціального і духовного); б) запобігання поширенню перекручених, неадекватних, патологічних стратегій ХП, що є головною ознакою маніфестації різноманітних розладів ХП у спектрі «переїдання – обмеження в їжі».

Список літератури:

1. Флиер А.Я. Культурология для культурологов / А.Я. Флиер. – М. : Академический Проект, Екатеринбург : Деловая книга, 2002. – 492 с.
  2. Шебанова В.І. Феноменологія харчової поведінки у континуумі «норма – патологія» : Монографія / В.І. Шебанова. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2016. – 612 с.
  3. Шебанова В.І. Психологія харчової поведінки : дис.. док-ра психол. наук 19.00.01 – загальна психологія, історія психології : Київський національний університет імені Тараса Шевченка / В.І. Шебанова. – К., 2017. – 513 с.
-

ВПЛИВ «ПОРЯДКУ ДЕННОГО» УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ

ШУСТЬ В.В.

к. п. н., докторант лабораторії психології мас та спільнот

Інститут соціальної та політичної психології

Національної академії педагогічних наук України

Медіаобрази сучасних українських політичних сил конструюються і транслюються засобами масової комунікації та умовно діляться на два типи: образи, що апелюють до когнітивно-раціональної сфери молоді людини і образи, що апелюють до афективно-емоційної сфери. Варто зазначити, що в кінцевому підсумку власне політична цінність формується у когнітивно-раціональній сфері особистості. Афективно-емоційна сфера, на нашу думку, може слугувати політичним установкам молоді людини, тобто формувати безпосередню політичну дію, часто не базовану на когнітивно-раціональних конструктах.

Як зазначає С. Буртак, “Людина, що безперервно одержує сигнали із зовнішнього середовища, свідомо сприймає та обробляє тільки 1/1000 обсягу інформації. Решта або зберігається у підсвідомості, або знищується як непотрібна. Якщо свідомість – рівень раціонального мислення, коли людина розуміє, що відбувається, і може пояснити явища, то підсвідомість – глибший рівень, на якому людина приблизно знає, що відбувається, або принаймні розуміє, що щось таки відбувається з її почуттями, відчуттями та установками, проте не може пояснити, що саме” [1].

Однак, в нинішню цифрову епоху, зазначає Жіл Ферейра, за умови наявності численних джерел інформації, люди можуть конструювати свій власний, персоналізований порядок денний. Зростає кількість інформаційних каналів з незначним охопленням, і аудиторія стає розділеною. До посилення фрагментації веде спосіб, в який користувачі отримують новини. Оскільки кількість новинних джерел зростає, аудиторія, відповідно до особистих уподобань та інтересів, використовує технології для фільтрування та кастомізації доступу до інформації. На підтвердження своїх слів дослідник наводить ідею Ніколаса Негропonte, який запропонував створити Daily Me – екран комп’ютера з новинами та кнопкою, подібною до кнопки регулювання гучності, яка дозволяє користувачеві збільшити чи зменшити персоналізацію. Серед інших регуляторів автор пропонував слайдер, що рухається (в буквальному і в політичному сенсі) зліва направо, щоб модифікувати матеріали політичної тематики [4]. На нашу думку, ця ідея дозволяє фільтрувати політично значиму інформацію в залежності від політичних цінностей користувача.

Вчений наголошує, що соціальні медіа певною мірою порушують такі цінності журналістики дискурсивного порядку як розмаїття і плюралізм думок, оскільки закривають внутрішній світ людини від альтернативних точок зору на політичне життя. заважає, взаєморозумінню і усвідомленню спільного інтересу

[4]. Загалом погоджуючись з думкою Жіла Ферейри, додамо, що людина у випадку пошуку політично значущої інформації ігноруватиме медіа, які, з її точки зору є неавторитетними.

Українські ЗМІ діють в руслі згадуваній теорії «порядку денного», впливаючи на значимість обговорюваних в суспільстві проблем навіть не через формулювання ставлення власника ЗМІ до тієї чи іншої події, безпосередню оцінку згадуваної події (хоча навязування такої оцінки не рідкість), а через встановлення переліку обговорюваних подій. Таким чином споживачам пропонується своєрідне «інформаційне меню», в якому першою політично значущою подією буде та, про яку більше разів згадають ЗМІ. Бурхливий ритм життя країни породжує величезну кількість важливих для обговорення тем, однак інформаційні редактори створюють свого роду «інформаційний сендвіч»: 1) інформація із зони АТО; 2) новина політичного життя; 3) боротьба з корупцією; 4) подія культурного життя; 5) спорт. За межами повідомлюваного залишаються «неважливі» теми, а «важливі» кількаразово повторюються, цілком природньо набуваючи цінності в свідомості молоді. Відтак, згідно теорії «порядку денного», у свідомості споживачів медіаконтенту відбувається «осяння» певної важливої проблеми, як правило за рахунок інших проблем, тобто формується уявлення про те, що зараз дійсно важливо і значимо, а відтак і цінно.

Варто зауважити, що ефект «встановлення порядку денного» має поверховий характер, адже транслятори інформації лише деякою мірою означають проблему, не роблячи поглибленого аналізу її аспектів. Задачею ЗМІ є лише окреслення певної політичної проблеми. Подібний ефект не прагне сформува-ти в свідомості молоді чітке і детальне уявлення про існуючі гострі політичні проблеми, скоріше навпаки – деякі негаразди політичної системи цілеспрямовано, за замовчуванням випадають з порядку денного засобів масової інформації.

Ступінь впливу ЗМІ на аудиторію, на думку О.Г. Дьякової, безпосередньо залежить від того, які власне питання виникають у зв'язку з темою комунікаційного акту. Якщо питання «надокучливі», тобто ті, «стосовно яких у людей є індивідуальний, природній та незмінний досвід, наприклад, такі як інфляція та безробіття, і які набувають соціальної важливості внаслідок особистого досвіду кожного», то ступінь кореляції між інформаційною повісткою дня та індивідуальною повісткою дня будь-якого отримувача інформації буде вкрай незначною. Якщо ж, навпаки, питання «ненав'язливі», у зв'язку з якими у аудиторії немає тривалого індивідуального досвіду, то коефіцієнт кореляції досить високий, і в такому разі ЗМІ грають роль «єдино можливого майстра та джерела інформації про ці питання» [2]. Відповідно, проблеми політичного життя важко назвати нав'язливими для більшої частини молоді, відтак роль ЗМІ у формуванні політичних цінностей актуалізуватиметься власне в нестабільних, «революційних» ситуаціях.

ЗМІ протягом затвердження інформаційного порядку денного (втім, як і при формуванні будь-якого контенту) відчувають залежність не тільки з боку логіки «розкручування» соціальних подій і тем, однак і з боку різноманітних конкуруючих владних груп, здатних на них впливати. Однак, як слушно за-

уважає дослідник російського інформаційного простору М.М. Старобахін, порядок денний, встановлюваний ЗМІ, безпосередньо впливає на формування цілого пласту «особистісних порядків денних». Вчений також виокремлює складну і багаторівневу структуру формування «порядків денних», в якій виділяє кілька різних рівнів – від глобального і до особистого [3]. На нашу думку, такі особистісні «порядки денні» безпосередньо впливають на формування структури політичних цінностей молодого людини.

В контексті сказаного варто зауважити цікаву тенденцію: кожна особистість зокрема «пручається» встановленню «програмованих порядків денних» і цілком природньо формує сама для себе власний «порядок денний», оформляючи підписку на ті чи інші новинні ресурси, блоги; створюючи або приєднуючись до існуючих спільнот у соціальних мережах. Таким чином традиційні ЗМІ (друковані, телебачення, радіо) поступово втрачають статус «четвертої влади» (відомо, що остання зміна політичних еліт в Україні була започаткована саме закликом у мережі Facebook, відаючи його соціальним мережам. Додамо, що така зміна статусу традиційні ЗМІ не влаштовує, що сприяє створенню їх аналогів в інтернеті та у вже згадуваних соціальних мережах зокрема, розвитку блогосфери на сторінках цих видань.

Метою подальшого наукового пошуку вчених було вивчення сили впливу друкованих ЗМІ і телебачення в контексті встановлення порядку денного. Так, М. Маккомбс дійшов висновку, що телебачення і друковані засоби інформації виконують принципово різні функції у встановленні порядку денного. Роль друкованих ЗМІ полягає у заданні вектору розгляду проблем, вибудовуванні їх ієрархії. Телебачення ж прагне переключати увагу глядачів з однієї події на іншу. Характеризуючи означені функції М. Маккомбс запропонував поняття «повісткоформуючої» функції для газет та журналів і «висвітлюючої» для телебачення. Вивчаючи динаміку ефекту встановлення порядку денного, М. Маккомбс також виявив об'єднуючу для всіх ЗМІ тенденцію зайняття наприкінці виборчих перегонів позиції висвітлення початкових проблем [5]. Саме тому, у формуванні політичних цінностей особистості друковані засоби здійснюють кумулятивний вплив, а вплив телебачення має короткостроковий характер, зате забезпечує необхідний електоральний вибір, який, однак, лише опосередковано корелює з ціннісною структурою особистості.

Підсумовуючи, зазначимо, що вказані тенденції свідчать про перманентну політичну кризу в Україні, загалом ослаблюють виконання основних функцій держави. Активне залучення медіа до руйнування старої системи ціннісно-нормативної регуляції політичної поведінки населення сприяє зростанню деструктивних антиконституційних дій на шкоду української державності.

Список літератури:

1. Буртак С. Політична реклама як маніпулювання громадською думкою / С. Буртак [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/ji-junior/N30-1/burtak.htm>
  2. Дьякова Е.Г. Массовая политическая коммуникация в теории установления повестки дня: от эффекта к процессу / Е.Г. Дьякова // Политические исследования, №3, 2003. – С. 109-119.
  3. Старобахин Н.Н. Программная политика общенациональных российских телеканалов (1999-2006 гг.) : информационная повестка дня и медиа-реальность : автореф. дис. ... канд. филологии / Н.Н. Старобахин. – М. : МГУ, 2008. – 27 с.
  4. Ферейра Жіл. Кто формуе порядок денний в эпоху інтернету? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.ejo-online.eu/khto-formuye-poryadok-dennyi>
  5. McCombs M. The Agenda-Setting Role of the Mass Media in the Shaping of Public Opinion [Электронний ресурс]. Austin, 2001. Режим доступу: <http://www.sticerd.lse.ac.uk/dps/extra/McCombs>
-

СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОБРАЗА-Я ПОДРОСТКОВ И ЮНОШЕЙ С РАЗНЫМИ ТЕНДЕНЦИЯМИ МОТИВАЦИИ ДОСТИЖЕНИЯ

ЯНЧИЙ А.И.

*к. психол. н., доцент кафедры возрастной и педагогической психологии
Гродненский государственный университет имени Янки Купалы*

АДАСЬКО А.И.

*магистрант факультета психологии
Гродненский государственный университет имени Янки Купалы*

Как известно, образ-Я личности формируется в подростковом возрасте, претерпевает существенные трансформации по мере её взросления и приблизительно к концу юношеского возраста достигает относительной устойчивости. Содержательные характеристики, заложенные на этом возрастном этапе в основу Я-образа человека, во многом служат предпосылкой для дальнейшей успешности выполняемой им деятельности. Таким образом, мы полагаем, что изучение вопроса относительно особенностей восприятия себя подростками и юношами с разными тенденциями мотивации достижения имеет достаточно важное как теоретическое, так и прикладное значение. Отсюда цель нашего исследования заключается в изучении содержательных характеристик образа-Я подростков и юношей, ориентированных на мотивацию достижения успеха и мотивацию избегания неудач.

Респондентами нашего исследования выступили 199 учащихся 6–11 классов СШ № 2 города Щучина, Гродненской области. Из них 102 респондента – лица женского пола, 97 респондентов – лица мужского пола. В качестве диагностического инструмента, позволяющего изучить содержательные характеристики образа-Я подростков и юношей, была использована методика, построенная на основе «Репертуарных решеток» Дж. Келли [1]. Для получения данных о преобладающих тенденциях мотивации достижения у подростков и юношей нами использовалась модификация теста-опросника А. Мехрабиана для измерения мотивации достижения (ТДМ) предложенная М.Ш. Магомед-Эминовым [2].

В результате проведенного исследования были получены следующие данные. Образ-Я и подростков, и юношей с доминирующей тенденцией мотивации достижения успеха характеризуется преобладанием положительных характеристик себя во всех аспектах их самовосприятия. Как правило, респонденты данных возрастных групп подчеркивали позитивные стороны своей личности, не указывая при этом каких-либо недостатков. Лишь в единичных случаях среди позитивных прослеживалось незначительное число негативных самоописаний, затрагивающих разные сферы системы представлений о себе подростков и юношей.

Кроме того, респондентов, нацеленных в своей деятельности на достижение успеха, отличает ряд особенностей, затрагивающих не только систему их самовосприятия. Во всех сферах жизни они активны и инициативны. Как правило, ставят перед собой реально достижимые цели, на пути к которым проявляют непоколебимое упорство и настойчивость. Сталкиваясь с препятствиями, используют всевозможные способы их преодоления. Склонны к переоценке своих неудач в свете достигнутых успехов. При выполнении заданий проблемного характера, а также в условиях дефицита времени результативность их деятельности, как правило, улучшается. Привлекательность задачи возрастает пропорционально ее сложности. В особенности это проявляется на примере добровольных, а не навязанных извне обязательств. В случае же неудачного выполнения такого «навязанного» задания его привлекательность, тем не менее, остается на прежнем уровне [3].

В случае доминирования у подростков и юношей тенденции мотивации избегания неудач их образа-Я, напротив, характеризуется преобладанием негативных аспектов самовосприятия над позитивными.

Так, у девочек 11–13 лет наряду с позитивными отмечаются негативные представления о себе, затрагивающие такие аспекты образа-Я, как когнитивный и поведенческий. При этом у девочек 14–15 лет негативные характеристики себя преобладают над позитивными и затрагивают все содержательные аспекты их системы представлений о себе. Однако в наибольшей степени это отражено в характеристиках когнитивного, поведенческого, аффективного и физического компонентов их образа-Я.

Образ-Я мальчиков 11–13 лет с доминирующей тенденцией мотивации избегания неудач характеризуется тем, что наряду с позитивными, отмечаются негативные представления о себе, отражающиеся преимущественно в характеристиках поведенческого и нравственного аспектов идентичности. Тогда как у мальчиков 14–15 лет негативные характеристики себя преобладают над пози-

тивными и затрагивают такие содержательные аспекты их системы представлений о себе, как когнитивный, поведенческий, нравственный и коммуникативный.

У девушек 15–17 лет с преобладающей ориентацией на мотивацию избегания неудач отрицательные характеристики себя в большей степени затрагивают когнитивную, поведенческую, физическую, коммуникативную и аффективную сферы, а у юношей этой же возрастной группы – когнитивную, поведенческую, физическую, коммуникативную и нравственную сферы их образа-Я.

Помимо этого, респонденты, стремящиеся в своей деятельности к избеганию неудач, обычно характеризуются как пассивные и малоинициативные. Они избегают ответственных заданий и отличаются слабой настойчивостью на пути к достижению цели. Плохо оценивают свои возможности и, как следствие, выбирают для себя непосильно трудные или слишком легкие задания. Склонны к переоценке своих успехов в свете неудач. При выполнении заданий проблемного характера, в условиях дефицита времени, результативность деятельности ухудшается. В случае неудачи при выполнении какого-либо задания его притягательность, как правило, снижается. Причем это будет происходить независимо от того, «навязано» это задание извне или выбрано самим субъектом. Хотя в количественном отношении снижение притягательности во втором случае (выбрал сам) может быть менее выражено, чем в первом (навязано кем-то) [3].

Следует обратить внимание на то, что по мере взросления личности с доминирующей тенденцией мотивации избегания неудач отрицательные характеристики себя затрагивают все большее число сфер ее системы представлений о себе. На наш взгляд, подобная тенденция может быть объяснена тем, что наряду с развитием личности растет и её самокритичность.

Таким образом, данные, полученные в результате нашего эмпирического исследования, свидетельствуют о существовании качественных различий в содержательных характеристиках образа-Я подростков и юношей с разными тенденциями мотивации достижения. В частности, преобладание тенденции мотивации достижения успеха непосредственно связано с позитивным восприятием себя личностью и в подростковом, и в юношеском возрасте. Тогда как доминирование у респондентов тенденции мотивации избегания неудач сопряжено с преобладанием негативных характеристик, затрагивающих разные аспекты их системы представлений о себе на разных возрастных этапах.

Список литературы:

1. Франселла Ф. Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам / Ф. Франселла, Д. Баннистер; пер. с англ. / общ. ред. и предисл. Ю.М. Забродина, В.И. Похилько. – М.: Прогресс, 1987. – 236 с.
  2. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.
  3. Реан А.А. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 416 с.
-

ДЛЯ НОТАТОК

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет психології, історії та соціології
Кафедра загальної та соціальної психології

Соціально-психологічна служба Херсонського державного університету

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Лабораторія психології мас і спільнот

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ
ГРОДНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЯНКИ КУПАЛИ
Факультет психології**

*До 100-річчя заснування Херсонського державного університету
До 25-річчя підготовки фахівців спеціальності «Психологія» у ХДУ
До 10-річчя створення кафедри загальної та соціальної психології в ХДУ*

**МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ (ІЗ МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ)
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**«СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ
ВИМІРИ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ»**

5-6 жовтня 2017 р.

Видання та друк – Видавничий дім «Гельветика»

73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Телефон: +38 0552 399580

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.

Підписано до друку 25.09.2017 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.

Умовно-друк. арк. 9,77. Тираж 100. Замовлення № 0917-497.

Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.